

T U R U L

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

RÁCZ GYÖRGY főszerkesztő

AVAR ANTON, KOVÁCS ELEONÓRA, KÖRMENDI TAMÁS, LACZLAVIK GYÖRGY,
NEUMANN TIBOR, SOÓS ISTVÁN, SZAKÁCS ANNAMÁRIA

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA

MMXX

TARTALOM

1. Értekezések

TARJÁN ESZTER: Magyar vonatkozású címerek a 13. század végi angol címerkönyvekben.....	1
FEDELES TAMÁS – NOVÁK ÁDÁM: Újlaki Miklós pecséthasználata.....	11
AVAR ANTON: „Az ősök tiszteletének, az unokák kegyeletének” – A Kaas család ősfája	18
BEKŐ TAMÁS: A Deák család címereslevele.....	26

2. Kisebb cikkek, forrásközlések

NOVÁK ÁDÁM – PÁNYA ISTVÁN: Pecsétnyomó a föld mélyéből.....	39
NÉMETH GYÖRGY: Kiss Ernő búcsúlevele	42
SCHMIDT ANIKÓ: A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának 2019. évi iratanyag-gyarapodása.....	45

TURUL

XCIII. évfolyam

2020. 1. füzet

A Szerkesztőség címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.

turul@mnl.gov.hu

Szerkesztőbizottság:

PANDULA ATTILA, REISZ T. CSABA, C. TÓTH NORBERT

Tördelés:

SZÉPKÖNYVEK

Nyomdai munkák:

Kódex Könyvgyártó Kft.

Felelős vezető: MAROSI ATTILA

ISSN 1216–7258

A megjelenést támogatták:

Nemzeti Kulturális Alap

ORSZÁGOS
LEVÉLTÁRA

TARJÁN ESZTER

Magyar vonatkozású címerek a 13. század végi angol címerkönyvekben

The appearance of the Hungarian royal coats of arms in the early English rolls of arms

The broader research question was that whether the royal blazons of early rolls of arms made during the reign of Edward I have any relation with the foreign policy and foreign diplomacy of Edward I. The Hungarian royal coat of arms appears in several rolls of arms, which led us to the assumption that the royal bearings of the Hungarian king(s) were part of the well-known international heraldic tradition. In connection with the Hungarian blazons, the author examined the Slavonian royal coat of arms as well.

Jelen tanulmány a 13. század utolsó negyedében, illetve a 14. század első évtizedében, Angliában keletkezett, úgynevezett enciklopédikus címerkönyvekben megjelenő magyar és „szlavón” uralkodói jelvényeket vizsgálja. A fogalom szigetországbeli definíciója szerint azokat a címergyűjteményeket nevezzük enciklopédikus vagy általános címerkönyvnek, amelyek az angol nemességen túl szerepeltetik más országok uralkodóinak és egyéb címerviselőinek jelvényeit is, valamint ezeket igyekeznek olykor földrajzi szempontokat figyelembe véve strukturálni. Az I. Edward kori időszakot szokás az angol heraldika fénykorának tekinteni, mivel ebben az időszakban bővül a korábban elsősorban diplomáciai feladatokat ellátó heraldok munkája a címerek hivatalos nyilvántartásával. Az I. Edward alatt keletkezett enciklopédikus tekercesek komplex vizsgálatát a 2020-ban megvédett doktori értekezésemben végeztem el, arra keresve a választ, hogy a vizsgálat tárgyát képező forrásokban megjelenő uralkodói jelvények reflektálnak-e Anglia I. Edward kori külkapcsolataira, s ha igen, akkor milyen mértékben jelennek meg az angol udvar diplomáciai kapcsolatai a címerkönyvekben, az azokban szereplő királyi jelvényeknek milyen az angol külpolitikára utaló reprezentációs értéke van.¹ Ezen elemzés egyik speciális részét képezte a magyar és szlavón uralkodói jelvények vizsgálata.

A magyar uralkodói címer

A korai angol címerkönyvekben megjelenő magyar uralkodói címereknek három variánsa figyelhető meg. A legkorábban keletkezett Walford-gyűjteményben arany mezőben három

lépő oroszlánról kaphatunk információt. Ez a konstrukció egyezik az angol uralkodói címerrel, csak színeiben tér el attól. A Walford-tekercs két ismert variánsa között ugyan különbség érhető tetten a címerábra színeiben – a C verzióban az oroszlánok színe kék, a Cd változatban pedig vörös² –, ez azonban kevésbé jelentős eltérés, így azokat egyként kezeltem, továbbra is Walford-tekercsként hivatkozva rá. A Herald- és a Camden gyűjtemények variánsai majdhogynem megegyeznek, vörös mezőben arany oroszlán látható. A két címerkönyv vonatkozó tételei között különbség csupán annyiban figyelhető meg, hogy az oroszlán úgynevezett fegyverzete (színes karom és nyelv) az utóbbi forrásban hiányzik.³ A Segargyűjtemény egy igen érdekes címerszerkesztményt mutat be, kék mezőben három ezüst agarat említ.⁴ Noha az agar szimbólum később elterjedté vált, a korai angol címergyűjtemények keletkezésekor még nem tartozott a népszerű címerárak közé:⁵ nem szerepel sem uralkodói jelvényen, sem egyéb nemesi címeren. Az angol gyűjtemények magyar vonatkozású címereiről elmondottakat kiegészítve a kortárs francia Wijnbergen-tekercs variánsaival érdekes képet kapunk. Utóbbiban a tárgyalt címer két változata is helyet kapott. Az egyik esetben feketével és ezüsttel sávozott mezőn éremküllő található, míg a másik közlés szerint a magyar király címere vörössel és ezüsttel sávozott.⁶ A Wijnbergen-címerkönyvet for-

1 Tarján Eszter: Angol és francia címertekercsek vizsgálata. Az I. Edward (1272–1307) uralkodása alatt született angol enciklopédikus címerkönyvek királyi címereinek és lehetséges francia forrásainak vizsgálata. Bp. 2019. (Doktori értekezés).

2 „Or three lion passant azur”; „Or three lion passant gules, crowns or” Gerard J. Brault: Eight Thirteenth Century Rolls of Arms in French and Anglo-Norman Blazon. Pennsylvania 1973. 38., 57.

3 „Gules, a lion rampant collared azure”, „Gules a lion rampant or” – Gerard J. Brault: The Rolls of Arms of Edward I. I–II. Woodbridge 1997. (Aspilogia III.) I. 86., 185.

4 „Azure, three greyhounds currant argent” – G. J. Brault: The Rolls of Arms of Edward I. i. m. 310.

5 Stanford H. London: The Greyhound as a Royal Beast. Archeologia 97. (1955)140.

6 „Fasce d’argent et de sable á l’escarbouncle fleuronée d’or brochant”; „Fasce (8) d’argent et de gueules” – Paul Adam-Even – Léon Jéquier: Un

rásként használó angol Lord Marshal-tekercsbe azonban a magyar címer egyik variánsa sem került át. Láthattuk tehát, hogy bár a magyar uralkodói címerhagyomány első ránézésre igen vegyes képet mutat, a magyar királyokhoz kötött oroszán szimbólum az angol címeres hagyomány meghatározó részének tűnik.

A 13. századi magyar uralkodók címerhasználatának komoly historiográfiája van, melyet a párhuzamos címerhasználat problémája is színesít. Az első magyar uralkodói címeres emlék Imre király 1202. évi pecsétjén szerepel.⁷ A pecséten látható pajzson nyolc vágásban kilenc lépő oroszán jelenik meg. Ugyanez a motívum tűnik fel később II. András bulláján, csupán az oroszánok száma eltérő, a címer szerkezete megegyezik testvéreinek pecsétjével.⁸ IV. Béla trónra léptével azonban az oroszánok végleg, a sávozott címer pedig a későbbi III. András egy 1286-ban használt hercegi pecsétjéig kikapottak a használatból, és a kettőskereszt motívum került be az uralkodói címerpraxisba.⁹

A korai címereken megjelenő sávokat több neves történétíró is az Árpád-ház családi vagy nemzetségi címereként értelmezte, míg az oroszánt hol kizárólag az ornamentikai funkciójával, hol a királyi hatalom jelvényeként magyarázták. A témában született egyik legkorábbi tanulmány Podhradczky József tollából való, véleménye szerint az oroszán az Árpádok nemzetségi címere, a kettőskereszt a királyság címere volt, a vágások pedig I. Károly révén kerültek be a magyar heraldikai gyakorlatba.¹⁰ Ivánfi Ede szerint az Árpád-házat jelölő vágásokon túl az oroszánoknak pusztán díszítő funkciójuk volt.¹¹ Altenburger Gusztáv szintén arra az álláspontra helyezkedett, hogy a vágások az Árpád-ház jelvénye, ellenben ő az oroszánt a királyi méltóság szimbólumaként azonosította.¹² Altenburger Gusztáv nézetével szemben Bárczay Oszkár úgy gondolta, hogy az oroszán motívum az Árpád-ház sajátja, és a pólyákat kell a királyi hatalom szimbolikus megjelenéseiként értelmezni. Csánki Dezső álláspontja szintén beilleszthető azon kutatók véleményének sorába, akik úgy gondolták, hogy a sávok és oroszánok külön értelmezendők, illetve, hogy a 13. század legelején már megkülönböztettek uralkodói hatalmat kifejező, ország-, mindemellett pedig dinasztikus címereket, címerelemeket. Csánki Dezső szerint a vágásokban megjelenő oroszánok a királyi hatalom jelképei, valamint az ország címerét is jelentették egyben.¹³ Ezt az

elképzelését később módosította arra, hogy az oroszán csak díszítőelemként jelent meg a vágásokban.¹⁴ Vajay Szabolcs szerint szintén elkülöníthető a dinasztikus címer a királyi hatalmi jelvénytől, míg a vágások az előbbi, addig a kettőskereszt az utóbbi jelölője.¹⁵ A címer vágásait és oroszánjait szintén külön értelmezte Fejérpataky László, aki – Ivánfi Edéhez hasonlóan – úgy gondolta, hogy a vágások alkotják az Árpád-ház családi címerét, az oroszánoknak csupán díszítő funkciót tulajdonított.¹⁶

Bárczay azt a kiegészítést tette, hogy az Imre előtt, már III. Bélánál megjelenő majd II. András halála után IV. Bélánál visszatérő kettőskereszt motívumot a vágásokkal egyenrangúként kell kezelni, funkciójuk megegyezik – tudniillik a hatalom jelölője mindkettő –, azzal az eltéréssel, hogy míg a vágások a világi hatalmat, addig a kettőskereszt az egyházi hatalmat szimbolizálja.¹⁷ Körmendi Tamás kutatásának köszönhetően ma már tudjuk, hogy noha a kettőskereszt III. Bélánál jelenik meg először, csak IV. Béla emeli azt pajzsra és használja a címerén.¹⁸

A vágásoknak és az oroszánoknak külön szerepet tulajdonító értelmezések két további neves képviselője volt, Donászy Ferenc és Hóman Bálint. Donászy egyetértett Hóman nézetével, kutatásai során az ő eredményeit egészítette ki. Hóman véleménye szerint a kettőskeresztet III. Béla a bizánci császári hatalmi jelképek közül vette át. Amellett érvelt, hogy ha a vágások használatban lettek volna III. Béla uralkodása alatt, akkor annak az általa veretett pénzekre szerepelnie kellene.¹⁹ Ebben a kérdésben természetesen bizonyíték hiányában nem lehetett egyértelműen állást foglalni. Hóman érvelését azzal folytatta – és ezt Donászy is átvette –, miszerint a kettőskereszt motívum a királyi hatalom jelképe, a vágások – amelyeket csupán Imre vett fel – pedig ezzel szemben a családi címer fő elemei; tehát a két jelvény között élesen elkülönülő közjogi különbség van.²⁰ Donászy érvelésének alátámasztására megvizsgált olyan ránk maradt címeres emlékeket, amelyeket az Árpád-ház nem királyi tagjai viseltek. Két ilyen forrást ismert: V. István ifjabb királyi lovaspecsétjét 1263-ból, valamint a későbbi III. András hercegi pecsétjét 1286-ból.²¹ V. István pecsétjén a lovas egyik kezében „leopardos” pajzsot, míg másikkban zászlót tart. Előbbi nyilvánvalóan nem azonosítható Imre és II. András címerén megjelenő állatalakokkal, a pajzson ugyanis Stájerország párduca szerepel, a lovas másik kezében tartott zászlón pedig – Donászy véleményével

armorial français du milieu du XIIIe siècle: L'armorial Wijnbergen. Archives Héraldiques Suisses 65. (1951) 74.

7 HU-MNL-OL-DL 39249. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár]

8 HU-MNL-OL-DL 39250.

9 Takács Imre: Az Árpád-házi királyok pecsétjei. Bp. 2012. 149. Kat.: 47.

10 Podhradczky József: Magyarország címerének eredete. Századok 4. (1870) 226–232.

11 Ivánfi Ede: A magyar birodalom vagy Magyarország s részeinek címerei. Bp. 1870. 28–29.

12 Altenburger Gusztáv: A magyar államcímér. 2. Észrevételek az Országos Bizottság jelentésére. Századok 6. (1872) 102.

13 Csánki Dezső: Árpádok kora. Politikai és társadalmi fejlődés. In: Magyarország történeti emlékei az 1896. évi ezredéves országos kiállításon. Szerk. Czobor Béla – Szalay Imre. Bp.–Bécs 1897–1901. az online verziót használtam: <https://mek.oszk.hu/00900/00941/html/>

14 Csánki Dezső: Az új magyar és úgynevezett közös címerekről. Századok 50. (1916) 5.

15 Vajay Szabolcs: Az Árpád-kor uralmi szimbolikája. In: Középkori kútfők kritikus kérdései. Szerk. Horváth János – Székely György. Bp. 1974. 367.

16 Fejérpataky László: Az Árpádok címerei. In: Árpád és az Árpádok. Szerk. Csánki Dezső. Bp. 1907. 341–351.

17 Bárczay Oszkár: A heraldika kézikönyve műszótárral. Bp. 1897. 374–392.

18 Körmendi Tamás: A magyar királyok kettőskeresztes címerének kialakulása. Turul 84. (2011) 73–83.

19 Hóman Bálint: A magyar címer történetéhez. Turul 36. (1918–1921) 3–11.

20 Donászy Ferenc: Az Árpádok címerének kérdése. Turul 49. (1935) 26.

21 V. István hercegi pecsétje: HU-MNL-OL-DL 538.; III. András hercegi pecsétje: Takács I.: Az Árpád-házi i. m. 149.

ellentétben – egyértelműen nem az Árpádok sávozott címerén is megjelenő vágások láthatók, hanem a *gonfanon* szalagjai.²²

V. István címerhasználatával kapcsolatban további problémák is felmerülnek. A fent említett oroszlános lovaspecsétet István legkorábban 1258-ban kezdte használni, amikor valóban stájer hercegi rangot viselt. Korábról, 1257-ből töredékes pecsét árulkodik arról, hogy V. István erdélyi hercegként a kettőskeresztet viselte pajzsán.²³ András herceg vágásos pecsétjét Donászy azzal magyarázta, hogy ő a törvénytelen származására vonatkozó rágalomra válaszként viselhette a vágásos címert.²⁴ Amennyiben Donászy magyarázatát el is fogadjuk, annyiban módosítani szükséges azt, hogy az újra megjelenő vágások nem az Árpád-ház családi címereként, hanem inkább nagyapja, II. András címerét felelevenítve használták.²⁵ A fent ismertetett történelmi álláspontokkal szemben Nyáry Albert és Döry Ferenc úgy gondolták, hogy a vágásokat és oroszlánokat nem szabad külön-külön értelmezni, valamint, hogy nem lehet különbséget tenni a királyi család címere, valamint az országcímert között.²⁶

Bertényi Iván szerint a fent bemutatott elméletek közül nem lehet egyértelműen kiemelni egyetlen sem, mivel véleménye szerint több kutatói álláspont együttesen ad magyarázatot az Árpádok címerhasználatára.²⁷

A pecsétek mellett röviden ki kell térnünk a vizsgált magyar királyok által veretett érmekre is. Tóth Csaba felhívja a figyelmet III. Béla azon ezüstpénzére, melynek előlapján egy sas, hátlapján pedig egy oroszlán protoheraldikus ábrázolása látható, a két totemállat együttes szerepeltetése a szerző szerint akár komplett heraldikai programot is jelenthet.²⁸ A 13. századi magyar uralkodók pénzeit áttekintve elmondható, hogy II. András veretein többször is megjelenik a sávozott címer,²⁹ míg IV. Béla idején a pajzsra emelt kettőskereszt mutatható ki.³⁰ V. István pénzein Réthy László katalógusa szerint mindkét címer fellelhető, szintén pajzsra emelve³¹ – ám ezek közül a sávozott címert ábrázoló érmeket Huszár Lajos már II. András friesachi típusú utánveretei között vette számon, s így szerepelnek a legfrissebb pénzkatalógusban is.³² A nem pajzsra emelt motívumok sokszínű képet mutatnak, András

érméin például *agnus Dei* ábrázolást,³³ oroszlánt,³⁴ valamint griffmadarat is láthatunk,³⁵ Béla alatt pedig többek között nyulat tépő madár³⁶ és sas ábrázolás is megfigyelhető.³⁷ V. István és IV. László veretein ugyancsak megtaláljuk az oroszlánt, szárnyas oroszlánt, illetve a leopárdot,³⁸ de például szarvas,³⁹ sárkány,⁴⁰ illetve madár ábrázolás is szerepel.⁴¹

Meg kell említeni továbbá, hogy a 13. század során, a nemzeti címerek térnyerése előtt, az ország fő hivatalviselői olykor beemelték címerükbe az uralkodó jelvényét.⁴² A 13. század második és 14. század első felében találhatunk ilyen nádori, országbírói, tárnokmesteri, erdélyi vajdai, valamint ispáni pecséteken.⁴³ Mivel a sávozott címer a politikai szerepvállalással összefüggően jelent meg, így kimutatható a hivatalviselő címerhasználatára és az uralkodóval való viszonya közötti egyenes párhuzam.⁴⁴ Ugyanilyen jelvényhasználati gyakorlat mutatható ki hivatalviselők és familiárisaik között: a méltóságviselő rokoni kapcsolat híján pecsétjére emelte előjárója címert.⁴⁵ Erre kiváló példa az országbíró címerének alországbírói pecséteken való megjelenése.⁴⁶

A 13. századi magyar uralkodói címerhasználat rövid áttekintését követően elmondhatjuk, hogy a korai angol címerkönyvekben megjelenő magyar uralkodói jelvény nem minta nélküli. Mind a Walford-, mind a Herald- és Camdentekercsben szereplő címerek a heraldikai szabályainak megfelelően jelennek meg, eltérés csupán az oroszlánok testhelyzetében látszik: előbbi esetben lépő, utóbbi gyűjteményekben ágaskodó pozícióban jelennek meg. Ez azért különösen érdekes, mivel láttuk, hogy az oroszlán motívum valóban szerepelt rövid ideig a magyar uralkodók és hercegek címerpraxisában, Imre és II. András oroszlánjai lépő testhelyzetben szerepeltek.

Ebből a szempontból a Segar-tekerics kifejezetten érdekes adalékokkal szolgál a magyar királyi jelvényviselés angliai megszilárdulásához. A címer szerkezete itt is helyes, noha a címerábra, az agár uralkodói jelvényen máshol nem tűnik fel.⁴⁷ Meg kell jegyezni, hogy a kutya motívum a korabeli heraldika népszerű eleme volt, az agarat azonban megkülönböztették a

22 Vö. Donászy F.: Az Árpádok i. m. 27.; Körmendi T.: A magyar királyok i. m. 83.

23 HU-MNL-OL-DL 42.

24 Donászy F.: Az Árpádok i. m. 27.

25 Lenkey Zoltán – Zsoldos Attila: Szent István és III. András. Bp. 2003. 120.

26 Nyáry Albert: A heraldika vezérfonala. Bp. 1886. 26. 1. jegyzet – Döry Ferenc: Magyarország címerének kialakulása. Turul 35. (1917) 30–31.

27 Bertényi Iván: Magyar címer. Bp. 2003. 65–68.

28 Tóth Csaba: Címertani kavalkád. A magyar címer kialakulásának kezdetei. <https://tti.btk.mta.hu/kutatasok/lendulet/kozepkori-gazdasagtortenet/havi-szines/4248-cimertani-kavalkad>, letöltés 2020. dec. 4.

29 Réthy László: Corpus Nummorum Hungariae. Magyar Egyetemes Éremtár I–II. Bp. 1899. (továbbiakban CNH) I. no. 201–206., Az Árpád-kori magyar pénzek katalógusa III. II. Andrástól Ottóig. Szerk. Tóth Csaba – Kiss József Géza. Budapest 2020. (továbbiakban ON 1-3) no. 21.46.1.1.–21.58.1.1.

30 CNH I. no. 266., ON 1-3 no. 22.10.1.3.

31 CNH I. no. 309., 303–304., 307.

32 Huszár Lajos: Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute. München 1979. (továbbiakban H) no. 273–274., 277–278., On 1-3 no. 21.55.1.1.–21.58.1.1.

33 CNH I. no. 208., ON 1-3 no. 21.88.1.1.

34 CNH I. no. 200., ON 1-3 no. 21.30.1.1.

35 CNH I. no. 212., ON 1-3 no., 21.80.1.1.

36 CNH I. no. 260–262., ON 1-3 no. 22.62.1.1.–22.63.1.1.

37 CNH I. no. 246–247., ON 1-3 no., 22.39.1.1., 22.43.1.1.

38 CNH I. no. 320., 322–323., ON 1-3 no. 23.19.1.1., 24.11.1.1., 24.14.1.1., 24.16.1.1.

39 CNH I. no. 294., ON 1-3. no. 23.14.1.1.

40 CNH I. 324–326., ON 1-3 no. 24.21.1.1.–24.23.1.1.

41 CNH I. no. 330., ON 1-3 no. 24.30.1.1.

42 Bertényi Iván: Középkori címerjogunk néhány kérdése. Levéltári Szemle 36. (1986) 21. – Rácz György: Az Árpádok sávozott címere egyes főúri pecséteken a XIII–XIV. században. Levéltári Közlemények 63. (1992) 123.

43 Rácz Gy.: Az Árpádok sávozott i. m. 127.

44 Uo. 128.

45 Körmendi Tamás: Ki volt az országbíró 1293 tavaszán? Megjegyzések Marcell alországbíró pecsétje kapcsán. In: Arcana tabularia. tanulmányok Solymosi László tiszteletére I. Szerk. Bárány Attila – Dreska Gábor – Szovák Kornél. Bp. Debrecen 2014. 120. – Gerics József: A királyi bírói jelenlét a XIII–XIV. század fordulóján. Jogtudományi Közlöny, Új folyam 17. (1962) 651–657.

46 Uo. 121.

47 A Tudor-ház kedvelt heraldikai eleme lesz majd, akkor is elsősorban pajzstartóként jelenik meg az agár motívum. – London, S. H.: The Greyhound i. m. 139.

többi kutyafajtától⁴⁸ és másképp is ábrázolták.⁴⁹ A címer leírásában a *courant* szó szerepel, amelyet a heraldikai terminológia kifejezetten az agarakra, a lovakra és néhány esetben az őzekre használ.⁵⁰ A Segar-tekercs esetében más címereknél is megfigyelhető, hogy a készítője a korábbi angliai hagyományoktól függetlenül alkotta meg címerkönyvét, azok címervariánsai legtöbbször különböztek a korábbi tekercs variánsaitól.⁵¹ Ez elmondható a magyar királyi jelvény esetében is, a futó agarakat ábrázoló címerkép elsőre minta nélkülinek tűnik. Megfontolandó azonban, hogy a tárgyalt forrás készítője sokszor a hagyománytól eltérően, azonosítható forrásokra visszavezethető, helyes jelvényeket szerepeltet. Erre a legjobb példaként az örmény címer hozható fel, mely esetében a Segar készítője minden bizonnyal II. Leó örmény uralkodónak az angol királyi kincstárban fellelhető aranybulláját használta a címerleírás mintájául.⁵² Szerfelett valószínűnek tartom, hogy a szerző magyar címer esetében is elsődleges forrásból dolgozott. Ez a forrás leginkább Imre vagy II. András pecsétje lehetett. A 13. század elején használt pecsét és a 13. század második felben keletkezett címerkönyv között eltelt időben a pecsét erősen lekophattott, amely esetében könnyűszerrel lehet a sávokban megjelenő kisebb, lépő oroslán motívumot más címerábraként azonosítani. Amennyiben a készítő nem használt elsődleges forrást, úgy a bevett címerszerkesztési trendek szolgálhatnának magyarázatul az oroslános hagyománytól való eltérésre.⁵³ A két leggyakoribb címerkötési módszer közül azonban sem a regionális-dinasztikus közelség nem ad választ az agarak használatára, sem az *Hungrie* alakból nem vezethető le mint beszélő motívum.

A kontrollforrásnak számító francia Wijnbergen-tekercs megvizsgálva láthatjuk, hogy az abban szereplő két variáns igen különböző. Az éremküllő soha nem tartozott a magyar királyi címeres szimbólumkészletébe, az csupán egy uralkodói jelvényen, a navarrai uralkodó már tárgyalt címerpajzsán tűnik fel. A másik variáns az ezüst és vörös sávokkal ellenben megegyezik az Imre, II. András és (III.) András herceg által valóban használt jelvényel. Ebből élesen kirajzolódik, hogy a magyar uralkodói jelvény tekintetében a francia és az angol hagyomány egymástól különbözik, párhuzamosan jelennek meg címervariánsok a címerkönyvekben. Továbbá figyelemre méltó, hogy a Lord Marshal-gyűjtemény szerkesztője

nem vette át az egyik magyar variánst sem. Szintén említésre érdemes, hogy a IV. Béla által pajzsra emelt, a királyi pecsétken rendszeresen szereplő kettőskereszt motívum sem a korai angol, sem a francia hagyományban nem vert gyökeret.

A szlavón uralkodói címer

A magyar uralkodói címer mellett egy további Magyar Királysághoz köthető jelvény is megtalálható a francia Wijnbergen-, valamint az azt alapul használó angol Lord Marshal-tekercsben: Szlavónia címere. A francia forrásban szereplő Szlavónia („le Roi dezclauonie”) címereként azonosított jelvényen három koronás női fej látható.⁵⁴ A Lord Marshal-címerkönyvben szintén megjelenik az említett terület uralkodójának („Le Roy de Esclavoni”) címere, itt három koronás fő kapott helyet.⁵⁵ A pajzsmező színe egyező: mindkét esetben kék. A francia gyűjtemény címerábrája természetes színű, az angol forrás emberfője pedig ezüst, arany koronával. A két címer esetében rögtön felmerül a kérdés, hogy Szlavónia pontosan mely területet is jelöli. A téma szakirodalma igen gazdag,⁵⁶ Zsoldos Attila véleményét elfogadva elmondhatjuk, hogy közigazgatási egységként⁵⁷ Szlavónia a Dráva és az Adriai-tenger közé eső területet jelentette a korszakban.⁵⁸

Az általunk vizsgált címeres hagyomány szempontjából fontos kitérni a horvát-dalmát dukátusra és szlavón hercegi címre. 1194 és 1196 között Imre irányította a dukátust, őt András követte 1197-től 1203-ig. András utódai a hercegi címet viselték: Béla 1220–1225 és Kálmán halicsi király 1226–1241 között. Ezt követően IV. Béla fiai közül 1246-tól István, majd 1260-tól Béla szerepelt Szlavónia hercegeként. A cím viselőiről és jogi státuszukról élénk vita folyt,⁵⁹ a hercegi titulus viselői közül hárman voltak trónörökösök: Imre, Béla és István. Zsoldos Attila azonban rávilágított, hogy a majdani II. András, amikor 1198-ban fegyverrel kényszerítette testvérét a Dráván túli területek átruházására, III. László még nem született meg, így ekkor András is trónörökös volt.⁶⁰ Zsoldos továbbá kiemelte, hogy István szlavón hercegi rangra emelésének nem volt jogi akadálya, így annak már ezelőtt bevett szokásként kellett élnie.⁶¹

A korábban tárgyalt oroslán szimbólum Imre és András esetében csak királyi pecsétjeiken jelent meg, szlavón

48 Uo.

49 Gerard J. Brault: *Early Blazon. Heraldic terminology in the twelfth and thirteenth centuries with special reference to arthurian heraldry.* Woodbridge 1997. 89.

50 James Parker: *A Glossary of Terms Used in Heraldry.* London 1894. 125., 166., 365., 627.

51 Tarján E.: Angol és francia címertekercsek i. m. 232–234.

52 Az 1323. évi királyi inventáriumban szerepel II. Leó aranybullája: „Leuon Regis Ermeney, Bulla aurea signata directa. E. regi Angi pro nunciis ipsius Rex Ermenie benigne recipiendis”. L. The Ancient Kalendars and Inventories of the Treasury of Majesty's Exchequer, together with other Documents Illustrating the History of that Repository. Vol. I. London 1831. 102. Az angol címerkönyvekben szereplő örmény címerről bővebben I. Tarján, Eszter: *Lions of the Near East. The Royal Coats of Arms of Cyprus and Armenia in the Early English Rolls of Arms.* In: *The Image of States, Nations and Religions in Medieval and Early Modern East Central Europe.* Ed. Attila Bárány – Réka Bozsay in co-operation with Balázs Antal Bacsa. Debrecen 2018. 88–95.

53 Vö. Tarján E.: Angol és francia címertekercsek i. m. 228–236.

54 „D'azur semé de croisettes d'or á 3tétes de reines au naturel couronnées brochant” – Adam-Even, P. – Jéquier, L.: *Un armorial français* i. m. 74.

55 „Azure, three human heads argent crowned or” – G. J. Brault: *The Rolls of Arms of Edward I.* i. m. 325.

56 Györffy György: Szlavónia kialakulásának oklevélkritikai vizsgálata. *Levéltári közlemények* 41. (1970) 223–240. – Kristó Gyula: *Feudális széttagolódás Magyarországon.* Bp. 1979. 84–138.

57 Zsoldos Attila: *Egész Szlavónia bánja.* In: *Tanulmányok a középkorról. Analecta Mediaevalia* 1. Szerk. Neumann Tibor. Bp. 2001. 276–277.

58 Uo. 269–281.

59 Kristó Gy.: *Feudális széttagolódás* i. m. 52. – Györffy György: *A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig.* *Századok* 92. (1958) 584.

60 Zsoldos Attila: *Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-es években.* Bp. 2007. 15. – Zsoldos Attila: *Hercegek és Hercegnők az Árpád-kori Magyarországon.* In: *Hercegek és hercegségek a középkori Magyarországon.* Szerk. Zsoldos Attila. Székesfehérvár 2016. 12.

61 Zsoldos A.: *Hercegek* i. m. 12.

hercegeként nem használták az angol hagyományba is bekerült címerábrát. A II. András által veretett érmék közül Hóman Bálint három veretről jelentette ki, hogy azokat szlavón hercegeként készítette, köriratukon ugyanis az ANDREAS DUX és az ANDREAS DUX CROATIE feliratok szerepelnek.⁶² Ezzel szemben Huszár Lajos katalógusában ezek közül két érménél is az ANDREAS REX és az ANDREAS D[E]I GRA[TIA] köriratok jelennek meg.⁶³ Réthy László művében a tárgyalt pénzek köriratain az ANDREAS REX, az ANDREAS D[E]I GRA[TIA], valamint az ANDREAS DUX feliratok jelennek meg.⁶⁴ Ez utóbbi veret felirata Tóth Csaba és Kiss József Géza katalógusában •A • N • D • R[...].⁶⁵ Ezek az érméken uralkodó mellképe, hold csillaggal, valamint tornyos városi látkép/kéttornyú templom szerepel. Hóman szerint ezek voltak az első szlavóniai veretű magyar pénzek, amelyeknek forgalomba kerülését igazolja András Zágrábnak⁶⁶ adott kiváltságlevele.⁶⁷ Hóman a báni kamara előzményét látta szlavón hercegi és királyi pénzverésben. Gutkeled nembeli István bán (1248–1259) pénzverésének kezdetét 1255-re datálta, az 1260-ban Zágrábba helyezett pénzverde termékeit 1272-től zágrábi dénárnak, majd báni dénárnak nevezték. Ezzel szemben Weisz Boglárka meggyőzően bizonyította, hogy Zágrábban nem báni, hanem királyi kamara működött, a bán⁶⁸ csupán a király megbízásából felügyelte annak működését.⁶⁹ Az érméken olvasható köriratok szintén ezt bizonyítják: *Moneta regis pro Slavonia, Moneta ducis pro Slavonia*. A kamara csak 1325 után lett a báni honor része.⁷⁰

A Szlavóniában veretett pénzekben láthatunk a régió éremverésére jellemző ábrákat. A gyakran használt kettőskereszt motívumon kívül feltűnik még Szlavónia nyestje (nyestadó), a már említett égitestek (csillag, hold), valamint koronás uralkodófejek profilból ábrázolva. A koronás fők önálló címerábraként nem szerepelnek, csak a kettőskereszt alatt tűnnek fel.⁷¹ Utóbbi motívum hasonlít a vizsgált francia és angol források címerábrájára, ki kell azonban emelni, hogy azok szemből kerültek Szlavónia pajzsára, számuk is eltérő. Továbbá fontos megjegyezni, hogy a fejeket mutató érmék fő eleme a kettőskereszt. Amennyiben feltételezzük, hogy ezek az érmék szolgálhattak a Wijnbergen-tekerics szlavón címerének mintájául, úgy felmerül a kérdés, hogy a kettőskereszt helyett miért az érmekép egy másodlagos motívuma jelenik meg a címerkönyvben.

62 Hóman Bálint: Magyar pénztörténet 1000–1325. Bp. 1916. 300.

63 CNH no. 234–235

64 CNH I. no. 197–198., 203.

65 ON 1-3 no. 21.49.1.1.

66 Codex diplomaticus regni Croatiae, Sclavoniae et Dalmatiae. I–XVIII. Ed. Tadija Smičiklas. Zagreb 1904–1934. III. 148.

67 Hóman B.: Magyar pénztörténet i. m. 9f.

68 A bánok szerepéről bővebben lásd: Weisz Boglárka – Zsoldos Attila: A báni joghatóság Szlavóniában és a Dráván túl. In: „Fons, skepsis, lex” Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Piti Ferenc – Szabados György. Szeged 2010. 469–482.

69 Weisz Boglárka: Az Árpád-kori Szlavónia pénztörténetének néhány jelensége. Hóman Bálint és az Árpád-kori pénztörténet. Numizmatikai Közöny 114–115. (2015–2016) 17–18.

70 Uo.

71 V. Székely György: Szlavón báni pénzverés. In: Magyar Numizmatikai Társulat Évkönyve. Bp. 1984. 74.

A szlavóniai dénárok helyett azonban helyesebb a tekerics insigniáinak mintáját Dalmácia címerében keresni. A korábban említett, a Dráva és az Adria-tenger közé eső területet jelző Szlavónia-fogalomba ugyanis beletartozik Dalmácia is,⁷² a francia és az angol tekericsben szlavón címerként jelzett jelvény pedig szerkezetében teljesen, címerábrájában pedig jelentős mértékben megegyezik Dalmácia címerével.

A dalmát címer helyesen, színekkel először a 15. század során jelent meg Mátyás Corvináiban, amelyek keletkezését 1460 utánra datáljuk.⁷³ Természetesen ismerünk korábbi dalmát címerábrázolásokat pecsétokról. Erre kiváló példa Zsigmond két kettőspecsétje, amelyeken látható Dalmácia három koronás leopárdfeje, szemből ábrázolva.⁷⁴ A dalmát címer egyik legkorábbi említése az 1370 körül, a flandriai Claes Heynenszoonnak, ismertebb nevén Gelre heroldjának köszönhetően keletkezett címerkönyvben található. Itt arany mezőben ezüst leopárdfejek tűnnek fel arany koronával.⁷⁵ Fontos megjegyezni, hogy a címerábrát oldalról ábrázolták.⁷⁶ Továbbá meg kell említeni egy korai, de kérdéses keltezésű kőbe vésett leopárdábrázolást, amely Ostrovicéből került elő.⁷⁷ Ezen szintén három koronás leopárdfej látható.

A legelfogadottabb horvát szakirodalom felvetése szerint a horvát és dalmát címer ugyanaz, mivel mindkét terület a horvát uralkodóhoz tartozott. A horvát címer legkorábbi megjelenéseként szintén a Gelre címerkönyvet említik. Azt, hogy a leopárdfejeket mutató címer mindkét területet jelölte, a korábban már említett ostrovicei datálatlan faragvánnyal támasztja alá a szerző. Véleménye szerint a dalmát leopárdos címer horvát királyi címerként való használatára bizonyíték a leopárdfejes kőfaragvány horvát területen való 14. század végi megjelenése.⁷⁸

Ezt az elméletet cáfolja meg Körmendi Tamás egyrészt az említett faragvány keletkezési ideje körüli problémák bemutatásával, másrészt a Lajos-kori uralkodói reprezentáció sajátosságainak kiemelésével. Véleménye szerint a dalmát leopárdfejes címer teljes horvát területre vonatkozó használata nem elfogadható, mivel amennyiben Lajosnak lett volna horvát uralkodói címeres reprezentációja, úgy abban vagy a kettőskereszt, vagy az Anjou-címer, valamint a sávozott jelvény kapott volna helyet.⁷⁹

72 Zsoldos A.: Egész Szlavónia i. m. 269–281

73 Körmendi Tamás: Dalmácia címere a középkori magyar királyok heraldikai reprezentációjában. In: Archivorum historicumque magistra. Szerk. Kádár Zsófia – Lakatos Bálint – Zarnóczy Áron. Bp. 2013. 391–408.

74 Uo. – HU-MNL-OL-DL 8295. (1406), 8832. (1418).

75 Gelre Armorial, Koninklijke Bibliotheek van België/ Bruxelles, Bibliothèque royale de Belgique, MS 15652–56. 52v.

76 A címerkép dalmát címerként való meggyőző azonosításáról ld.: Körmendi T.: Dalmácia i. m. 391–408.

77 Nikša Stančić – Dubravka Peić Čaldarović: Prvi sjedinjeni grb Kraljevstava Dalmacije, Hrvatske i Slavonije iz 1610. godine. Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti: Razred za društvene znanosti 50. (2013) 71–93.

78 Dubrovka Peić Čaldarović – Nikša Stančić: Povijest Hrvatskoga Grba. Hrvatski grb u mjenama hrvatske povijesti od 14. do početka 21. stoljeća. Zagreb 2011. 28.

79 Körmendi Tamás: Megjegyzések Dalmácia címerének kialakulásához (kézirat) – Ezúton szeretném megköszönni Körmendi Tamásnak, hogy a kéziratot rendelkezésemre bocsájtotta.

Egy másik horvát címertörténeti munka felvetette, hogy már a 13. században feltűnt Dalmácia oroszánja.⁸⁰ Mate Božić és Stjepan Ćosić ezt részben Béla szlavón, horvát, dalmát herceg 1268. évi lovaspecsétjére alapozta. Bár a lovasalak karján tartott pajzs mára kivehetetlen,⁸¹ a pecsétről Pray György rajzot készített a *Syntagma historicum...* című művében, a horvát szerzők is erre a rekonstrukcióra hivatkoztak. Pray művét megvizsgálva azonban a pajzson oroszán nem tűnik fel, csupán egy nehezen kivehető antiheraldikus emberi arc jelenik meg, amennyiben bármi is látszik az ábrán.⁸² Továbbá megjegyzendő, hogy az említett szerzők a Herald-tekercsben magyar uralkodói címerként szereplő oroszánábrázolást tekintették a dalmát címer legkorábbi említésének, amely szerintük később antropomorf fejkévé vált a Lord Marshal-tekercsben.⁸³ Ez az elképzelés igen gyenge lábakon áll, ahogy a 15. századi másolatban ránk maradt francia Vermandois-tekercs *Le Roy de Danit* elnevezésű, vörös mezőben arany leopárdfejet mutató címerének Dalmáciához kötése sem tartható.⁸⁴ Az ott szereplő leopárdfej azonosítása nem lehetséges, a motívumot és a színhasználatot, de még inkább a címer viselőjének nevét figyelembe véve éppúgy lehet akár északi kötődésű – például dán – címer is, akár bármi más.⁸⁵ A szerzők ráadásul V. István elemzett, stájer hercegi párducot ábrázoló lovaspecsétjét is a dalmát címer korai megjelenéseként értelmezték.

Bár Dalmácia címere – a hivatkozott horvát teóriákkal szemben – nem jelenik meg a 13. századi végi forrásanyagban, de a 14. század során már írott források és tárgyi emlékek is a dalmát címer stabil használatáról tanúskodnak. Így teljességgel nem vethető el a címer korábbi megléte. Lehetségesnek tartom, hogy a dalmát címet és Szlavónia megnevezést összemosták (*totius Sclavone, ultra Dravam*),⁸⁶ és nem tettek különbséget a két terület között. Könnyen lehet tehát, hogy a dalmát leopárdos jelvény egy torzult változata került be a francia címerkönyvbe.

A magyar oroszánok diplomáciai háttere

Az angol heraldikai forrásokban megfigyelhető stabil hagyomány okait a korabeli angol-magyar kapcsolatok is megvilágítják. A 13. század második felének angol diplomáciaja közvetlenül gyakorolt csak hatást a Magyar Királyságra. Noha közvetlen magyar-angol diplomáciai kapcsolatról nem

tudunk,⁸⁷ a felek érdekei megegyeztek. Edward továbbá pártfogolta az itáliai területen létrejövő erős Anjou államot. Ennek a politikának részeként támogatta az Anjou-magyar szövetséget. Anjou Károly a Mediterráneumot érintő nagyszabású terve (valamint VIII. Mihállyal kialakult konfliktus) nyomán került kapcsolatba a magyar uralkodókkal. Noha 1267–1268 folyamán IV. Bélával folytatott tárgyalásokat, végül István ifjabb királlyal kötött megállapodást 1269-ben.⁸⁸ Ennek oka abban keresendő, hogy miután Margit elutasította az Anjou házasság lehetőségét, a két dinasztia István lányán keresztül tudott szövetségre lépni egymással.⁸⁹ Ennek jegyében kölcsönös segítségnyújtási és házassági egyezményt írtak alá.⁹⁰ Utóbbi értelmében I. Károly fia, a majdani II. Károly jegyre lépett István leányával, Máriával, illetve a még gyermek IV. Lászlót és Károly leányát, Izabellát is eljegyezték egymással. Edward szicíliai tartózkodása alatt közeli kapcsolatba kerül Anjou Károllyal, annak fiával, a későbbi II. Károllyal és utóbbi feleségével, Magyarországi Máriával. Megjegyzendő, hogy Magyarországi Mária temetkezőhelyén, az általa újjáépített nápolyi Santa Maria Donnaregina templomban kiemelkedő szerepet kapott az Árpád-házhoz való tartozás reprezentatív bemutatása, például a templom apácakazartának boltozatát a vörös-ezüst sávokat is díszíti. Mária fia, Martell Károly 1294-ben szintén használta a sávokat az arany liliumok mellett, 1295-ből fennmaradt pecsétjén pedig a kettőskereszt látható.⁹¹

Az angol-Anjou kapcsolatok Magyar Királyságot befolyásoló mozzanatairól az alábbiak mondhatók el: bátyja, IX. Lajos halálát követően Anjou Károlyra maradt a VIII. keresztetes hadjáratot lezáró béke megkötése. I. Edward ekkor már úton volt Tunisz felé, hogy részt vegyen Lajos második hadjáratában, az események szerencsétlen alakulása miatt azonban csak a békekötésre érkezett meg.⁹² Az bizonyos, hogy Edward és Károly kapcsolatba kerültek már korábban is, Edward ismerte Károly politikáját, tudott a magyar szövetségről, illetve az is biztos, hogy a viszonyuk egy darabig nem volt felhőtlen,⁹³ ahogy 1271 után Károly fiával sem.⁹⁴ Kapcsolatuk a tuniszi békekötést követően vált igazán szorosossá. A hazafele

80 Mate Božić – Stjepan Ćosić: Nastanak hrvatskih grbova. Podrijetlo, povijest i simbolika od 13. do 16. stoljeća. Gordogan 35–36. (2017) 22–68.

81 HU-MNL-OL-DL 652. – Takács I.: Az Árpád-házi i. m. 135. no. 39.

82 Georgius Pray: Syntagma historicum de sigillis regum, et reginarum Hungariae, pluribusque aliis. Budae. 1805. tab VIII. fig 5.

83 Az antropomorf képek mintáját ráadásul IV. Béla egy érméjében látták (Božić, M. – Ćosić, S.: Nastanak hrvatskih grbova i. m. 34.), amelyen valószínűleg három pont szerepel. CNH I. no. 280.

84 Armorial Vermandois, Bibliothèque nationale de France. MS 2249. f.87v.

85 Vö. Tarján E.: Angol és francia címertekercsek i. m. 31–35.

86 Gál Judit: The Changes of Office of Ban of Slavonia after the Mongol Invasion in Hungary (1242–1267). In: Secular Power and Sacral Authority in Medieval East-Central Europe. Ed. Kosana Jovanovic – Suzana Miljan. Amsterdam 2018. 40.

87 Bárány Attila: Angol-magyar diplomáciai kapcsolatok, 1241–1437. In: Angol-magyar kapcsolatok a középkorban I. Szerk. Bárány Attila – Laszlovsky József – Papp Zsuzsanna. Máriabesenyő 2008. 258.

88 Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok. Bp. 2002. 197.

89 Zsoldos A.: Családi ügy i. m. 113–114.

90 Amennyiben I. Károly IV. Bélával kötött volna szövetséget, úgy a megállapodás II. Ottokár cseh királyra is érvényes lett volna. Az V. István által előkészített és I. Károly által elfogadott egyezmény rejtetten, de Béla és Ottokár ellen irányult. L. Szűcs J.: Az utolsó i. m. 197.

91 Rácz, György: L'araldica dell'età angioina. In: L'Ungheria angioina. Ed. Enikő Csukovits. Roma 2013. 287., B. Radvánszky Béla: Martell Károly magyar királyi czimmel ellátott kettős pecsétje 1295-ik évből. Archaeologiai Értesítő 13. (1885) 110.

92 Michael Prestwich: Edward I. New Haven–London 1997. 73. – Jean Richards: The Crusades, c. 1071–1291. Cambridge 1999. 432.

93 I. Edward és I. Károly között 1286-ig területi vita folyt. Prestwich, M.: Edward I. i. m. 316.

94 II. Károly támogatta a lázadó Simon de Montfort fiát, Guy de Montfort-t, akinek Edward soha nem tudott megbocsátani, ezért neheztelt II. Károlyra. Prestwich, M.: Edward I. i. m. 319. – Bárány A.: Angol-magyar diplomáciai i. m. 265–267.

tartó I. Edward több hónapot időzött Szicíliában az Anjou uralkodók vendégeként. Itt szoros barátságot kötött I. Károllyal, egy évvel később pedig a későbbi II. Károllyal is. Ez a közeledő angol-Anjou viszony újkeletű volt mindkét fél számára, hiszen Anglia korábban – már csak a dinasztikus kapcsolatoknak köszönhetően is – Kasztília-párti politikát folytatott. Az 1271-es viszály a két dinasztia között átmenetinek bizonyult, azt hamarosan sikerült rendezniük.⁹⁵

Edward ezt követően egész életében Anjou-párti politikát folytatott, amely természetesen a 13. század végi, 14. század eleji magyar eseményeket is befolyásolta. Az erősödő Přemysl-házzal szemben fellépő Habsburg és magyar erők támogatóra találtak I. Edward személyében, aki Anjou-párti politikája miatt a Habsburg érdekek mögé állt a konfliktusban.⁹⁶ Tudjuk, hogy a morvamezei csata után I. Edwardnak egy közeli barátja, Otto de Grandson savojai származású nemes testvére jelentette, hogy az általa is támogatott Habsburg erők győzelmeskedtek a cseh királlyal szemben. Edward a tervezett keresztes hadjárat miatt ugyan nem rúgta fel jó viszonyát III. Andrással, azonban annak meghíúsulása, majd az utolsó Árpád-házi király halála után nyíltan támogatta az Anjouk magyarországi trónigényét.⁹⁷ Láthattuk tehát, hogy a 13. század második felének angol-magyar kapcsolatai minden esetben közvetettek, I. Edward Anjou-párti politikájának részeként került kapcsolatba az Árpádokkal, a két királyság között közvetlen diplomáciai kapcsolatról nem tudunk.

A vizsgált forrásokban megjelenő oroszlanos magyar címer hagyománya inkább vezethető vissza II. András politikájára. Az András alatti jóval élénkebb angol-magyar nexus csatornáik közül a legkézenfekvőbb természetesen az V. keresztes hadjárat⁹⁸ és az azzal kapcsolatos magyar, illetve angol szerepvállalás. Tárgyalni kell azonban a már Fest Sándor által említett egyházi összeköttetések jelentőségét is.⁹⁹

A III. Ince által összehívott negyedik lateráni zsinat időpontja nem volt a legideálisabb egy újabb keresztes hadjárat meghirdetésére. Az Ibériai-félsziget királyságait a délről jövő muszlim előretörés, illetve a *reconquista* kötötte le, az angol király és a francia uralkodó egymással voltak elfoglalva, valamint az albigenek elleni hadjárat is jelentős erőforrásokat vont el a keresztes vállalkozástól.¹⁰⁰ Az északi uralkodók közül II. Inge, Norvégia királya (noha felvette a keresztest), még

indulás előtt elhunyt, ahogyan Földnélküli János angol uralkodó is.¹⁰¹ János halála előtt szintén fogadalmat tett, annak betartásában bárói és a kialakult belpolitikai helyzet is akadályozta.¹⁰² Utódja, III. Henrik keresztes hadjáratra tett ígéretét soha nem váltotta be, azt I. Edward örökölte meg, aki teljesítette a több mint fél évszázadon át görgetett Plantagenet-fogadalmat.

Mivel II. Inge és Földnélküli János elhalálozott, az anglok és a norvégok közül kevesen vettek részt a hadjáratban, a hadra kelő sereget zömmel németek és magyarok alkották. II. András pedigjénél fogva is ideális jelölt volt az 1217-es ötödik keresztes hadjárat vezetésére.¹⁰³ Továbbá megjegyzendő, hogy apja fogadalmát megörökölve a magyar király előtt sem volt ismeretlen a keresztes hadjárat eszméje.¹⁰⁴ András édesanyja, Châtillon Anna révén az Antiokhiai-házhoz tartozott, míg felesége Courtenay Jolánta a Capet-dinasztia tagja volt. E rokonság befolyásos szentföldi szereplővé emelte Andrást. A korábbi álláspontokkal¹⁰⁵ szemben Bárány Attila kimutatta, hogy András szentföldi hadjáratának főbb motivációi között a latin császári korona megszerzése nem szerepelt. Egyfelől Flandriai Henrik halála után, 1216-ban rögtön megválasztották András apósát, Courtenay Pétert uralkodónak, András pedig csak 1217-ben kelt útra dél felé, másfelől pedig a latin korona megszerzésekor kézenfekvő szárazföldi út helyett a tengeri utazást választotta.¹⁰⁶ Mindazonáltal meg kell említeni Szovák Kornél álláspontját is. Ő elképzelhetőnek tartja, hogy Courtenay Péter epiruszi fogságba esése és halála után András ismét közel került a konstantinápolyi latin koronához. Elméletét a Krónikakompozíció 139. fejezetére alapozza, amely szerint a Spalatóba érkező Andrást német lovagok várták és császárrá kiáltották ki.¹⁰⁷ Közvetlen angol-magyar kapcsolatot tehát itt sem találunk. A keresztes hadjáratokhoz köthetően be kell számolnunk azonban arról,

101 James Powell: *Anatomy of a Crusade*. Philadelphia 1986. 42–45.

102 Uo. 42–43.

103 Bárány Attila: Jolánta királyné és a Courtenay-família. In: Pilisi Gótika. II. András francia kapcsolatai. Szerk. Bárány Attila – Benkő Elek – Kárpáti Zoltán. Debrecen–Szentendre 2016. 63.

104 Veszprémy László: II. András magyar király keresztes hadjárata, 1217–1218. In: Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Szerk. Laszlovszky József – Majorossy Judit – Zsengellér József. Máriabesenyő 2006. 100.

105 Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I–II. Bp. 1893. II. 77. – *Fraknói Vilmos*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-Székkal. I–III. Bp. 1901. I. 46. – *Vajay Szabolcs*: Dominae reginae milites. Árpád-házi Jolánta magyarjainak meghonosodása Valencia visszavétele idején. In: Királynők messiás földről. Magyarország és Katalónia a középkorban. Szerk. Ramon Sarobe – Tóth Csaba. Bp. 2009. 243–257. – *Hóman Bálint*: A rendiség kialakulásának kora. In: Hóman Bálint – Szekfű Gyula: Magyar történet I–V. Bp. 1928. I. 23. – *Kristó Gyula*: A korai feudalizmus (1116–1241). In: Magyarország története tíz kötetben. I. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Szerk. Székely György – Bartha Antal. I–II. Bp. 1987. II. 1310.

106 Bárány Attila: A keresztes hadjárat és a Latin császárság. In: Pilisi Gótika. II. András francia kapcsolatai. Szerk. Bárány Attila – Benkő Elek – Kárpáti Zoltán. Debrecen–Szentendre 2016. 57 – *Bárány Attila*: II. András és a Latin Császárság. Hadtörténeti Közlemények 126. (2013) 462.

107 Szovák Kornél: Szent László alakja a korai elbeszélő forrásokban. Századok 134. (2000) 135–136.

95 Tarján Eszter: A Szicíliai Királyság Stauf és Anjou uralkodóinak címerhasználatát és azok megjelenése a korai angol címerkönyvekben. Turul 92. (2019) 30.

96 Bárány Attila: Anglia királya és a morvamezei csata. In: Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára. Bp. 2012. 39–40.

97 Bárány A.: Angol-magyar diplomáciai i. m. 280.

98 Veszprémy László: Magyarország és a keresztes hadjáratok. In: Lovagvilág Magyarországon. Lovagok, keresztesek, hadmérnökök a középkori Magyarországon. Szerk. Laszlovszky József – Majorossy Judit – Zsengellér József. Bp. 2008. 78–118.

99 Fest Sándor: Adalékok az angol-magyar érintkezések történetéhez az Árpád-házi királyok korában. In: Skóciai Szent Margittól a Walesi Bárdokig. Magyar-angol történeti és irodalmi kapcsolatok. Szerk. Czifágy Lóránt – Korompay H. János. Bp. 2000. 101–105.

100 Thomas C. Van Cleve: The Fifth Crusade. In: A History of the Crusades. Vol. II. The Later Crusades, 1189–1311. Ed. Kenneth M. Setton – Robert Lee Wolff – Harry W. Hazard. Wisconsin 1969. 378.

hogy ismerünk a hadjáratban részt vevő olyan angol és magyar lovagokat, akik ugyanakkor jártak a Szentföldön.¹⁰⁸

Az egyházi kapcsolatok ennél valamivel közvetlenebb viszonyt sejtetnek. Solymosi László dolgozta fel az angol-magyar kapcsolatok kontextusában azt az oklevelet, amelyből megtudjuk, hogy Dezső csanádi püspök Angliában részt vett Becket Tamás translatióján.¹⁰⁹ Becket Tamás újratemetése mártíromságának 50. évfordulójára esett. Az időpontot a néhai canterburyi érseket példaképnek tartó utódja, Stephen Langton tette 1220 július 7-re. Az eseményről több írott forrás is megemlékezik, ahol felsorolják a résztvevő egyházi méltóságokat. A források közül kiemelkedik Walter of Coventry krónikája, mely egy magyar jelenlétet említ, nevét és egyházmegegyét azonban elhallgatja.¹¹⁰ Az ünnepség emelkedettségét, a mártír népszerűségét, valamint az esemény nemzetközi szinten is magas színvonalát hangsúlyozza a szerző azzal, hogy a távoli Magyarország érsekét megemlíti a reimsi főpap mellett. A krónika alapján rögtön fölmerül a kérdés, hogy egy ilyen súlyú nemzetközi eseményen vajon ki vett részt a magyar egyháziak közül, Esztergom vagy Kalocsa érseke.

Bár Solymosi nem zárja ki, hogy a névtelen magyar résztvevő esetleg Párizsból ismerhette Langtont, valószínűbbnek tartja, hogy az ismertség a IV. lateráni zsinatra vezethető vissza. Sorra véve a zsinaton részt vevő magyar főpapokat,¹¹¹ két nyomós érvet is felhoz amellett, hogy a krónikában szereplő magyar méltóság János esztergomi érsek (1205–1223) lehetett.¹¹² Dezső püspök részvételét Solymosi az erős ciszterci kötődéssel indokolja.¹¹³ Az angliai zárandoklat további lehetséges résztvevőjeként jelöli meg a szerző továbbá Róbert veszprémi püspököt is.¹¹⁴ Róbert részt vett a már említett lateráni zsinaton.

II. András angliai kapcsolatait újabban Bácsatyai Dániel vizsgálta. Bácsatyai kitér Róbert püspök alakjára és a keresztes hadjárat eszméjének terjesztésében a pápának nyújtott

108 Powell, J.: Anatomy i. m. 209–246. – Laszlovsky József: Magna Charta és az Aranybulla. In: Angol-magyar kapcsolatok a középkorban I. Szerk. Bárány Attila – Laszlovsky József – Papp Zsuzsanna. Máriabesenyő 2008. 212.

109 Dezsőt Páviában kifosztották, ezért III. Honoriuszhoz fordult elégtételért. A pápa intézkedett az ügyben. Levelelől kiderül, hogy Dezsőt a váradi püspök egy meg nem fizetett tartozása miatt fosztották ki, ezért a pápa kárterítésre szólította fel az utóbbi felet. Az oklevél egy igen érdekes részletre is kitér: Dezső angliai zárandoktjáról hazafelé tartva érintette az itáliai várost. L. Solymosi László: Magyar főpapok angliai zárandoklata 1220-ban. Történelmi Szemle 55. (2013) 527.

110 Walter of Coventry: Memoriale. The Historical Collections of Walter of Coventry. I–II. Ed. William Stubbs. London 1965. II. 245.

111 János esztergomi és Bertold kalocsai érsek, Péter győri, Jakab váci, Katapán egri, Róbert veszprémi, Simon váradi és a már említett Dezső csanádi püspök. Solymosi L.: Magyar főpapok i. m. 536.

112 Egyrészt az újratemetés előtt nem sokkal Bertold helyére III. Honoriusz Ugrint jelölte ki – vélhetően nem a frissen kinevezett érsek látogatott Angliába –, másrészt az esztergomi kötődésre bizonyíték az ott Becket Tamás tiszteletére emelt prépostság. János az áthelyezéskor a szent csontjaiból ereklyéhez juthatott. Solymosi L.: Magyar főpapok i. m. 536.

113 Becket Tamás mártíromságának története a 13. század második felétől különös népszerűsége tett szert a margitszigeti domonkos apácák körében, történetei később igen nagy karriert futottak be. Györffy György: Becket Tamás és Magyarország. Filológiai Közönlöny 16. (1970) 157.

114 Delegat Online: Róbert (Robert, Robert of Esztergom): <http://delegatonline.pte.hu/search/persondatasheet/id/43>, letöltés 2019. máj. 16.

támogatására.¹¹⁵ Róbert püspök azonosítását Robertus Anglicusszal azonban Róbert liège-i származására és párizsi stúdiumaira hivatkozva cáfolja. Magyar követeket 1213-ban is sikerült kimutatni az angol forrásokban.¹¹⁶ Bácsatyai a János királlyal Freemantle kikötőjébe lovagló magyar követet Rajnald váradi préposttal azonosítja, akit Willelmus Rubruk jelentéséből ismerünk.¹¹⁷ A később erdélyi püspökként tevékenykedő Rajnald a Plantagenetek Normandiájában látta meg a napvilágot, így inkább illik rá az *anglicus* jelző, mint a liège-i származású Róbertre.¹¹⁸ Bácsatyai említi továbbá egy másik magyar követet, egy bizonyos Henricus Anglicust, aki az ötödik keresztes hadjáratot kihirdető bulla kiadása előtt két hónappal tűnt fel János király társaságában.¹¹⁹ Henricus Anglicus a szerző szerint a fiatal Béla herceg jóvendőbelijének ügyében járt Angliában, amelyet a III. Béla kori követjárás párhuzamaival és a két uralkodó egy Bolognából, a Dictamina rhetoricában ránk maradt levélváltozatával bizonyít sikerrel.¹²⁰

Szólni kell a 13. századi Angliában keletkezett elbeszélő források magyar vonatkozásairól is. Ismét ki kell térni a már többször említett Matthew Paris történeti munkáira. A kelet-közép-európai térség királyságai közül a magyar jelenik meg legtöbbször főbb történeti munkájában, a *Chronica Majorában*.¹²¹ Lengyelországot és Csehországot mindig csak a magyarokkal összefüggésben említi.¹²² A Matthew Paris által leírt magyar vonatkozású információk vezérfonala a tatárjárás, kizárólag annak kapcsán említi a királyságot. Mivel a *Chronica Maiora* terjedelménél és fizikai adottságainál fogva nem tartozott a gyakran forgatott korabeli munkák közé, így annak terjedése is korlátozott volt.¹²³ Rövidített, kivonatos verziója, a *Flores Historiarum* azonban nagyobb karriert futott be, ott pedig szintén megjelenik a tatárjárással összefüggésben a Magyar Királyság, természetesen jóval rövidebben, mint a *Chronica Majorában*. Papp Zsuzsanna kimutatta, hogy az angol történetírás jellemzően a Magyar Királyság történetének egy-egy epizódjával foglalkozott, az öröklődött generációról-generációra, és került be az ott élő krónikás

115 Bácsatyai Dániel: II. András angliai követei. Történelmi Szemle 59. (2017) 621–632., különösen 624. – A szerző azzal bizonyítja, hogy Róbert befolyásos és a pápával közeli kapcsolatban álló személy lehetett, hogy III. Honoriusz őt kérte meg a keresztes hadjáratról távol maradó magyar főurak fogadalmának feloldozására. Róbert nem csak III. Incével és III. Honoriuszsal volt bizalmi kapcsolatban, András kancelláriáját is ő vezette 1207–1209 között. – Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Bp. 2011. 107.

116 Rotuli litterarum clausarum in Turri Londinensi asservati. I–II. Ed. Thomas Duffus Hardy. London 1833–1844. I. 153.

117 Documents Illustrative of English History in the Thirteenth and Fourteenth Centuries. Selected from the Records of the Department of the Queen's Remembrancer of the Exchequer. Ed. Henry Cole. London 1844. 253.

118 Bácsatyai D.: II. András angliai követei i. m. 627.

119 Uo. 629.

120 Uo. 631.

121 Körömdi Tamás: Az 1196–1235 közötti magyar történelem nyugati elbeszélő forrásainak kritikája. Bp. 2019. 158.

122 Papp Zsuzsanna: Magyarország-kép a 13. századi Angliában. In: Angol-magyar kapcsolatok a középkorban I. Szerk. Bárány Attila – Laszlovsky József – Papp Zsuzsanna. Máriabesenyő 2008. 239.

123 Richard Vaughan: Matthew Paris. Cambridge 1985.92. – Papp Zs.: Magyarország-kép i. m. 239–240.

hagyományba. A tatárjárást megelőzően ilyen epizód volt Edmund és Edward hercegek Magyarországra szökése,¹²⁴ valamint az V. keresztes hadjárat, amelyhez kapcsolódóan – mint már említettem – ismerjük az abban részt vett magyar és angol lovagok neveit,¹²⁵ illetve azt is tudjuk, hogy a hadjáratban mely alkalmakkor vettek részt.¹²⁶

Láthattuk tehát, hogy a két ország között a legélénkebb, folytonos és legközvetlenebb diplomáciai kapcsolat II. András uralkodásának idejére tehető. A keresztes hadjárat mellett megemlíthető, hogy Béla herceg jövedébelije ügyében eljáró követség és a Becket Tamás *translati*óján részvevő magyar egyháziak egyaránt András uralkodása alatt jártak Angliában. IV. Béla és utódai alatt a két királyság közötti közvetlen kapcsolat megszűnt, a magyarok és az angolok a továbbiakban azonos érdekcsoportokhoz tartoztak, illetve az angol király Anjou-párti politikája jelentett kapcsolatot. Magam is az élénk András-kori angol-magyar diplomáciának a nyomaként értelmezem az angol címerkönyvekben megjelenő oroszlános címet. Az oroszlán mint magyar uralkodói jelkép már a címertekercsek legkorábbi megjelenésekor a bevett címereshagyomány részét képezte. Az ott ábrázolt oroszlán alakját finomítja a – minden bizonnyal eredeti pecsétek alapján dolgozó – Segar-tekerics készítője, aki a három agarat szerepeltető címervariánsával került a legközelebb az András által használt sávozott oroszlános címerhez. Az, hogy a 13. század elején használt magyar címeres gyakorlat egy eleme honosodik meg Angliában teljes mértékkel beleillik a fent vázolt andrási politikába és annak diplomáciai vetületébe.

Összegzés

Összegzésként elmondható, hogy a korai angol címerkönyvekben szereplő magyar királynak tulajdonított jelvények elsőre változatos képet mutatnak, közelebről megvizsgálva azonban kirajzolódik, hogy az oroszlán ábrázolás túlsúlyban van. A források keletkezésekor oroszlános címer a magyar királyok praxisában nem volt már használatban.

Az angol forrásokat megvizsgálva látjuk, hogy már a legkorábban keletkezett tekericsen is szerepel a magyar király oroszlános címere, amely alapján kijelenthetjük, hogy a magyar uralkodói szimbólum része volt az Angliában bevett nemzetközi címeres hagyománynak, valamint azt is állíthatjuk, hogy annak az oroszlán volt a legfőbb motívuma. A korai szöveghagyományt elhagyva első ránézésre úgy tűnik, hogy az oroszlán ábrázolást felváltotta az agár címerábra. Az agaras címer mintájának vizsgálatakor ki kell emelni Imre és II. András vágásokban lépő oroszlános pecsétjeit. Miután a Segar-tekerics minden korábbi címertekercs tudását mellőzve készült, és összeállítója minden bizonnyal elsődleges forrásból tájékozódott, úgy kézenfekvő volt alaposan áttekinteni a

13. századi angol-magyar kapcsolatokat, különös tekintettel II. András Anglia felé irányuló külpolitikájára. Véleményem szerint a Segar-gyűjteményben szereplő agarak mintájaként azonosíthatjuk II. András sávozott oroszlános címerét mutató viaszpecsétjének egy több mint fél évszázad alatt megkopott példányát. A diplomáciatörténeti vizsgálatok igazolni látszanak ezt a feltételezést, II. András uralkodása alatt több angol magyar követ személyét is ismerjük. Ugyanez nem mondható el a 13. század következő évtizedeiről, amikor a két ország között nem ismerünk közvetlen diplomáciai kapcsolatot. A közvetett kapcsolat is elsősorban Anjou közvetítéssel és az Anjou érdekeknek köszönhetően jött létre, valamint a különböző nagyobb európai érdekcsoportokon belül került a két ország kontaktusba. A Lord Marshal-gyűjtemény okán a kutatást a francia Wijnbergen-tekericsre kiterjesztve elmondhatjuk, hogy a magyar uralkodó címerére vonatkozó angol és a francia címeres hagyomány eltérő, azok párhuzamot nem mutatnak.

A magyar uralkodói jelvényhez kapcsolódóan került a vizsgálat középpontjába a szlavón uralkodói címer. A forrásokban szereplő fejek mintájaként két lehetséges magyarázatot is találtunk. A szlavón pénzverést áttekintve olyan érmeiket ismertünk meg, amelyeken szerepelnek a nyugati forrásokban is visszaköszönő fejek. Ezek azonban soha nem önálló elemként tűnnek fel, azok mindig másodlagos szimbólumai az érmen szereplő konstrukcióknak. Amennyiben ez a forráscsoport szolgált volna a szlavón királyi címer fejeket mutató jelvényének mintájául, úgy felmerül a kérdés, hogy miért nem az érme elsődleges motívuma, a kereszt került be a nyugati hagyományba. Így tehát ezt a lehetőséget elvettem. A másik lehetséges magyarázat szerint a 14. századra már megszilárduló dalmát leopárdfejes címernek egy torz variánsát látjuk visszaköszönni, mégpedig úgy, hogy a címertekercs szerkesztője nem tett különbséget Dalmácia és Szlavónia között. A horvát szakirodalom egyik legfrissebb álláspontja szerint a vizsgált angol forrásokban szereplő oroszlánok a dalmát címer mintái, függetlenül a magyar uralkodói titulus jelenlététől. Ezt a lehetőséget elutasítom. Bozic továbbá a korai dalmát oroszlánábrázolást IV. Béla állítólagos oroszlánt mutató pecsétjére vezeti vissza, amely azonban István ifjabb király stájer hercegi pecsétje, amelyen a stájer párdúc szerepel.

124 *Fest Sándor*: A legrégebb érintkezés Anglia és Magyarország között. In: Skóciai Szent Margittól a Walesi Bárdokig. Magyar-angol történeti és irodalmi kapcsolatok. Szerk. Czigány Lóránt – Korompay H. János. Bp. 2000. 3–6.

125 *Powell, J.*: Anatomy i. m. 209–246.

126 *Laszlovszky J.*: Magna Charta i. m. 212.

FÜGGELÉK
A SZERZŐ CÍMERREKONSTRUKCIÓI A CÍMERLEÍRÁSOK ALAPJÁN

A MAGYAR URALKODÓI CÍMEREK			
	Eredeti címerleírás	Címerleírás magyar fordítása	Címerrajzok
Walford-tekercs C			
Le roy de Hungrey	Or three lion passant azur	Arany mező három kék lépő oroslán	
Walford-tekercs Cd			
Le Roy de Hungrie	Or three lion passant gules, crowns or	Arany mezőben három vörös lépő oroslán koronával	
Heralds-tekercs			
Le Roy de Hungrie	Gules, a lion rampant collared azure	Vörös mezőben oroslán kékkel felfegyverezve	
Camden-tekercs			
Rey de Hungire	Gules a lion rampant or	Vörös mezőben arany oroslán	
Segar-tekercs			
Rey de Hungrie	Azure, three greyhounds currant argent	Kék mezőben három futó ezüst agár	
Wijnbergen-tekercs			
le Roy de hongrie	Fasce d'argent et de sable á l'escarboucle fleuronée d'or brochant	Ezüsttel és feketével sávozott mezőn arany küllő	
le Roi de hōgrie	Fascé (8) d'argent et de gueules	Ezüsttel és vörössel sávozott	
A SZLAVÓN URALKODÓI CÍMEREK			
	Eredeti címerleírás	Címerleírás magyar fordítása	Címerrajzok
Lord Marshal-tekercs			
Le Roy de Esclavoni	Azure, three human heads argent crowned or	Kék mezőben három ezüst emberfej arany koronával	
Wijnbergen-tekercs			
le Roi dezclauonie	D'azur semé de croisettes d'or á 3têtes de reines au naturel couronnées brochant	Kék mezőben három koronás királynő fej (természetesen ábrázolva)	

FEDELES TAMÁS – NOVÁK ÁDÁM Újlaki Miklós pecséthasználata

Use of seals of Miklós Újlaki

During his political career spanning more than forty years, Miklós Újlaki used at least six seal matrices. The imprints of several of them are known to historical science, however, there had been made no comprehensive research about his use of seals so far. The starting point of this study is the charter confirming the 1474 peace of Ófalu, on which, uniquely, the previously unknown Bosnian royal seal of Újlaki has been preserved. In connection with this outstanding discovery the authors have collected the data concerning the use of seals of the aristocrat, analyze his heraldic representation and contextualized all this with his career.

Thallóczy Lajos már 1889-ben megállapította, hogy Újlaki Miklós használhatott önálló bosnyák királyi pecsétet 1471 és 1477 közötti uralkodása idején. Állításának alátámasztására egy 1472. május 7-én kelt és a *Commissio propria Domini Regis Bozne* kancelláriai jegyzettel ellátott oklevélben olvasható *sigillum, quo ut Rex Bozne utimur* megerősítő záradékra hivatkozott.¹ Vélhetőleg a jelenleg a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Diplomatikai Levéltárának 17316-os jelzet alatt őrzött oklevele volt forrása, melynek pecsétje már akkor lekopott, csupán a vörös pecsétviasz maradványai tanúskodtak az egykori megerősítésről. Ezen kívül további harminc eredetiben fennmaradt oklevelet találunk a DL–DF gyűjteményben és adatbázisában,² melyek közül tizennyolc 1471. április 26. és 1477. február 6. között kelt Újlaki Miklós neve alatt,³ illetve tizenkettőt 1471 és 1473 között

szlavón és macsói bántársával közösen jegyezték.⁴ Ezek közül több dokumentumon is szerepel a bosnyák királyi pecsét. Az említésre érdemes lenyomatok közül az egyik a papírfelzetes változat erőteljesen elmosódott,⁵ míg a másik köriratának mindössze egy része olvasható, a pecsétmező közepe azonban lepergett.⁶ Bár elődeitől maradt fenn ép pecsétlenyomat,⁷ Újlaki önálló oklevéladói tevékenysége kapcsán azonban nem. Az 1474-es ófalui békét megerősítő sokpecsétes oklevélen⁸ az országnagyok viaszlenyomatainak sorát éppen Újlaki Miklós pecsétje nyitja meg, amely a legépebb formában korunkra maradt bosnyák királyi *sigillum*.⁹ Ez az unikális forrás remek lehetőséget kínál arra, hogy a 15. század egyik legambiciózusabb politikusának pályavázlatát és

1 Thallóczy Lajos: Az Újkalyak síremlékei. Archeológiai Értesítő 9. (1889) 1–8. 4.

2 HU-MNL-OL-DL 100829. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár]; HU-MNL-OL-DL 103733.; HU-MNL-OL-DL 103734.; HU-MNL-OL-DF 275060. [Diplomatikai Fényképgyűjtemény]; HU-MNL-OL-DL 100822.; HU-MNL-OL-DF 277006.; HU-MNL-OL-DF 265616.; HU-MNL-OL-DF 231650.; HU-MNL-OL-DL 102593.; HU-MNL-OL-DL 81741.; HU-MNL-OL-DF 244383.; HU-MNL-OL-DL 45518.; HU-MNL-OL-DL 102184.; HU-MNL-OL-DF 231600.; HU-MNL-OL-DL 100828.; HU-MNL-OL-DL 103740.; HU-MNL-OL-DL 231605.; HU-MNL-OL-DF 231608.; HU-MNL-OL-DL 88544.; HU-MNL-OL-DL 17480.; HU-MNL-OL-DL 233371.; HU-MNL-OL-DL 107017.; HU-MNL-OL-DL 34030.; HU-MNL-OL-DL 103745.; HU-MNL-OL-DF 252053.; HU-MNL-OL-DL 105661.; HU-MNL-OL-DF 258155.; HU-MNL-OL-DL 100848.; HU-MNL-OL-DL 95397.

3 1471-ben kapta Mátyástól a Bosznia királya címet, ez az első oklevél, melyben választott – 1472-ben koronázták meg – bosnyák királynak címezte magát. Az 1477. febr. 6-i oklevél egyúttal Miklós utolsó okleveles említése. Fedeles Tamás: Miklós király és Lőrinc herceg. Az utolsó két Újlaki vázlatos pályaképe. In: Személyiség és történelem. A történelmi személyiség. A tör-

ténelmi életrajz módszertani kérdései. Szerk. Vonyó József. Pécs–Bp. 2017. 135–168, 144. 31. jegyzet.

4 Tíz szlavón és két macsói báni oklevél. Szlavón bántársa Litvai Horvát Damján, macsói bántársa pedig Maróti Mátyus volt. C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás: Magyarország világi archontológiája 1458–1526, I. Főpapok és bárók. Bp. 2016. 94, 103–104.

5 HU-MNL-OL-DL 88544.

6 HU-MNL-OL-DL 17480. Úgy tűnik, volt királyi gyűrűs pecsétje is, ennek két oklevélen maradt nyoma. Az egyik lenyomata lekopott, míg a másik oklevél eredetije elveszett, ezért pecsétje a fotók alapján már kevésbé vizsgálható: HU-MNL-OL-DL 105661. és HU-MNL-OL-DL 95397.

7 Kotromanić István Tamás királytól biztosan (1444): HU-MNL-OL-DL 13775.

8 Az oklevél szövegének modern kiadását lásd: Varsóban őrzött magyar vonatkozású oklevelek (1439–1489). Közreadja: Novák Ádám – Tóth Orsolya – Tóth Péter. Szerk. Novák Ádám. (Fontes Memoriae Hungariae III.) Debrecen 2019. 74. sz. 155–157.

9 PL-AGAD-Dok.perg.5586. [Archiwum Głównie Akt Dawnych (= AGAD)] Az oklevél pecsétjeit lásd „Magyarország a középkori Európában” internetes adatbázis, Memoria Hungariae (= MH) 11542–68. <http://memhung.unideb.hu/home/>, letöltés 2020. ápr. 6.

az általa használt pecsétlenyomatokat az alábbiakban röviden ismertessük.¹⁰

Az Újlaki család és Miklós pályakezdése

A 13. századi gyökerekre visszavezethető familia tulajdonképeni megalapítója, s későbbi hatalmának megalapozója Kont Miklós (†1367) volt, aki számos kormányzati pozíciót követően I. (Nagy) Lajos király (1342–1382) nádoraként ért pályafutása csúcsára (1356–1367). Két fia, Miklós (†1397 körül) és Bertalan (†1393 előtt) nem töltött be országos hivatalt, személyük tulajdonképpen teljesen ismeretlen. A nagy előd két unokája, László (†1418) és Imre (†1419) kerültek ismét a bárók közé a közösen viselt macsói báni méltóság elnyerésével (1402, 1410–1418). A család szerémségi birtokközpontja nyomán a kútfőkben immár következetesen Újlaki néven előforduló László és a lengyel származású Stiborici Anna házasságából született öt fiúgyermek közül István (†1430), valamint Miklós élték meg a felnőttkort.¹¹

Az 1410 táján született Miklós neve első alkalommal egy 1414 júniusában kelt oklevélben szerepel.¹² Újlaki Miklós Habsburg Albert (1438–1439) regnálása alatt kezdte politikai pályafutását, s közel negyven esztendőig, egészen haláláig folyamatosan kormányzati pozícióban találjuk. 1438-ban – apja, nagybátyja és bátyja nyomdokain haladva – a macsói bánság élére került, amely hivatalban Garai László volt a társa. Ettől kezdve tulajdonképpen élete végéig személyesen (1438–1477), illetve familiárisai révén irányította a területet a hozzá tartozó hat-hét vármegyével együtt.¹³ Karrierjében I. Ulászló király (1440–1444) regnálása hozott döntő változást, az ő híveként vált ugyanis az arisztokrácia egyik meghatározó alakjává. Jóllehet 1440 májusában még V. László (1440–1457) koronázásán vállalt tevékeny szerepet (ő ütötte ugyanis lovaggá a néhány hónapos trónörökös), azonban a rá későbbiekben is jellemző politikai éleslátás eredményeként pártot váltott, s rövidesen az ifjú Jagelló uralkodóhoz csatlakozott. 1441 januárjában Bátaszéknél már az Újlaki Miklós és Hunyadi János vezette csapatok diadalmaskodtak a Garai László irányította V. László párti sereg felett.¹⁴ A sikerdjé sem várattott magára,

10 Tanulmányunkkal arra kívánjuk felhívni a figyelmet, hogy egyrészt a jelentős szerepet betöltő késő középkori előkelők többségének életrajzával mindmáig adós a történettudomány, másrészt pedig meglehetősen csekély ismeretekkel rendelkezünk a 15. századi világi pecséthasználattal illetően.

11 A családra lásd: *Moritz Wertner*: Nikolaus von Ilok (Ujlak) „König” von Bosnien und seine Familie. *Vjestnik* 8. (1906) 250–273.; *Reiszig Ede*: Az Újlaki-család. *Turul* 57. (1943) 1–13, 56–65.; *Engel Pál*: Középkori magyar genealógia. In: *Középkori magyar adattár*. (PC CD-ROM) [Bp.], 2001. Újlaki, 1. Tábla Raholcai, 2. Tábla Újlaki;

12 *Zsigmondkori oklevéltár I–XIII (1387–1426)*. Szerk. Mályusz Elemér – Borsa Iván – C. Tóth Norbert – Neumann Tibor – Lakatos Bálint – Mikó Gábor. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok I, 3–4, 22, 25, 27, 32, 37, 39, 41, 43, 49, 52, 55) Bp. 1951–2017. IV. 2047. sz.

13 *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. In: *Középkori magyar adattár i. m. I. Bárók/macsoi bán*; *C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T.*: Magyarország világi i. m. 103.

14 *Sümegei József*: Bátaszék és környéke a középkorban. In: *Bátaszék története I. Bátaszék 1997. 347–369.*; *Kubinyi András*: Újlaki Miklós. In: *Nagy képes millenniumi arcképcsarnok*. Szerk. Rác Árpád. Bp. 2002. 48.

ugyanis Ulászló király Újlakit és Hunyadit erdélyi vajdává és temesi ispánná nevezte ki. Miklós ezt követően egy rövid megszakítástól eltekintve (1441–1458, 1459–1472) 1465-ig viselte a vajdai tisztséget,¹⁵ jóllehet az erdélyi ügyekbe kevésbé avatkozott be. 1441-től pénzkibocsátási joggal is rendelkezett, pénzverdéje az újabb kutatások szerint Keve várában működött.¹⁶

Az első pecsétek

Különböző bárói méltóságokat viselve a hivatali munkához nélkülözhetetlen pecsétekre is szüksége volt Miklósnak. Dédapjának, Kont Miklós nádornak pajzsát vésette első tipáriumára, sisakdísz nélkül.¹⁷ Minuszkulás köriratát folytonos vonalak határolják, a pecsétmezőben ezüsttel és vörössel osztott pajzs, felül veres pólya, alul üres.¹⁸ Körirata keresztel kezdődik, majd a S(igillum) rövidítést követően „nicolai. de(…)” kezdetű, bizonytalan olvasatú szöveggel folytatódik, végül virágmintával zárul. Ez a pecsét tűnt föl az 1440 és 1444 között kibocsátott,¹⁹ köztük a sokpecsétes okleveleken is.²⁰

1. kép - Újlaki első pecsétje
(1440. július 17. PL-AGAD-Dok.perg.5581.)

15 1465 és 1472 között csak névleg viselte a méltóságot. *C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T.*: Magyarország világi i. m. 83–84.

16 *Gyöngyössi Márton*: Főúri pénzverésre jogosultak a 15. századi Magyarországon. *Századok* 150. (2016) 347–349.

17 *Csoma József*: Kont Miklós nádor címere. *Turul* 21. (1903) 1 sz. 30–35. Újlaki első pecsétjéért lásd: HU-MNL-OL-DL 13666. Valószínűleg már az 1438. ápr. 25-én kelt levelén ez lehetett, bár mára lekopott. HU-MNL-OL-DL 44199.

18 *Csergheő Géza*: Czimerek az Ujlakyak illoki síremlékein. *Archeológiai Értesítő* 9. (1889) 139–143. 141.

19 1443-ból pl.: HU-MNL-OL-DL 92944.; HU-MNL-OL-DL 80776.; HU-MNL-OL-DF 260017.

20 1440. júl. 17., Székesfehérvár: PL-AGAD-Dok.perg.5581.; *Novák Ádám*: Középkori magyar pecsétek Varsóból. *Történeti Tanulmányok XXVI. Supplementum* (2018) 72.; 1441. ápr. 17., Szombathely alatt: SI-AS-4996. [Arhiv Republike Slovenije]; 1441. ápr. 17., Szombathely alatt: Stadtarchiv Freiburg im Breisgau, Urkunden der Vorderösterreichischen Herrschaft, A1 IIIf, Sabaria /Szombathely/Ungarn 1441 April 17.; 1441. ápr. 19., Szombathely: SI-AS-4998. – Ezekre lásd *Novák Ádám*: Additions to the itinerary and seals of King Władysław I of Hungary in the light of recent Hungarica research. In: *The Jagiellonians in Europe: Dynastic Diplomacy and Foreign Relations*. Ed. Bárány, Attila – Bacsa Balázs Antal. (Memoria Hungariae, 2.) Debrecen 2016. 41–55. 52–55.; 1441. szept. 10. Buda: HU-MNL-OL-DL 39293.

Két olyan dokumentumot ismerünk, amelyekeken egy ettől eltérő lenyomat szerepel. A báró második pecsétje első alkalommal egy 1440. március 12-én, Budán kelt sokpecsétes oklevélen látható, amelyben a rendek tudatták Jagelló III. Ulászló lengyel királlyal, hogy követségbe küldték hozzá teljes felhatalmazással Rozgonyi Simon veszprémi püspököt, Újlaki Miklós macsói bánt, Pelsőci Bebek Imre székelyispánt és Hédervári Istvánt.²¹ A lenyomat következő ismert előfordulása pedig egy 1442. augusztus 16-án, szintén Budán kelt oklevélről ismert, amelyben Ulászló király, valamint a lengyel országnagyk és a magyar rendek szabad közlekedést (*salvus conductus*) biztosítottak az özvegy királynénak, Luxemburgi Erzsébetnek és kíséretének a béketárgyalások idejére.²² A kisebb nagyobb átmérőjű, kör alakú pecsét három karéjos mezeje alul és felül megtöri a köriratot. Az alsó karéjban az Újlaki és Kont Miklós által is használt, fentebb bemutatott dőlt pajzs látható, bal felső sarkán sisak, melynek forgója a harmadik karéjban helyezkedik el, s benne az „Újlaki-sisakdíszt” ismerhető fel: női törzs két oldalán szárnyakkal.²³

2. kép - Újlaki második pecsétje
(1440. március 12., PL-AGAD-Dok.perg.5573. és 1444. június 21., HU-MNL-OL-DL 103601.)

Egy korábbi tanulmányunkban – ezen oklevelek pecsétjeit nem ismerve – tévesen úgy vélekedtünk, hogy ez a pecsét csak a macsói báni okleveleken tűnt fel.²⁴ Erre az alapján következtettünk, hogy az 1444. május 28. és július 2. között Újlaki macsói bánként és Somogy megye ispánjaként a Somogyváron ülésező megyegyűlésen kiadott okleveleit ezzel pecsételték meg.²⁵ Jól látszik azonban, hogy a pecséthasználat nem

21 PL-AGAD-Dok.perg.5573. *Novák Ádám*: Az 1440. januári királyválasztó országgyűlés oklevelének megerősítői. In: *Micae Mediaevales VII. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk. Farkas Csaba – Ribi András – Veres Kristóf György. Bp. 2018. 121–138. 133.
22 AT-ÖStA-HHStA-AUR-1442.VIII.17. [Österreichische Staatsarchiv, Haus- Hof, und Staatsarchiv, Allgemeine Urkundenreihe] Vö. *Novák Ádám – Bacsa Balázs Antal*: Polish and Hungarian lords in the entourage of Władysław, King of Poland and Hungary 1440–1442. *Studia z Dziejów Średniowiecza* 23. (2019) 185–200.

23 Az Újlakiak sisakdíszeről *Rácz György*: Az Ákos nemzetség címere. *Turul* 68. (1995) 11–34. 17.

24 *Novák Ádám*: The Seal usage of Hungarian Aristocrats in the 15th Century. In: *Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták Magyarországon és Európában. Learning, Intellect and Social Roles: Aristocrats in Hungary and Europe*. Szerk. Bárány Attila – Orosz István – Papp Klára – Vinkler Bálint. (*Speculum Historiae Debreceniense* 18.) Debrecen 2014. 59–72.

25 A gyűlés oklevelei Újlaki Miklós és Tamási vajdafi Henrik pecsétjeinek kisebb-nagyobb maradványaival: . 49316; HU-MNL-OL-DL 13779;

annak mentén dőlt el, milyen ügyben kelt az oklevél.²⁶ Megfigyelhető, hogy a gyűlésen kelt valamennyi diplomára természetes viaszba nyomták a pecsétet, míg a sokpecsétes oklevelek esetében kizárólag zöld viaszt használtak.

A politikus

Ulászló király halálát követően az 1445-ös országgyűlésen az ország irányítására ideiglenesen hét főkapitányt választottak, s köztük volt természetesen az ekkor már nagy tekintélynek örvendő Újlaki Miklós is. A kapitányok közül Újlaki a Tiszától nyugatra fekvő területet és a Dunántúlt tartotta ellenőrzése alatt, Hunyadi pedig az említett folyótól keletre elterülő, Erdélyt is magában foglaló részt. A további öt előjáró (Jan Giskra, Pelsőci Bebek Imre, Rozgonyi György, Gutti Ország Mihály és Szentmiklósi Pongrác) hatásköre jóval szűkebb területre terjedt csak ki.²⁷ Miklós bölcs, előrelátó politikusként a Magyarországon a 15. század elejétől hatalmukat építő Cilleikkel is igyekezett jó kapcsolatot ápolni. Különösen annak ismeretében volt kiváltképp hasznos e törekvése, hogy a Cilleiek a vajda másik szövetségesével, Hunyadival finoman fogalmazva sem ápoltak bensőséges viszonyt.²⁸ 1445. október 15-én Cillei Ulrik és Frigyes, valamint Újlaki Miklós kölcsönös örökösödési szerződést kötöttek Bécsben.²⁹ Tekintélyét és territoriális hatalmát egyaránt jól mutatja, hogy Hunyadi János kormányzó 1448-ban az oszmánok ellen vezetett hadjárat idejére helytartóvá (*vicarius generalis*) nevezte ki.³⁰ Kiváló politikai érzéke az 1450-es években is többször megmutatkozott. Először Garai Lászlóval és Hunyadi Jánossal lépett szövetségre (1450), majd V. László tényleges uralkodását követően hamarosan létrehozták a Cillei – Garai – Újlaki ligát (1453). Utóbbi a királyi hatalom megerősítésének látszólagos céljával alakult, jóllehet a hatalomra vágyó főurak szándéka sokkal inkább a korábbi kormányzó, Hunyadi pozíciójának gyengítésére irányult.³¹ A nándorfehérvári hős halálát (1456)

HU-MNL-OL-DL 80805.; HU-MNL-OL-DL 44368.; HU-MNL-OL-DL 44369.; HU-MNL-OL-DL 106005.; HU-MNL-OL-DL 103601.; HU-MNL-OL-DL 13782.; HU-MNL-OL-DL 100568.; HU-MNL-OL-DL 262131.; HU-MNL-OL-DL 100569.

26 Érdekes azonban, hogy első pecsétje sohasem tűnt föl a báni okleveleken. Meglátásunk szerint a logikus rendszert egyéb, ad hoc körülmények írhatták felül. Megfigyeléseinkhez Perényi János tárnokmester pecséthasználata szolgált analógiaként. *Novák Ádám*: Vizsgálati szempont egy 15. századi arisztokrata működéséhez. Perényi János tárnokmester pecsétjei. In: *Középkortörténeti tanulmányok* 8. Szerk. Tóber Márta – Maléth Ágnes. Szeged 2015. 181–200.

27 *Decreta Regni Hungariae 1301–1457. Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis–Vera Bácskai*. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 11.) Bp. 1976. 342–343.; *Kovachich Martinus Georgius: Supplementum ad Vestigia Comitiorum*. II. Buda 1800. 19.

28 Erre lásd pl. *Pálosfalvi Tamás*: Cilleiek és Tallóciak: küzdelme Szlavóniáért (1440–1448). *Századok* 134. (2000) 45–98. passim.

29 AT-ÖStA-HHStA-Familienarchiv Erdődy-Urkunden 11079.

30 HU-MNL-OL-DL 34116.

31 *Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András*: Magyarország története 1301–1526. Bp. 1998. 208–209.

követően Garaival együtt részese volt Hunyadi László hóhérkézre juttatásának.³²

Az V. László regnálása idején használt pecsétek

Az 1444–1445 év fordulópont volt nem csak az ország, hanem a politika fősodrába tartozó előkelők életében is. Perényi János tárnokmester,³³ és Garai László macsói bán esetében is kimutatható, hogy ekkor korábbi pecsétjüket újra cserélték.³⁴ Újlakinál 1445. február 8-án tűnt fel első alkalommal az új lenyomat egy sokpecsétetes oklevelen³⁵ majd tíz nappal később szintén szerepelt egy önállóan kiadott oklevelen.³⁶ Ezt a pecsétet használta erdélyi vajdaként és macsói, illetve szlavón bánként kiállított,³⁷ továbbá a sokpecsétetes okleveleken egyaránt,³⁸ egészen boszniai királlyá választásáig. A harmadik pecséten a 15. század közepétől divatosá váló pajzstartó angyal ábrázolás a legfőbb újítás. Az angyal felül megtöri a pecsétmezőt határoló folytonos vonalat, a pajzson pedig a már megszokott címer látható. Gótikus minuszkulás körirata „nicolaus de vyla(k)”, átmérője hozzávetőleg 23 mm.³⁹

32 Erre lásd *Pálosfalvi Tamás*: Tettes vagy áldozat? Hunyadi László halála. Századok 149. (2015) 383–441.

33 Perényi János ez időtájt – feltehetően tárnokmesteri tisztségének viszszerzésével – visszatért harmadik pecsétjéhez. *Novák Á.*: The seal usage i. m. 186–187.

34 Garai László 1440 előtti pecsétjét használta 1442-ben (HU-MNL-OL-DL 13677.), ezt váltotta fel 1445-ben újabb báni pecsétje (HU-MNL-OL-DL 64766.).

35 Ép példány: HU-MNL-OL-DL 50583. Az oklevél „párja”, melyen töredékes, de egyértelműen azonosítható pecsétje maradt: HU-MNL-OL-DL 80828.

36 HU-MNL-OL-DL 102496.

37 Néhány épebb állapotban fennmaradt példány: Arhivele Statului Covasna, Barabás Samu gyűjteménye fasc. 21. Nr. 11. (1445); Arhivele Statului Brasov, Brassó város levéltára, Privilegia et instrumenta publica Nr. 104. és HU-MNL-OL-DL 93002. (1446); HU-MNL-OL-DL 93193. és HU-MNL-OL-DL 88254. (1451); HU-MNL-OL-DL 62589. (1453); HU-MNL-OL-DL 102837. (1454); *Bándi Zsuzsanna*: A Magyar Országos Levéltár Mátyás-kori pecsétkiállításának katalógusa (1990. április 6–október 6.). Levéltári Közlemények 62. (1991). 57–150. 87–88.; HU-MNL-OL-DL 93259. (1455); HU-MNL-OL-DL 81542. (1463); *Bándi Zs.*: A Magyar Országos i. m. 87.

38 1446. jún. 16., Pest.: HU-MNL-OL-DL 102498.; 1447. jún. 1., Radkersburg: AT-ÖStA-HHStA-AUR-1447.VI.1.; 1448. nov. 26., Pétervárad: HU-MNL-OL-DL 80930.; 1450. jún. 17.: Buda: HU-MNL-OL-DL 14379.; 1451. okt. 27., Korpona: HU-MNL-OL-DL 63157.; 1452. márc. 5., Bécs: AT-ÖStA-HHStA-AUR-1452.III.5. Vö. *Löwe Pál*: „...jelen levelünket ...szokott pecsétjeinkkel meg is erősítettük...” – Sokpecsétetes oklevelek megpecsételési folyamata. In: „A feledés árja alól új földeket hódítok vissza”: Írások Tímár Árpád tiszteletére. Szerk. Bardoly István – Jurecskó László – Sümegi György. Bp. 2009. 109–117. 112.; 1453. szept. 13., Pozsony: AT-ÖStA-HHStA-AUR-1453.IX.13.; 1454. dec. 19., Pétervárad: HU-MNL-OL-DL 81190. Két későbbi oklevelet is megpecsételt, a lenyomatokról azonban csupán annyi ismert, hogy azokat zöld viaszba nyomták: 1459. febr. 17., Németújvár: AT-ÖStA-HHStA-AUR-1459.II.17. és 1464. április 3., Székesfehérvár: AT-ÖStA-HHStA-AUR-1464.IV.3. Hunyadi Mátyás, a király: hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490. Kiállítási katalógus. Szerk. Farbak Péter. Bp. 2008. 199–202. Vö. *Neumann Tibor*: Hercegek a középkor végi Magyarországon. In: Hercegek és hercegségek a középkori Magyarországon. Szerk. Zsoldos Attila. Székesfehérvár 2016. 95–112. 104. 68. jegyzet.

39 Vö. *Bándi Zs.*: A Magyar Országos i. m. 87–88.

3. kép - Újlaki harmadik pecsétje
(1453. szeptember 13. AT-ÖStA-HHStA-AUR-1453.IX.13.)

Említést kell tennünk egy olyan lenyomatról is, amelyet korábban újabb pecsétként azonosítottunk.⁴⁰ Az ominózus lenyomatonak mindössze egyetlen példánya ismert, ezért használatát részleteiben nem tudjuk elemezni. A lenyomat bár kopott, egyértelműen eltér a fent ismertetett harmadik pecsét-től. Az említett *sigillum* egy 1457. május 2-án kelt oklevelen maradt fenn, amelyben Újlaki Miklós királyi főkapitányként szólította fegyverbe Zaránd megyét Szilágyi Mihály ellen.⁴¹

4. kép - Újlaki pecsétje
(1457. május 2. HU-MNL-OL-DL 93277.)

Ebben az időszakban az eszéki báni gyűlésen tűnt fel egy másik tipárium, melyet természetes színű viaszba nyomtak és nagy hasonlóságot mutat a második pecséttel, mindössze a három karéjos határolás tűnik kevésbé dominánsnak.⁴² Voltaképpen ezt tekinthetjük Újlaki negyedik pecsétjének. Báni pecsétként haláláig ez maradt használatban. Mindezt kellően alátámasztja, hogy halálát követően fia, Lőrinc bosnyák hercegként és macsói bánként szintén ezt a pecsétnyomót használta, amelyre egy 1477. augusztus 18-án kiadott oklevelének *corroboratio*jában is utalt: „sigillo dicti condam genitoris

40 *Novák Á.*: The seal usage i. m. 187.

41 HU-MNL-OL-DL 93277.

42 HU-MNL-OL-DL 81112. (1453). Mérete és a töredékek alapján ez szerepelhetett másik két 1454-ben kiadott oklevelen is. HU-MNL-OL-DL 33296. és 81162.

nostris, quo videlicet banus Machoviensis utebat”.⁴³ Feltűnő az is, hogy ezen a valamivel nagyobb átmérőjű pecséten megjelenik, és kellő hangsúlyt kap az Újlaki-sisakdísz.

5. kép - Újlaki negyedek pecsétje
(1453. október 26. HU-MNL-OL-DL 81112. és
1477. augusztus 18. HU-MNL-OL-DL 100885.)

Nyolcszögletű gyűrűpecsétjének lenyomatát találjuk azon az 1456. április 7-én kibocsátott oklevélen, amelyben V. László király elzálogosította Hunyadi János beszercei grófnak és főkapitánynak Temesvár várát a hozzá tartozó temesi ispánsággal. A donációnál a tanúk közt találjuk Szécsi Dénes esztergomi érseket, Garai László nádort, valamint Újlaki Miklós erdélyi vajdát.⁴⁴ Az alig egy centiméter átmérőjű, nyolcszög alakú *anulus*nak nincs körirata, mezejében Újlaki címerpajzsa látható, amelynek bal felső sarkában sisak áll, a sisakforogóban pedig vélhetőleg az Újlaki-sisakdísz ismétlődik.⁴⁵

6. kép - Újlaki gyűrűpecsétje
(1456. április 7. HU-MNL-OL-DL 24764. és 1466. szeptember 9.
HU-MNL-OL-DL 59548.)

43 HU-MNL-OL-DL 100885.

44 HU-MNL-OL-DL 24764. Az oklevelet közölte: *Teleki József gróf*: Hunyadiak kora Magyarországon. Oklevéltár, X–XII. Pest 1853–1857. X. 497–498.

45 Az 1457. nov. 29-én Eperjes és Bártfa városok tanácsának küldött sokpecsétetes okleveleken egy hasonlóan kisméretű, de kör alakú pecsét azonosítható Újlakiéval. A lenyomatok azonban annyira sérültek, illetőleg elmosódtak, hogy nem dönthető el: a pecsét azonos vagy eltérő az 1456-ban használttól. Vö. *Novák Ádám*: Levelek Budáról. Az országnagyok levelei a városoknak V. László halála után. In: *Miccae Mediaevalis III. Fiatal történetek dolgozatai a magyar középkorról és Európáról*. Szerk. Gál Judit – Péterfi Bence – Vadas András – Kranzieritz Károly. Bp. 2013. 153–166. 163–164.

Pártütőből király

Hunyadi Mátyás (1458–1490) királlyá választását követően hamarosan az ifjú uralkodó ellenzékének egyik vezetője lett. A hatalomból egyre inkább kiszoruló elégedetlenkedők 1459 februárjában Újlaki (Hunyadi László kivégzését követően a családtól elfoglalt) németújvári várban gyűltek össze, ahol III. Frigyeset német-római császárt (1452–1493) magyar királlyá választották.⁴⁶ A Habsburgokkal ettől kezdve szoros kapcsolatot tartott fent Miklós, így ő lett az abban az évben született Habsburg Miksa keresztapja.⁴⁷ Körmendnél ugyan az ellenzék csapatai szétszórták Mátyás seregét (1459), azonban Újlaki taktikájának köszönhetően elhárult a fenyegető polgárháború veszélye.⁴⁸ A háttérben ugyanis Újlaki egyezséget kötött Mátyással, így karrierjében nem következett be törés.⁴⁹ A király ismét erdélyi vajdává nevezte ki (1459–1472), az 1457-től viselt szlavón báni méltóságát pedig egészen 1466-ig megtarthatta.⁵⁰ Mátyás (látszólagos) bizalmát 1471-ben nyerte vissza, amikor a Zrednai (Vitéz) János és unokaöccse, Janus Pannonius által szervezett királyellenes összeesküvésről az uralkodótt tájékoztatta, s annak felszámolása során mindvégig kitartott mellette.⁵¹

A lázadás elfojtását követően a király Újlakit ismét szlavón bánná (1471–1473) nevezte ki,⁵² majd pedig az egykori Bosznia északi, oszmánoktól visszafoglalt (1463–1464) részén megszervezett királyság élére állította. Miklóst 1472 májusában, Budán koronázták Bosznia királyává, mely esemény előtt Szilágyi Erzsébet, Mátyás édesanyja fiává fogadta, ezzel is erősítve a két uralkodó kapcsolatát.⁵³ Királyságának székhelye Jajca lett, bár ő a későbbiekben is döntően újlaki rezidenciáján tartózkodott. Királyi udvartartását familiárisaiból alakította ki: a magyar udvar mintájára nádort nevezett ki, saját kancelláriát szervezett, pénzt veretett, s önálló külpolitikai aktivitására is vannak adatok.⁵⁴ Miklós boszniai királyságával

46 AT-ÖStA-HHStA-AUR-1459.II.27. Márc. 4-én, a salzburgi érsek koronázta meg Bécsűjhelyen. *Josef Mayer*: Geschichte von Wiener Neustadt. Bd. I. Wiener Neustadt im Mittelalter. 2. Teil: Eine Glanzperiode der Stadt (1440–1500). Wiener Neustadt 1926. 36.

47 *Rerum Austriacarum Historia ab anno Christi MCCCCLIII–MCCCCLVII*, quam ex synchro bibliothecae Augustae Vindobonensis manusscripto codice repromisit ac edidit Adrianus Rauch. Vindobonae 1794. 38.; *Brigitte Haller*: Kaiser Friedrich III. und die Stephanskronne. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 26. (1973) 134.

48 *Veszprémi László*: „Reddidit amissum fugiens Germanus Honorem”. Az 1459-es körmendi ütközetek historiográfiájához. In: *Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére*. Szerk. Csukovits Enikő. Bp. 1998. 19–32.

49 1459. júl. 1.: HU-MNL-OL-DL 100688.

50 *Fügedi Erik*: A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Bp. 1970. 109–110.; *C. Tóth N.* – *Horváth R.* – *Neumann T.* – *Pálosfalvi T.*: Magyarország világi i. m. 92.

51 *Kubinyi András*: Vitéz János és Janus Pannonius politikája Mátyás uralkodása idején. In: *Humanista műveltség Pannóniában*. Szerk. Bartók István – Jankovits László – Kecskeméti Gábor. Pécs 2000. 25–26.

52 *C. Tóth N.* – *Horváth R.* – *Neumann T.* – *Pálosfalvi T.*: Magyarország világi i. m. 94.

53 *Teleki J.*: A Hunyadiak-kora i. m. XI. 469–471.

54 *Kubinyi András*: Die Frage des bosnischen Königtums von Nikolaus Ujlaky. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungariae* 4. (1958) 373–384.; *Gyöngyössi Márton*: Újlaki Miklós boszniai királyi pénzverése. *Az Érem* 54. (1998) 6–7.

kapcsolatban azonban fontos hangsúlyozni, hogy Mátyás számára e lépés a látszólagos „örök szövetség” létrehozása mellett nagyon is gyakorlati politikai célokat szolgált. E zseniális lépéssel ugyanis a tekintélyes báró „hatalmi étvágyát” úgy kísérte meg csillapítani, hogy egyúttal belpolitikai befolyását csökkentette, valamint a déli határvédelem királyi kincstárra háruló terhének egy részét is az újdonsült királyra hárította. Újlaki ambíciói ugyanakkor töretlenül maradtak, s úgy látszik, hogy királysága mellett a macsói és szlavón báni méltóságot is megtartva még nagyobb hatalom megszerzésére, illetve annak reprezentálására törekedett. E szándékát a mindig gyanakvó király nyilvánvalóan nem nézte jó szemmel, Újlakit leváltotta a szlavón báni méltóságról, s helyére megbízható hívét, Ernuszt János kincstartót nevezte ki.⁵⁵

Az örökös grófi cím és a bosnyák királyi pecsét

Újlaki gyűrűspecstjéhez nagyon hasonló lenyomat töredéke maradt fenn vörös viaszba nyomva 1466-ból.⁵⁶ Ezzel pedig el is jutottunk a báró pecséthasználataiban történt legszembetűnőbb változáshoz. Újlaki Miklós 1465 elején Mátyás királytól adományként megkapta Telcsák (ma Teočak, Bosznia-Hercegovina) várát és a hozzá tartozó kerületet, valamint felvette a Telcsák örökös grófia címet (*comes perpetuus de Telchak*). Ettől kezdve a főúr vörös pecsétviaszt használt,⁵⁷ amelynek egyértelmű bizonyítéka az említett gyűrűspecstén kívül harmadik *sigillum*ának vörös viaszba nyomott példánya.⁵⁸

7. kép - Újlaki harmadik pecsétje vörös viaszba nyomva (1465. május 5. HU-MNL-OL-DL 100746.)

Újlaki ismereteink szerint újabb pecsétet 1472-ig nem vésett. Májusig még választott királynak címezte magát,⁵⁹

55 1473. nov. 21-én kelt kinevező oklevele. HU-MNL-OL-DF 268094. Vö. C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T.: Magyarország világi i. m. 94.; Kubinyi András: Mátyás király. Bp. 2001. 89.

56 HU-MNL-OL-DL 59548.

57 A grófi címekre és a vörös viasz használatára általában lásd Neumann T.: Hercegek i. m. passim. Újlakiról: 103–104. és 68. jegyzet. – A Vörös viaszra lásd még: Novák Ádám: Hatalmi reprezentáció és a vörös viasz kapcsolata a késő középkorban. In: A magyar arisztokrácia társadalmi-közéleti kapcsolatai és szerepvállalása. Szerk. Papp Klára – Püski Levente – Novák Ádám. Debrecen 2019. 51–62. passim.

58 1465. máj. 5. HU-MNL-OL-DL 100746. Egyúttal ez a legkorábbi oklevél, amelyben örökös ispánnak nevezi magát.

59 Neumann T.: Hercegek i. m. 104.

bosnyák királyi pecsétjét feltehetően ezt követően készítette el.⁶⁰

8. kép - Újlaki Miklós bosnyák királyi pecsétje (1474. április 24. PL-AGAD-Dok.perg.5586.)

A nagyjából 45 mm átmérőjű, kör alakú pecséten négykaréjos mezőben egy angyal kerekaljú pajsztot tart. A pajszon Bosznia ismert címere, három egymás alatt elhelyezkedő korona látható, a pajzstartó angyal feje fölött pedig egy korona lebeg. A pecsétmezőt az angyal háta mögül kiinduló fényár tölti ki, melynek sugarai túlnyúlnak a karéjokon. A minuszkulás köriratot a jobb felső és a bal alsó negyedben egy-egy címerpajzs töri meg. A felsőben egy balra lépő/ágaskodó griff, az alsóban pedig egy szembe néző koronás fej látható, mögötte talán szárnyak kontúrjai. Körirata: *sigillum:nico[laus] Dei gratia regis*Bosn[iae]+*.

A felső címer analógiájaként éppen az újlakiak ősi családi birtokáról előkerült kályhacsempe-töredék említhető. A Rahlca várában (ma Ružica-grad Horvátországban) feltárt, 15. századi töredékként azonosított címeres emlék ugyanezt az ábrázolást hordozza, csak ott a griff az ellenkező irányba lép.⁶¹ Pontosabb identifikálására azonban ezedig nem került sor.

Az alsó címer párhuzama eddig nem ismert. Nem szerepel ez a címerábrázolás az Újlakiak síremlékén sem. Nem zárható ki, jóllehet nem is bizonyítható, hogy az Újlaki család patronátusa alatt álló valamely egyház védőszentjének ábrázolása lehet.⁶² Talán Szent István vagy Szent László királyra utalhat a stilizált koronás fő? E kérdés megválaszolása további kutatásokat igényel.⁶³

60 Az új pecséttel megerősített első oklevele talán éppen a Thallóczy által is idézett példány: HU-MNL-OL-DL 17316. Bár hangsúlyozandó, hogy az oklevélen fennmaradt pecsét töredékei nehezen egyeztethetőek össze az általunk feltárt, lentebb ismertetett pecséttel. Itt szeretnénk megköszönni Ráczy Györgynek írásunkhoz fűzött észrevételeit, és eme pecsét fotójának rendelkezésünkre bocsátását.

61 Mladen Radić: Prilozi rasvjetljanju heraldičke ostavštine Iločkih knezova 15. i. 16. stoljeća. Osječki Zbornik 29. (2009) 135–155.

62 Erre lásd: Fedeles Tamás: Egy középkori főúri család vallásossága. Az Újlakiak példája. Századok 145. (2011) 377–418, különösen 414–415.

63 Bízunk benne, hogy a közlést követően a témában jártas kutatók segídenek majd az azonosításban.

Összegzés

Újlaki Miklós azon 15. századi főurak közé tartozott, aki tevékeny alakítója lehetett az 1439 és 1457 között tartó politikailag változékony, és a báróknak az ország életébe közvetlen befolyást biztosító korszaknak. Ennek következtében nem csak a gyéren fennmaradt báni, vajdai, ispáni jogkörben kiadott okleveleire, *missiliseire* támaszkodhatunk pecséthasználatainak vizsgálatakor, hanem számos sokpecsétes diplomára is. A rendelkezésünkre álló forrásokra támaszkodva megkíséreltünk vázlatos képet alkotni pecsételési szokásairól. A fentiekből jól látszik, hogy párhuzamosan legalább két, majd az 1450-es évek második felétől legalább három pecsétet használt. Politikai, vagy magánügyben képviselt akarátát első majd harmadik pecsétjével nyilvánította ki, melyen családi címere és neve szerepelt, tisztség megnevezése nélkül. Második pecsétje ugyan fel-fel tűnt sokpecsétes okleveleken, de ezt szinte kizárólag báni vagy ispáni minőségében használta. Nem változtatott ezen negyedik pecsétje elkészültével sem. Második és negyedik pecsétje valamelyest nagyobb átmérőjű tipáriumról árulkodik, a roncsolt lenyomatok azonban nem engedik meg, hogy köriratukat megfejtsük. Egyértelmű azonban, hogy ezeken helyt kapott az Újlaki-sisakdíz is. Az adatok arra engednek következtetni, hogy a pecsételéskor Újlaki is a közelben lehetett, és ő maga vagy közvetlen pecséthordozója erősítette meg az okleveleket. Sőt, az uralkodói pecsét-használati párhuzamokból nagy biztonsággal kijelenthetjük,

hogy gyűrűpecsétjével megerősített dokumentumok esetében saját maga helyezte el kézjegyeként pecsétjét.

Két pecsétváltást adathatunk Újlaki Miklós esetében: Perényi János tárnokmesterhez vagy Garai László macsói bánhoz hasonlóan 1444/1445 fordulóján készíttetett új pecsétnyomókat. Ennek oka pontosan nem ismert, de feltehetően az Ulászló király halálát követő politikai átrendeződéshez, illetve a zavaros idők okleveles anyagában tapasztalható cezurához köthető. Ekkor nem csak első pecsétjét váltotta a harmadik számú, hanem ettől kezdve a báni okleveleken is következetesen az új pecsét tűnt fel. A második pecsétváltásra Bosznia királyává történt koronázását követően került sor, új pecsétje nyilvánvalóan új címét és rangját reprezentálta. Megjegyzendő, hogy míg korábbi pecsétjein címerhasználat tudatosnak tekinthető, addig bosnyák királyi pecsétjén és királyként vert pénzein sem ábrázoltatta családi címerét. Pénzveretei esetében ez azzal magyarázható, hogy széles körben elfogadott, a korabeli magyar királyi, vagy az egykori Boszniára utaló érmékre, volt szüksége. Királyi pecsétje esetében pedig a két – egyelőre – ismeretlen címer nehezíti a további következtetések levonását. A vörös viasz 1465-ös megjelenése Újlaki esetében is erősíti azt a tételt, hogy az arisztokrácia felső rétegébe tartozók tudatos reprezentációs eszközként tekintettek a pecséthasználatra. Mint ahogy arra Neumann Tibor is rámutatott, Újlaki Miklós korábban nyert grófi címet, mint Szapolyai Imre, s ezáltal az elsők között részesült ilyen jellegű kiváltságban Mátyás regnálása idején.

AVAR ANTON
„Az ősök tiszteletének, az unokák kegyeletének”
A Kaas család ősfája

“To the honour of the ancestors, to the tribute of the descendants”. The genealogical tree of the Kaas family

The study presents the most spectacular genealogical and heraldic document of the National Archives of Hungary (NAH), the monumental genealogical tree of the family of the Barons Kaas of Reventlow, measuring at 1,5×9,5 metres, which features 311 different persons and 122 different coats of arms of Danish, German, Dutch, French and Hungarian families. Fifteen generations of the Kaas family can be traced back to the 15th century Danish knight Ove Ovesen on this great pedigree, commissioned by Hungarian journalist and politician Baron Ivor Kaas of Reventlow between 1910–1912. Based on the documents of the Kaas family archives preserved in the NAH, I also try to shed light on the sources and background of making this genealogical tree, and I also address the problem of the baronial title of the Kaas family. Based on the available family history data and archival documents, I try to summarize the adventurous history of this originally Danish family (and of the direct ancestors of Ivor Kaas), a branch of which wandered from Denmark to the Electorate of Cologne, later to the County of Schaumburg-Lippe, and eventually ended up in Hungary.

Az Országos, sőt talán az egész Nemzeti Levéltárban kevés olyan irat van, amely, bár komoly érdeklődésre tarthat számot, ráadásul kifogástalan állapotban maradt fenn és mégsem lehetséges a kutatása, pedig bárki megnézhetné. Sőt, még a digitalizálása sem volt megvalósítható néhány évvel ezelőttig. Mindezeknek a nehézségek oka egyszerű, az irat rendkívüli nagysága: 154 x 962 cm méretű, azaz kiterítve 14,81 m² területű. Reventloui báró Kaas Albert hatalmas, több száz címerrel ékes, apai ágon tizenöt nemzedékre visszamenő, 1910-re elkészült ősfájáról van szó. Egy ekkora dokumentumot még az Országos Levéltár Bécsi kapu téri palotájában sem lehet akárhol kiteríteni: erre hosszú idő óta először 2016 szeptemberében kerülhetett sor kezdeményezésemre, az új konferencia- és kiállítóteremben. Az eseménynek híret vette a Kaas család még Magyarországon élő rokonsága is, akiknek kedvéért két hónappal később újra elővettük ezt a kuriózumot. A különleges alkalom eredménye volt többek között, hogy az 1944-ben még Kaas Albert által letétbe helyezett Kaas családi levéltár – az ősfával együtt – Albert utolsó élő gyermeke, a család magyar ágának utolsó élő tagja 2017-ben nagyvonalúan az Országos Levéltárnak ajándékozta. Az óriási méretű tekercsnek megfelelő eszköz híján még a jó minőségben való digitalizálása is 2020-ig váratott magára.¹

¹ Ekkor Lantos Zsuzsanna levéltári fényképező Bakó Zsigmond levéltáros segítségével, erre a célra egyedi állványt építve végigfényképezte az ősfát. A 17 részletfotóból végül összeállítottam a teljes, nagyítható, olvasható, kutatható digitális felvételt a genealógiának és heraldikának erről a remekéről. Meg kell jegyezni, hogy 2016-ban a megtekintésen részt vett egyik csa-

Kaas med Sparre

K a a s .

1. kép - A „szarufás” Kaas-címer (forrás: Wikipédia)
2. kép - A „falas” Kaas-címer (forrás: Wikipédia)

De honnan is jött ez a különös, láthatóan nem magyar nevű család? A Kaas familia eredetileg Dániában honos ősnemes (*dansk uradel*), azaz dán fogalmak szerint legalább a 14. századra visszamenő nemességű család volt, pontosabban nem is egy, hanem, kettő. A két, egymással csak néhány

ládtag részben lefényképezte és bizonyos mértékig feldolgozta az ősfá adat-tartalmát: <https://www.wikitree.com/photo/jpg/Kaas-140-2>, letöltés 2020. jún. 8. A 2016-os eseményről facebook bejegyzés készült (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára 2016. szept. 29.): <https://www.facebook.com/MNLOrszagosLeveltara/posts/1208824792524194>

házasági kapcsolaton keresztül rokon Kaas családot címerük alapján különbözteti meg a dán szakirodalom: az „idősebb”, a 13. század második felében élt Niels Lændi lovagig visszavezethető családot *Kaas af Sparre*-nak, azaz „szarufás” Kaasnak, az „ifjabb”, csak a 14. század végéig visszakövethető famíliát *Kaas af Murnak*, „falas” Kaasnak nevezik. Magyarországra az utóbbi leszármazottai kerültek, amint az az ősfán tizenöt alkalommal szereplő falas címerből is megállapítható.

Mindkét család jelentős államférfiakat adott Dániának: hogy csak egy-két példát ragadjak ki, a „szarufás” Niels Kaas (1535–1594) dán királyi kancellár volt, és IV. Keresztély király (1588–1648) kiskorúsága alatt az ország *de facto* vezetője, a „falas” Ulrich Kaas (1677–1746) és fia, Frederik Christian Kaas (1727–1804) pedig mindketten a dán királyi admirális rangig vették. A „szarufás” Kaas család mára már kihalt, utolsó férfitagja valószínűleg az 1799-ben elhunyt Christian Frederik Kaas százados volt. A „falas” Kaasok viszont az egész világon szétszóródtak, így élnek vagy éltek leszármazottaik Dániában, Norvégiában (Munthe-Kaas néven), az Egyesült Államokban, Peruban, Németországban, Ausztráliában és Magyarországon is.²

Ami a – dánosan tulajdonképpen *køsz*-nak ejtendő – Kaas nevet illeti, az eredetileg földrajzi név volt: a Kaas (Kås) udvarház ma is megtalálható a dániai Jütland északnyugati részén, a Limfjordba nyúló Kaas-félszigeten (*Kaas Hoved*), a Kaas-tó (*Kås Sø*) déli oldalán. A birtokot a 14. század elejétől említik a források, 1510-ig volt a Kaasok birtokában. Eredetileg a „szarufás” Kaasok birtokolták (nevüket is innen vették), majd az ősfán is szereplő Thomas Jensen („falas” Kaas) szerezte meg 1458 előtt első felesége, egy ismeretlen nevű „szarufás” Kaas-lány hozományaként.³

A „falas” Kaasoknak az 1416 körül meghalt Ove Ovesen előtti származását homály fedi. A különböző családtörténeti munkák több más dán családdal hozzák őket összefüggésbe hasonló címereik alapján, így szóba jön a Galskyt (megtalálható az ősfán), a Daa, vagy leggyakrabban a holsteini ősnemes Reventlow család is. Ezek a kapcsolatok források hiányában nem bizonyíthatók, a „falas” Kaasok a 18. század elejétől mégis használják a „von Reventlow/Reventlau” előnevet, és több helyütt is Johannes Reventlow szerepel mint Ove Ovesen nagyapja.⁴

Az ősfá leszármazási sorának végén szereplő Kaas Albert legtávolabbi, 15. generációbeli biztos őse tehát a már említett Ove Ovesen (1350 körül – 1416 után) volt, akivel tulajdonképpen az ősfá kezdődik, és akiről annyit érdemes megjegyezni, hogy a családjának néhány nemzedéken át otthont adó Gravlevgaard birtokot ő kapta a viborgi püspöktől 1416-ban. Fia, a „Lange”, azaz „Hosszú” ragadványnevű Jens Ovesen (1384 körül – 1430 körül) a legrégebbi ős, akinek a neve megtalálható a Kaas-levéltár egy – igaz, csak fényképen meglévő

3. kép - Ove Jensen ferences provinciális sírköve a Kaas- és Udsen-címerekkel, 1477 (HU-MNL-OL-P 325-I.-8. [fol. 572.])

– iratában, egy 1430-ban kelt dán nyelvű birtokadásvételi oklevélben.⁵ Az ő Gertrud Udsentől született fia volt Thomas Jensen (1428 körül, Gravlevgaard – 1511), aki 1476 körül kapott adománylevelet az első feleségén keresztül megszerzett Kaas-uradalomról.⁶ Nevezetesebb volt nála a fivére, Ove Jensen (meghalt 1477-ben), aki egyházi pályára lépve 1468-tól a dániai ferences provincia vezetője is volt,⁷ s az ő sírkövén szerepel a „falas” Kaas-címernek talán a legrégebbi fennmaradt ábrázolása.⁸ Thomas Kristine Globtól származó gyermeke, Mogens Thomesen (1460 körül, Damsgaard – 1521) éppen a Dániában is növekvő reformációs vallási feszültségek idején,

2 <https://slektenkaas.com/emne/slektsoversikt>, letöltés 2020. jún. 8. A honlap adatbázisában nagyon alapos adatok vannak szakirodalmi hivatkozásokkal, ezért csak a honlapra hivatkozom.

3 <https://www.danskeherregarde.dk/nutid/kaas>, letöltés 2020. jún. 8.

4 <http://slektenkaas.com/emne/Kaas%20history>, letöltés 2020. jún. 8. Tycho de Hofman dán genealógus 1777-ben egyszerre négy leszármazási verziót is közölt Thomas Jensen őseire nézve (Hofman, Tycho de: Historiske Efterretninger om velfortiente Danske Adelsmænd I. 157. o. II. tábla).

5 HU-MNL-OL-P 325-I.-8. (fol. 573.) [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Kaas család levéltára]

6 <http://slektenkaas.com/getperson.php?personID=I22&tree=1>, letöltés 2020. jún. 8.

7 <http://slektenkaas.com/getperson.php?personID=I23&tree=1>, letöltés 2020. jún. 8.

8 A sírkő nyomdai reprodukciója: HU-MNL-OL-P 325-I.-8. (fol. 572.)

4. kép - Clemens August von Kaas sírja a schauburgi erdőben
(Forrás: https://www.52gradnord.org/Schaumburger_Wald.html#Kaas)

1521-ben halt meg, az aarhusi domonkos kolostorban el is temették, de csak ezután kezdődtek igazi hányattatásai. Halála után nem sokkal II. Keresztély király (1513–1523) mindenfajta eljárás és ítélet nélkül – egyesek szerint egy Mogenst ért irathamisítási rágalom miatt – kiásatta és a város főterén kifüggesztette a holttestet, a családját pedig megfosztotta minden birtokuktól. A király sok népszerűtlen és önkényes intézkedése miatt egyébként is egyre feszültebb viszonyba került a jütlandi nemességgel, az események pedig végül odáig fajultak, hogy a kitört lázadás eredményeképpen 1523-ban Keresztély király elmenekült az országból, utódjául pedig nagybátyját, Gottorp herceget választották, aki I. Frigyes néven foglalta el a dán és norvég trónt (1523–1533). Mogens Thomesen özvegye, „szarufás” Gertrud Kaas az új királyhoz fordult a férjét és családját ért sérelem miatt, Frigyes pedig visszavonta a vagyonek kobzást és újratemette a halottat.⁹

Mogens és Gertrud gyermeke volt Erik Mogensen (1500 körül – 1556 körül), aki elsőként vette fel családjából a Kaas vezetéknévét. Dániában, mint sok más helyen – így Magyarországon is –, sokáig nem állandósultak a vezetéknévek,

⁹ <http://slektenkaas.com/emne/Mogens%20Thomesen>, letöltés 2020. jún. 8.), <http://slektenkaas.com/getperson.php?personID=125&tree=1>, letöltés 2020. jún. 8. Részletesen leírja az esetet Kaas Ivor családtörténeti kéziratában: HU-MNL-OL-P 325-I.-8. (fol. 32–41.)

5. kép - A sírkő felirata

a nemesség tagjai is birtokukról vagy apjukról vett nevekkel különböztették meg magukat, amint az a „falas” Kaasok eddig említett családtagjainál is látható. Dán nyelvterületen ezt az apa keresztnéve után fűzött *-sen* utótaggal tették. I. Frigyes király 1526-ban rendeletet hozott arról, hogy a dán nemesség még vezetéknév nélküli része (kb. 15 %-a) is vegyen fel valamilyen állandó családnevet. Sokan a birtokközpont neve, esetleg a családi címer alapján ötlöttek ki maguknak új nevet, ami a Kaas-ősfán is tetten érhető a varjas címerű Krag családnál (*kra*ge dánul varjút jelent). Erik Mogensen az akkor éppen az ő birtokában volt Kaas-udvarház, vagy pedig édesanyja, Gertrud Kaas után vehette fel új nevét, így vette át a vezetéknévét a „falas” Kaas család a „szarufástól”.¹⁰ A következő három generációról nem sokat lehet tudni: Erik fia volt Herman Kaas (1545 körül, Gelskov – 1614 előtt, Skovsgaard) akiről több helyütt megjegyzik, hogy admirális volt és követ Oroszországban, de ezek valójában szintén Herman nevű unokájára (1612 után – 1658 előtt) voltak igazak. Herman fia, Iver Kaas (1586, Gelskov – 1662. júl. 19., Ulstrup) szép falas Kaas-címeres oltárt csináltatott a jannerupi templomban, amelynek kegysura volt.¹¹ Iver fia volt Jørgen Kaas (1617

¹⁰ Eva Villarsen Meldgaard: Efternavnets historie. (Det drejer sig om 11) Københavns universitet, Institut for navneforskning. 2008. (<https://norsku.dk/publikationer/webpublikationer/ddsoefternavnetshistorie.pdf> [hozzáférés ideje: 2020. jún. 8.]). Erik Mogensenről: <http://slektenkaas.com/getperson.php?personID=145&tree=1>, letöltés 2020. jún. 8.

¹¹ <http://slektenkaas.com/emne/Jannerup%20kirke>, letöltés 2020. jún. 8.

6. kép - Kaas Eduárd és Ivánka Ida síremlékei Farmoson
(Forrás: csaladitemeto.hu)

Ulstrup – 1698 körül), aki a jütlandi gyalogezred kapitányaként részt vett a harmincéves háborúban, és vélhetően kontinentális útjai eredményeképpen egy holland lányt, Anna Maria de Wetterst vette el.¹²

Tőle született fia, Johannes Iver Kaas (1644. júl. 29., Maartensdijk [Németalföld] – 1718 áprilisa, Köln) aki végleg elkerült Dániából és megalapította a „falas” Kaas család német ágát. Kalandos katonai pályát futott be: először az egyik dán udvari gyalogezredben szolgált zászlósként (*fænrík ved livregiment til fods*). 1671-ben elmenekült Dániából, mert egy koppenhágai borozóban megölte tisztársát, Ove Rosenkrantzot, ezt követően a külföldön állomásozó különböző dán alakulatoknál szolgált. Az 1680-as években Franciaországba, XIV. Lajos udvarába került, itt katolizált, majd a kölni érsek szolgálatába szegődött, ahol ezredesi rangig jutott. 1696-ban kérelmezte, hogy visszatérhessen Dániába, ám mivel ez nem történt meg, elutasíthaták.¹³ Johannes Iver német lányt, Franziska von Virmundot vette el, akitől három fia született, közülük a legifjabb Wilhelm Friedrich Wolfgang von Kaas (ker. 1690. márc. 7., Köln – 1768. ápr. 18., Köln) kölni és deutzi (ma Köln része) érseki főhivatalnok (*Oberamtman*), később érseki titkos tanácsos volt.¹⁴ Wolf Daniel von Boyneburg báró 1735. máj. 8-án császári udvari palotagrófi címet (*kaiserlicher Hofpfalzgraf*) adományozott neki. Ez utóbbi hangsúlyozottan nem főnemesi cím, hanem egy különleges, általában nem örökletes jogállás volt a Német-Római Birodalomban, amely által W. F. W. von Kaasnak például jogában állt közjegyzőt, tanárt kinevezni, *poeta laureatusi* és *magisteri* címeket adományozni, okiratokról saját pecsétje alatt hitelesített másolatokat kiállítani, törvénytelen gyermekeket törvényesíteni, valamint arra érdemes személyeknek polgári címet adományozni (azzal a

12 <https://finnholbek.dk/getperson.php?personID=I42962&tree=2>, letöltés 2020. jún. 8.

13 <https://finnholbek.dk/getperson.php?personID=I42989&tree=2>, letöltés 2020. jún. 8.), <http://slektenkaas.com/emne/tyske%20von%20Kaas>, letöltés 2020. jún. 8.

14 Clemens August von Bayern kölni érsek 1742. nov. 23-i adománylevele a tanácsosságról: HU-MNL-OL-P 325-I.-1.-1742 (fol. 70.)

kítetellel, hogy nemesi címet, császári sást, nyílt sisakot és királyi sisakkoronát nem adományozhatott).¹⁵ Agnes Dorothea von Borchersszel nemzett fiuk volt August Maria Johannes von Kaas (ker. 1729. szept. 10., Köln – 1803. ápr. 4. vagy 11., Herzhaus), aki kamarásként szintén kölni érseki szolgálatban töltötte életét. Jól házasodott, hiszen anyósa, Franziska Dorothea von Althaus után megörökölte az akkor a kölni érsek által betöltött münsteri hercegpüspökséghez tartozó Nordwalde bei Münster városa mellett található Althaus és Herzhaus uradalmakat. Ezek közül Althaus már 1772-ben kénytelen volt eladni a püspökségnek, mert nem tudta fenntartani.¹⁶

Az immár Kölnből Münsterbe költözött Kaasok következő generációját Clemens August von Kaas (1759. dec. 28.,¹⁷ Herzhaus bei Münster – 1832. márc. 31., Bückeberg) képviseli, akinek életútján már érdemes kicsit bővebben is elidőznünk. Katonai pályára lépett, 1778. júl. 20-án testőrkadéttól a kölni választófejedelmi Wartensleben-ezred zászlósává léptették elő,¹⁸ majd 1782. nov. 25-én már a szintén kölni választófejedelmi gróf Schaumburg-Lippe-gyalogezred zászlósaként kapott hadnagyi kinevezést.¹⁹ 1788. júl. 30-án már civil hivatalban, a münsteri hercegpüspökséggel szomszédos Schaumburg-Lippe grófság (ma Alsó-Szászország tartomány része) kamarai tanácsosaként és erdőmestereként

7. kép - Kaas Ivor, az ősa készítettője (Forrás: Digitális képtárház, OSZK)

15 W. F. W. von Kaas palotagrófi oklevele: HU-MNL-OL-P 325-I.-9.

16 <https://www.nrw-live.de/sehenswuerdigkeiten/haus-althaus-nordwalde>, letöltés 2020. jún. 8.

17 HU-MNL-OL-P 325-I.-7. (fol. 68.) szerint 1759.01.13-án született, de a sírkövén 1759. dec. 28. szerepel.

18 Maximilian Friedrich von Königsegg-Rothenfels kölni érsek kinevező oklevele: HU-MNL-OL-P 325-I.-1.-1778 (fol. 101.)

19 Maximilian Friedrich von Königsegg-Rothenfels kölni érsek kinevező oklevele: HU-MNL-OL-P 325-I.-1.-1782 (fol. 109.)

8. kép - Kaas Ivor sírja a Fiumei úti temetőben (Forrás: Wikipédia)

(*Kammerrat und Forstmeister*) említik.²⁰ Schaumburg-lippeai II. Fülöp Ernő gróf (1777–1787) özvegyével, Juliane Wilhelmine Luise von Hessen-Philippsthal régens-grófnővel (1761–1799) szerelmi viszonyt folytatott, amelyből legalább két törvénytelen gyereke is született, akiknek Kaas anyai nagyanyja után a kihalt von Althaus nevet adták.²¹ Egyik fia, Clemens Anton von Althaus Peruba került, ott is halt meg a perui hadsereg tábornokaként.²² Clemens August 1804-ben elvette a Schmalkaldenben született²³ Magdalena Elisabeth Habichtet, akitől 1805 és 1814 között négy gyermeke született. Sírja Bückeberg közelében, a schamburgi erdő egy eldugott zugában ma is megtalálható.²⁴

Harmadik gyermeke volt Eduard Clemens Franz von Kaas, azaz Kaas Eduárd (1812. febr. 5. Bückeberg²⁵ – 1885. nov. 9. Farnos), a Kaasok magyar ágának első tagja. Bückebergban töltött gyermekora után Bécsben jelentkezett katonai szolgálatra, 1830. júl. 18-án esküdött fel. Szolgálatát a 6. morvaországi gróf Wallmoden-Gimborn vértesezred (6. *Mährisches*

Kürassier-Regiment) kötelékében kezdte meg kadétként.²⁶ Az évente kiadott katonai szemlézetekben 1833-tól alhadnagyként, 1837-től főhadnagyként, 1847-től pedig másodszázadosként (*zweiter Rittmeister*) szerepelt.²⁷ 1837-ben egy Ipolyságon tartott vármegyei bálon találkozott draskóczi és jordánföldi Ivánka Idával, akivel egymásba szerettek és mindkét család heves ellenkezése ellenére 1838. nov. 26-án össze is házasodtak. Az 1848–1849-es események idején felesége levelet írt neki arról, hogy ne szolgáljon a magyarok ellen harcoló seregben. Ezen levelek miatt Kaas Eduárdot dezertálás vádjával haditörvényszék elé állították, de végül felmentették.²⁸ Hányattatásai miatt lemondott rangjáról és kilépett az osztrák hadseregből, amiről végül 1850. márc. 20-án kapta meg elbocsátó levelét.²⁹ Ezidőtájt vette meg Péchy Ferenc farmosi birtokát, ahová 1851-ben át is költöztek családjával. Élete hátralévő éveit gazdálkodással töltötte Farnoson, 1885-ben halt meg, őt temették elsőként a ma is fennálló farmosi családi temetőbe.³⁰

Kaas Eduárd idősebbik fia volt Kaas Ivor Ágost Zsigmond (1842. jan. 24. Lontó – 1910. dec. 28. Budapest), az első Kaas, aki a magyar közéletben is jelentős szerepet töltött be. A pesti egyetemen jogot hallgatott, de már elég korán belevetette magát a politikába. Először 1859 decemberében vett részt tüntetésen, a rendőrség egy estére be is vitte. 1860. március 15-én ott volt a '48-as szabadságharcot ünneplő diáktüntetésen, amelynek során a rendőrség sortüze következtében életét veszítette Forinyák Géza joghallgató. A tüntetés néhány más részvevőjével együtt Kaas Ivort is elfogták, majd felségárulás vádjával öt év szabadságvesztésre ítélték, de hét hónap elteltével amnesztiával szabadult. Egyetemi tanulmányai végeztével ügyvédjelöltként 1863–1865-ben egy amszterdami bankban dolgozott, 1866-ban rövid ideig díjnok volt a pesti városi számvevősegen. 1866 decemberében a Jókai Mór által szerkesztett *A Hon* c. politikai lap, 1867 szeptemberétől a *Hazánk* belső munkatársa lett, de rövidesen kilépett onnan. 1868–1870-ben a kereskedelmi minisztérium tudósítójaként Föld körüli utat tett.³¹ 1870–1871-ben a miniszterelnökségi sajtóirodában fogalmazó volt, de onnan politikai viták miatt kilépett, és végleg az újságírói pályán ragadt. 1871-től a *Reform*, 1875-től a *Pesti Napló*, 1894-től a *Budapesti Hírlap*, 1903-tól az *Alkotmány* munkatársa. Megvásárolta a budai Várban az Üri utca 27. alatti házat, amely átépítve ma is áll, rajta a falas Kaas-címerrel.³² 1875-től négyszer (Hátszegen, Budapest-Belvárosban és kétszer Nyitrazásbokrétén) választották meg országgyűlési képviselőnek, ellenzéki színekben. Tagja volt az 1876. febr. 27-én létrehozott Deák Ferenc emlékmű bizottságnak.³³ Korának egyik legismertebb publicistája volt, 1909-ben a kimagasló munkásságú újságíróknak járó Bródy

20 HU-MNL-OL-P 325-I.-1.-1782 (fol. 112.)

21 <http://slektenkaas.com/emne/tyske%20von%20Kaas>, letöltés 2020. jún. 8.

22 <https://slektenkaas.com/getperson.php?personID=13796&tree=1>, letöltés 2020. jún. 8.

23 HU-MNL-OL-P 325-I.-7. (fol. 6.)

24 https://www.52gradnord.org/Schaumburger_Wald.html#Kaas, letöltés 2020. jún. 8.

25 HU-MNL-OL-P 325-I.-7. (fol. 21., 24.)

26 HU-MNL-OL-P 325-I.-8. (fol. 52.)

27 https://library.hungaricana.hu/hu/collection/austrian_state_archives_MilitarAlmanachSchematismus/, letöltés 2020. jún. 8.)

28 HU-MNL-OL-P 325-I.-8. (fol. 53.)

29 HU-MNL-OL-P 325-X.-1.-1850

30 A temető a család leszármazottainak kezelésében van, honlapja: <https://csaladitemeto.hu/>, letöltés 2020. jún. 8.

31 Útján írt naplói megtalálhatók a HU-MNL-OL-P 325-XII.-2. jelzetű tételben.

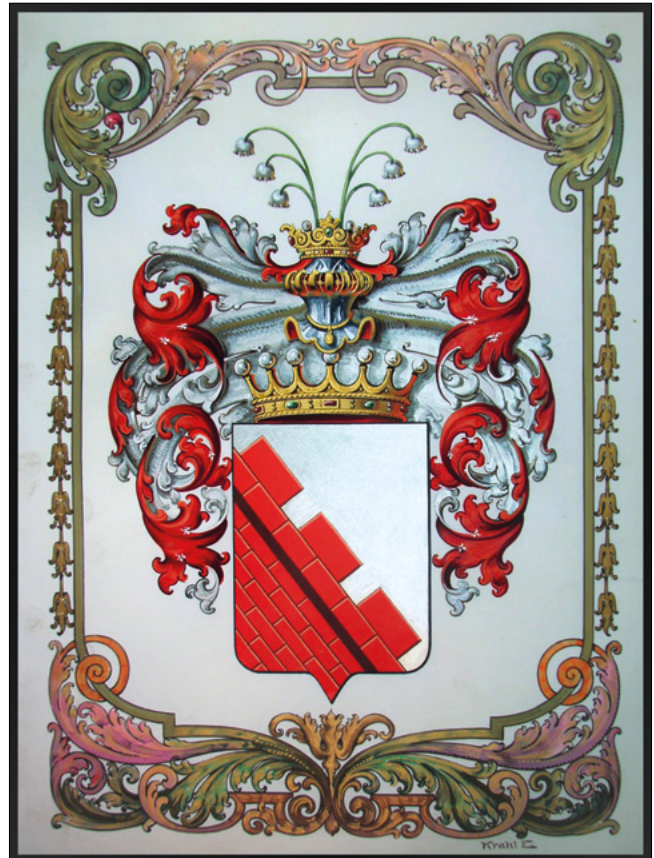
32 <http://urbface.com/budapest/a-kaas-haz>, letöltés 2020. jún. 8.

33 HU-MNL-OL-K 27-1876. febr. 27.

Zsigmond-díjat is neki ítelték.³⁴ Közéleti jelentőségét jól illusztrálja, hogy 1922-től a II. világháború utánig az ő nevét viselte a mai V. kerületi Nyáry Pál utca. Sírja a budapesti Fiumei úti temetőben van, Deák Ferenc mauzóleumától pár lépésre.

Ivor egyetlen fia volt Kaas Albert Niels (1885. jún. 10., Budapest – 1961. ápr. 23., Subiaco, Perth, Ausztrália), az ősa alján álló személy. Kaas Albert jog- és államtudományból doktorált Budapesten, majd tiszteletbeli szolgabíró és 1910-től főjegyző volt. 1917–1918-ban munkapárti országgyűlési, 1922–1926-ban nemzetgyűlési képviselőként működött. 1926-tól magántanárként dolgozott a budapesti egyetem közgazdaságtudományi karán, 1927-től a magyar közjog és az összehasonlító államjog nyilvános rendkívüli, 1928-tól rendes tanára. 1941-ben Teleki Pál utódaként a kar által választott felsőházi tag lett, 1943-tól felsőházi jegyző. 1944. november 3-án a nyilas hatalomátvétel miatt a felsőház egész tisztikarával együtt tüntetően lemondott. 1923-tól a Johannita rend tiszteletbeli, 1959-től jogi lovagja volt.³⁵ 1945 után Kaas Albertet kitelepítették farmosi birtokáról, végül 1957 után (ebben az évben még letéteményezett egy iratanyagot az Országos Levéltárban) Ausztráliába emigrált. Ott halt meg 1961-ben, és mivel unokafivérei előbb hunytak el, vele fiágon kihaltak a magyarországi Kaasok. Egyetlen fia, Ivor (1922–1924) két éves korában meghalt, két lánya maradt.

A Kaas családdal kapcsolatban van egy érdekes és nehezen tisztázható probléma: a bárói címük. Az ősa alján szereplő Kaas Albert és két unokatestvére, Kaas Ivor öccsének, Ervinnek két fia, Andor (1887–1960) és Ede (1889–1948) 1908-ban magyar bárói címért folyamodtak, amelyet néhány évi huzavona után 1912. április 30-án meg is kaptak.³⁶ A Kaasok magyar ága azonban már Kaas Eduárd óta következetesen reventloui (esetleg reventlowi) báró Kaasként szerepel, sőt, a német ágon való felmenőik is több-kevesebb rendszerességgel báróként (*Freiherr von Kaas [zu Reventlow]*) tűnnek fel az iratokban, már 1690 óta. Ezt a kérdést a Belügyminisztérium kérésére már 1908-ban megvizsgálta az Országos Levéltár, és Döry Ferenc belső feljegyzése szerint a dán igazságügyminisztérium határozatának megfelelően (melyet a koppenhágai cs. és kir. nagykövetségen keresztül szereztek be) a Kaas családnak a Rasmus Rasmussen dán–norvég királyi államtanácsos és dán királyi kancelláriai titkár 1738. évi igazolásában³⁷ szereplő ágát a *dán* bárói cím nem illeti

9. kép - A Kaasok magyar bárói címere (HU-MNL-OL-P 325-I.-10.)

meg. Amíg a dán bárói vagy nemesi címhez és a reventloui előnévhez való jogát a család a dán nemesi főhatóság bizonyítványával nem igazolja, „a bárói, illetőleg nemesi cím s az említett előnév viselésétől el volna tiltandó”.³⁸ Lampérth Géza levéltárnok még 1911-ben is azt írta szintén pro domóban, hogy „a bárói cím és rang eredetét okiratilag ugyan nem tudja igazolni a család, de Kaas János Ivar nevű ősük már 1690-ben³⁹ bárónak említették”. A reventloui (*zu Reventlow*) előnevet is aggályosnak ítéli Döry Ferencel egybehangzóan, mivel ilyen település nem volt sem a Monarchiában, sem a Német Birodalomban, de még Dániában sem. Helyette a magyar bárói cím mellé Döry a „beregsoni” előnevet javasolta a Lónyayak egyik birtoka után.⁴⁰ Mint az 1912. évi magyar bárói címadomány miniszterelnöki előterjesztéséből⁴¹ kiderül, a család végül tényleg nem tudta iratokkal igazolni, de az 1690 óta való folyamatos és zavartalan használatra való hivatkozással mégis el tudta fogadtatni korábbi báróságát, valamint a reventloui előnevet is.

De mégis, milyen külföldi báróságuk lehetett volna egyáltalán? Kézenfekvő lenne a dán, mint ahogy több helyütt is dán báróként szerepel Kaas Ivor és Albert is, azonban ilyen címük biztosan nem lehetett. Dániában a grófi és bárói címeket

34 1910-ben írt életrajza: HU-MNL-OL-P 325-I.-8. (fol. 70–72.), *Bóka László*: Emlékezés Kaas Ivorra. Kaas Ivor báró halálának 30. évfordulójára előadatott a magyar rádióban Budapest II. rádió adó állomásán (HU-MNL-OL-P 325-I.-8. [fol. 255–269.]) és Magyar Életrajzi Lexikon, „Kaas Ivor, báró” szócikk (<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/>) [letöltés 2020. jún. 8.].

35 Magyar Életrajzi Lexikon, „Kaas Albert, Nils, reventloui” szócikk (<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/>) [letöltés 2020. jún. 8.].

36 A folyamodással kapcsolatban a Belügyminisztérium kikérte az Országos Levéltár véleményét, ennek ügyiratai: HU-MNL-OL Y 1-1900-I-182. (2076/1908 és 1130/1911 OL). A három unokatestvérnek külön-külön oklevelet állítottak ki (ezek egyesével szerepelnek a Királyi könyvekben a HU-MNL-OL-K 19-72.-721–726. oldalakon). Kaas Albert eredeti bárói oklevele megtalálható a Kaas-levéltárban a HU-MNL-OL-P 325-I.-10. jelzeten.

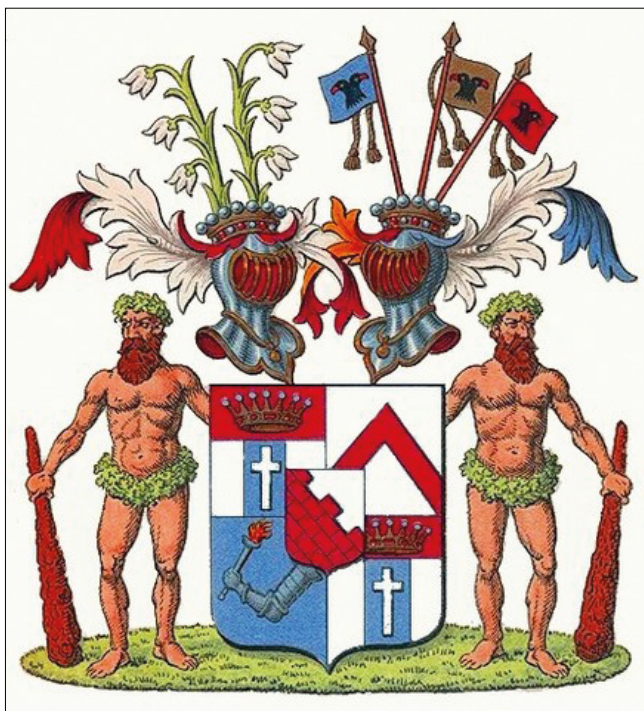
37 HU-MNL-OL-P 325-I.-1. (fol. 58.) - Hermanntól Jørgenig adja meg a leszármazást.

38 HU-MNL-OL-Y 1-1900-I-182. (2076/1908 OL)

39 HU-MNL-OL-P 325-I.-7. - a kölni Szent Apostolok templomának plébánosa által 1719. jún. 28-án kiállított születési anyakönyvi kivonatban (pergamén, fekete viaszpecséttel).

40 HU-MNL-OL-Y 1-1900-I-182. (1130/1911, 1397/1911 és 1832/1911 OL)

41 HU-MNL-OL-K 20-1912-908.

10. kép - Otto Ditlev Kaas-Lehn dán bárói címere (szívpajzsban a „falas” Kaas-, 1. és 4. mezőben a Lehn, 2. mezőben a „szarufás” Kaas-címerrel) (Forrás: Danmarks Adels Aarvog XLI. 1924, 462–463. oldal között)

(*greve, lensgreve, baron, lensbaron*) csak 1671. május 25-én vezette be rendelet útján V. Keresztély király (1670–1699), ráadásul ott német mintára ezeket elsősorban – bár nem kizárólag – egy-egy területileg meghatározott grófsághoz vagy bárósághoz kapcsolódóan adományozták.⁴² Mivel Johannes Iver Kaas éppen ekkor, 1671-ben menekült el Dániából, illet már nem kaphatott a család. Elméletileg még a francia vagy valamilyen birodalmi (kölni, münsteri, schauburg-lippeai) báróság jöhetne szóba, de ilyen adományozásnak sem a családi iratanyagban, sem az elérhető magyar és egyéb családtörténeti szakirodalomban,⁴³ de még a Kaas család történetével foglalkozó honlapon⁴⁴ sincs nyoma. Egyetlen „falas” Kaas kapott valaha dokumentáltan bárói címet: a 15. században különvált, végül Dániában maradt ágból származó Otto Ditlev Kaas (1772–1811) 1804-ben elvette egy területi báróság, Goldborgland örökösnökjét, és ez alapján egy 1804. december 28-án kelt oklevéllel megkapta a Baron Kaas-Lehn nevet és címet, valamint bővített címet, neki azonban nem született gyereke, így báróságát nem is örököltette tovább.⁴⁵

42 <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/grevenes-og-friherrernes-privilegier-25-maj-1671/>, letöltés 2020. jún. 8.

43 Siebmacher, Nagy Iván, Kempelen Béla közismert műveiben, Pálmay József gyűjteményében (HU-MNL-OL-P 836), a *Dansk Adels Aarvog* c. dán nemesi évkönyvnek a „falas” Kaasokat is tárgyaló 1917. évi, XXXIV. folyamában.

44 <http://slektenkaas.com/>, letöltés 2020. jún. 8.

45 <http://slektenkaas.com/getperson.php?personID=I1489>, letöltés 2020. jún. 8., valamint *Danmarks Adels Aarvog* XLI. 1924, 462–463. oldal között (<https://dis-danmark.dk/bibliotek/911057.pdf> [letöltés 2020. jún. 8.]).

Visszatérve a Kaasok német és magyar ágaira, figyelemre méltó, hogy a bárói cím a fentebb említett hivatalos adománylevelekben, így Wilhelm Friedrich Wolfgang von Kaas palotagrófi (1735) és tanácsosi (1742) okleveleiben, Clemens August von Kaas zászlósi (1778) és hadnagyi (1782) kinevezéseiben, de még utóbbi sírkövén sem szerepel. Báróként elsősorban anyakönyvi kivonatokban, levélcímzésekből, aláírásokban találkozhatunk a Kaasokkal, legkorábban a kölni Szent Apostolok templomának plébánosa által 1719. jún. 28-án kiállított születési anyakönyvi kivonatban, amely szerint az 1690. március 7-én megkeresztelt Wilhelm Friedrich Wolfgang von Kaas apja „*Joannes Ivarus Baro de Kaass*” volt. A bárói cím következetesen csak Clemens August fiaitól szerepel a német és magyar Kaasok nevében, de, mint láthattuk, ennek egyelőre nem ismert a valódi eredete.

Miután képet kaptunk arról, hogy kik is voltak a Kaasok, lássuk, tulajdonképpen hogy is fest Kaas Albert monumentális ősfája. A mintegy 1,5x9,5 méteres mestermű egyetlen hatalmas papírlapra készült, amelyet fehér vászonra vontak, szélein barna vászonnal szegtek be és két végén a feltekerhetőség és a tekercs merevítése végett egy-egy faléccel láttak el. Az ősfát ma is – feltekerve – az eredetileg is hozzá készítettett bő másfél méteres, fával bélelt, végein egy-egy füllel ellátott vasalt ládában őrizzük, ahonnan az elmúlt évtizedben csak az említett három alkalommal vettük elő.

Az ősfá tulajdonképpen két nagy részre oszlik: Kaas Albert szüleinek, Kaas Ivornak illetve Lónyay Ilonának az őseire. A két – dán/német és magyar ágnak is nevezhető – rész nagyszerű általános összehasonlítási lehetőséget is ad a magyar és a nyugati heraldika szempontjából. Első pillantásra is szembeszökő ugyanis, hogy Lónyay Ilona oldalán szinte az összes címer pajzsa osztatlan és kék (kivételesen mindössze a vörös pajzsú Radvánszky és az arany pajzsú Horváth-Stansith-címer, valamint a német Hellenbach és Schrautenbach-címerek), míg a baloldali, dán, majd német-alföldi és német címereket felvonultató részben sokkal nagyobb címertani kreativitást és sokszínűséget figyelhetünk meg. Az ősfá impozáns voltát jól mutatják a következő számszerű adatok is:

- 132 különböző család (Kaas-ágon 79, Lónyay-ágon 53),
- 342 személy (Kaas-ágon 184, Lónyay-ágon 158),
- de a többszöri előfordulások miatt csak 311 *különböző* személy (Kaas-ágon 182, Lónyay-ágon 129) szerepel rajta, akikhez
- 326 db címerfestmény (Kaas-ágon 168, Lónyay-ágon 158) tartozik, amelyek között
- 122 db *különböző* címer (Kaas-ágon 68 [11 család címer nélkül szerepel], Lónyay-ágon 54 [mert kétféle Hellenbach-címer van]) található meg.
- A számokkal való játék kedvéért még elmondható, hogy a szobányi méretű, 14,81 m² területű ősfán így az egy négyzetméterre eső címerek száma nagyjából 22.

Az ősfán több helyütt is vannak ismételt előforduló személyek: Prónay Lászlónak két különböző lánya szerepel rajta, így Prónay László, illetve felesége, Radvánszky Rózsa felmenőinek három generációja, tizennégy személy kétszer is fel

van tüntetve, sőt, mivel egy esetben Radvánszky testvérpár Prónay testvérpárral házasodott, tizenkét személy háromszor is megtalálható az ágak között. Érdekes, hogy Hellenbach György kétszer, két különböző címerrel is szerepel rajta: a hasított az 1686. január 26-án I. Lipóttól kapott magyar, a negyedelt az 1702. szeptember 24-én kapott birodalmi bárói címer (ennél a szív pajzsból mindkét előfordulásnál hiányzik a szikla feletti naparc és növény hold).⁴⁶ A „csúcstartó” egyébként Géczy Anna, aki első férjével, Wattay Istvánnal egyszer, második férjével, Róth Ádámmal pedig háromszor, összesen tehát négyszer látható az ősfán.

A Kaas Albert neve mellett látható szignó szerint a kivételes festői munkát Stefanus Gyula végezte 1907–1910 között. Megbízója a magyarországi Kaasok második generációjának feje, Kaas Ivor volt, akit a családi levéltárban fellelhető iratok alapján hosszan és komolyan foglalkoztatott családja története, fenn is maradt erről egy befejezetlen, a kezdetektől csak Hermann Kaasig tartó, Albert fiához címzett kézirat, melyet 1907 novemberében vetett papírra.⁴⁷ A bevezetés érzékletesen bemutatja a Kaas család felemás, egyszerre magyar és idegen helyzetét Magyarországon, illetve azt, hogy Kaas Ivor maga hogy látta ezt: „Nem lehetsz büszke származásodra, nevedre. Magyarok születtél; csak ez az egy hazád van Magyarországon [...] De csak közönséges honpolgár vagy [...]. Nincs magyar nemesség. Nincs rangod. Történelmi mult nem fűződik nevedhez saját hazádban. Bevándorolt idegen családnak vagy ivadéka. Atyád, nagyatyád szegény emberek, örökölni nem hagytak reád vagyont [...]. Nevet magadnak kell szerezned, jövőt magadnak kell alkotnod – Isten segítsen!”. Így folytatja, szerénységre intve fiát: „A Kaas család csak régi, de nem nevezetes, ösmeretes csak Dániában, mivelhogy egy Kaas sem szerepelt a világ történetében. [...] A Kaasok középső középkori lovagok és nemesek s az új korban közönséges urak valának.” A családtörténetet Kaas Ivor vélhetően a bemutatott ősfához szánta kísérőnek, amint az a következőkből kiderül: „Öreg koromban – elvégezvén életem feladatát – visszaemlékezésekként foglalkozom. [...] Valamikor ha megöregszel, talán Téged is érdekelni fog családunk viszontagsága a közel és messze letűnt századokban. E jegyzetek [...] kommentárt képeznek a családfához.”

Kaas Ivor maga beszéli el nekünk e kéziratában, hogyan fogott bele családja történetének kutatásába, mik voltak ennek, egyszersmind az ősfának a forrásai: „Átnéztem az öröklött irásokat, átolvastam az összegyűjtött leveleket, beszereztem a menyinyire szegénységem engedte a családokra vonatkozó okmányokat, adatokat és könyveket. [...]

Nagyanyám halála [1862] után [...] atyám néneje Bertha Kaas, Bárány Bibra Albertné összeszedte a hagyatékában talált irományokat, melyek szépatyámtól Kaas Augusttól [...] megmaradtak s Bückeburgba küldettek, s azokat nagyatyám Clemens leveleivel stb. édes atyámhoz juttatta. Legelsőbbet ezekből szereztem némi tudomást őseimről.” Kaas Eduárd halála, 1885 után a családi iratok Ivorhoz kerültek. Ezekből kiindulva 1886 őszén Németországba utazott további információkért, bár pénzsűke miatt éppen a legfontosabb helyekre, Kölnbe, Münsterbe, Nordwaldéba, Dániába nem jutott el, így inkább a rokonsággal való levelezés útján jutott adatokhoz és külföldi, főként dán szakirodalomhoz.

A Kaas-levéltárban egy sor 18–19. századi, címeres és címer nélküli családfa, ősfák és leszármazási tábla található, ezek között felfedezhetők a nagy ősfába tartalmilag beillesztett, annak közvetlen forrásául szolgáló példányok is, például az idősebb és az ifjabb Johann Dietrich von Althaus,⁴⁸ Ivánka Ida,⁴⁹ Wilhelm Friedrich Wolfgang von Kaas,⁵⁰ Jørgen Kaas⁵¹ gyönyörű festett címeres ősfái vagy Dietrich Hermann von Althaus szépszüleinek festett címeres táblázata.⁵² Ezekkel a forrásokkal összehasonlítva esetenként megfigyelhetők kisebb eltérések a címerek között, amelyek vagy az eredeti rajz kopottságának, máskor a másoló figyelmetlenségének tudhatók be: például a Sommer és a Dyre családok címereiben egyaránt ezüst pólya van a segédsisakdíszül szolgáló kék bivalyszarvakon, de a nagy ősfán ez nem szerepel egyik esetben sem, vagy a Sehested-címerről lemaradt a boglárhelyen lebegő vörös rózsát övező három ezüst tavirózsza-levél.

Kaas Ivor alaposságát jól mutatja, hogy az ősfát 1910. január 8-án a kor két jeles történész-genealógusával, Pettkó Béla országos levéltári allevéltárnokkal és Kőszeghy Sándor Pest vármegyei főlevéltárnokkal is hitelesíttette. E hitelesítési záradékon kívül az ősfára másolva szerepel még Rasmus Rasmussen dán kancelláriai titkár fentebb említett igazolásának szövege, Jobszty Gyula Bereg vármegyei alispánnak Lónyay Géza családfájáról idemásvolt hitelesítési záradéka, végül pedig Kaas Ivor s. k. aláírt ajánlása, ráadásul minden felirat egyenként hivatalos közjegyzői hitelesítéssel van ellátva. Az ajánlás pedig így szól: „Ezt a családfát fiam Albert részére és a magyarországi Kaasok használatára, lelkiismeretes igazságszeretettel állítottam össze; okmányokból, családi írásokból és genealogiai könyvekből, Istent kérve, hogy az utódok az ősökhez méltóan viselkedjenek, éljenek és viruljanak másik ötszáz esztendőn keresztül. Budapest, 1910. január hó 8-án. Kaas Ivor”. Mint láthattuk, a kérés nem talált meghallgatásra, a Kaas család magyar ágának Albertben magva szakadt.

46 <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Siebmacher-siebmacher-wappenbuch-1/der-adel-von-kroatien-und-slavonien-horvatorzag-es-szlavonia-E25A/csaladok-E277/hellenbach-v-paczola-F07E/>, letöltés 2020. jún. 8.

47 A család történetére vonatkozó iratok elsősorban, bár nem kizárólag a HU-MNL-OL-P 325-I.-8. tételben található, Kaas Ivor kézírata a fol. 1–50.-en található. Az írás dátuma a fol. 12-n olvasható.

48 HU-MNL-OL-P 325-I.-11.-11., HU-MNL-OL-P 325-I.-8. (fol. 585–586.)

49 HU-MNL-OL-P 325-I.-11.-8.

50 HU-MNL-OL-P 325-I.-11.-2-3.

51 HU-MNL-OL-P 325-I.-8. (fol. 582–583.)

52 HU-MNL-OL-P 325-I.-8. (fol. 584.)

A KAAS-ŐSFÁN SZEREPLŐ CSALÁDOK JEGYZÉKE

Kaas-ág

von Ackenschock
 von Althaus
 von Ascheberg
 von dem Berge
 von Billerbeck
 von Bischopinck
 von Bock
 von Borchers
 von Brand
 Burckhard (címer nélkül)
 von Büerse
 von Chalons
 Dan
 Dyre
 von Ellenhaussen
 von Elverfeld
 Emmiksen
 Flemming
 Friis
 Galschiöl (Galskyt)
 von Gersdorff zu Melswitz (címer nélkül)
 Glob
 Godov
 von Güssenberg
 Habicht (címer nélkül)
 Høeg
 Juel
 Kaas (mur)
 Kaas (sparre)
 von Kaisers
 Kalf
 von Keppel
 von Kerkering
 von Ketteler
 Kied
 Knoph (Knob?)
 Krabbe
 Krag
 von Kreith

von Lampe
 von Ledebur
 von Linteloe
 von Loeworden
 von Medevort
 Mehmel (címer nélkül)
 von Mustel
 von Müllich
 von Neken
 de Noel
 von Pampus
 von Preiszpach (címer nélkül)
 von Preysing
 von Quat
 Rantzau
 Ráth (címer nélkül)
 von Ripperda
 von Rörichs (címer nélkül, ceruzás felirat)
 Rosenkrantz
 Salangers (címer nélkül)
 Schärtl
 von Schlammersdorf
 Schram
 Sehested
 Sistrop (címer nélkül)
 Sommer
 Stampe
 Steinbach (címer nélkül)
 Stifelt
 von Tilbeck
 von Torck
 Udsen
 von Valcke
 von Virmund
 von Wesninghausen
 von Westerhold
 de Wetters
 Weymer (címer nélkül)
 Viffert
 Vognsen

Lónyay-ág

bagosi Bagossy
 bárczai Bárczay
 nándori Bene
 berzevicei Berzeviczy
 tolcsvai Bónis
 nagybossányi és nagyugróczi báró Bossányi
 nagyréthi Darvas
 darvai Darvay
 siroki Egry
 pongyeloki Galambos
 kispécsy és garamszegi Géczy
 gedei Gedey
 guthi Gúthy
 ráthóti Gyulaffy
 paczalai báró Hellenbach
 szádeczi Horváth-Stansith
 ilosvai Ilosvay
 draskócz-jordánföldi Ivánka
 gyerőmonostori báró Kemény
 kóji Komáromy
 dvoreczi Koncsek
 kölcsei Kölcsey
 felsőkubinyi és nagyolaszi Kubinyi
 nagylónyai és vásárosnaményi Lónyay
 batiz- és márkusfalvi Máriássy
 mokcsai Mokcsay
 okolicsányi Okolicsányi
 ordódi, rozsoni, miticzei és alsóliszkai Ordódy
 palásthi és keszihóczi Palásthy
 péchujfalusi Péchy
 turóczdivéki és nagypalugyai Platthy
 csébi Pogány
 prileszi Prileszky
 tótprónai és blatniczai báró Prónay
 bizáki Puky
 rádai Ráday
 radványi Radvánszky
 szklabinyai és blatniczai báró Révay
 kis-rhédei Rhédey
 királyfalvi Róth
 iglói Sontagh
 szemerei Szemere

szentiványi Szentiványi
 sajoszentpéteri Szentpétery
 szügyi Trajtler
 divékújfalusi Ujfalusy
 vajai Vay
 nagycepcesényi és muthnai Vladár
 czegei Wass
 felsővattai Wattay
 Weitolshausen genannt Schrautenbach
 zábori Záborszky
 zábori Zrubka

BEKŐ TAMÁS A Deák család címereslevele

The letters patent of the Deák family

Among the letters patents of nobility that can be found in the National Archives especially interesting are the ones related to our outstanding historical personalities and their origins. Such are the letters patent of the ancestors of the liberal statesman, Ferenc Deák, which were destroyed 75 years ago under tragic circumstances, due to a bomb attack against the National Archives in Budapest. Unfortunately there is no photo left of the charter, so it is known only from the study of László Tóth that the letters patent affixed with a hanging seal bore the marks of 17th century heraldry. However we know its text, which has survived in two authenticated copies in Latin and a translation in Hungarian and also the precise heraldic graphics of the original coat of arms is available as well. This paper traces the history of the letters patent of the Deák family, beginning with its origin until its destruction in 1945, furthermore publishes its whole text in Latin and Hungarian for the very first time.

A hazai közgyűjteményekbe került címeres nemeslevelek közül kiváltképp izgalmasak azok a darabok, melyek jeles történelmi nagyjaink származásához és családjához köthetők. Ilyen volt egykor Deák Ferenc,¹ a liberális államférfi őseinek címeres nemességadományozó oklevele, amely tragikus körülmények közt, épp hetvenöt éve semmisült meg az Országos Levéltárat ért bombatámadás következtében Budapesten. Sajnos a hártyalapról nem készült fényképfelvétel, így csak Tóth László írásából tudjuk, hogy a szépen megőrzött, függőpecséttel ellátott armális mindenben a 17. század heraldikai ízlésének nyomait viselte magán.² Ismerjük azonban a tartalmát és rendelkezésünkre áll az eredeti címerábrázolás heraldikailag pontos grafikája. Alábbi írásunkban a Deák család kiváltságlevelének évszázadait kísérelhetjük nyomon, a keletkezésétől egészen az 1945-ös pusztulásáig, továbbá először kerül közreadásra annak teljes latin nyelvű szövege és magyar fordítása.³

A Deák család eredete

Deák Ferenc jobbágysorban élő ősei a Zala megyei, alsólendvai Bánffy-uradalomhoz tartozó Zsitkóc⁴ községből származtak,

ahol Ferenczi Zoltán szerint szarvasmarha-kereskedésből éltek, és ebből tettek szert némi vagyronra.⁵ A család első ismert tagja, Deák János az 1600-as évek első felében már saját szőlőbirtokkal és szántófölddel rendelkezett. Őt bizonyos jobbágyterhei alól egykori földesura, gróf Bánffy Kristóf⁶ szabadította fel, így a szomszédos Dobronak mezőváros határában fekvő birtoka után már nem kellett se hegyvámot, se dézsmát fizetnie. Kiváltságlevele a törökellenes harcok során, „az török és tatár előtt való futásban és közönséges veszedelemben” ugyan elveszett, de ezeket a kiváltságokat a tanúvallomások alapján még halála után, 1675-ben is elismerte az alsólendvai és lenti uradalom akkori tisztartója.⁷ Deák János nő, családos ember volt, egyes források szerint négy fiúgyermeket nevelt.⁸ Közülük ketten, Mihály és fiatalabb öccse, Péter⁹ nyertek I. Lipóttól királyi birtokadományt és előnév nélküli nemességet 1665-ben. Ferenczinek a címernyerő Deák testvérek származására és érdemeire vonatkozó túlzó és sokáig makacsul tartó tévhitet, mely szerint Mihály magas rangú katonatiszt (huszárezredes), Péter pedig a király íródeákja, majd törvénybíró lett volna, a Zala Megyei Levéltár történészei már évtizedekkel ezelőtt megcáfolták és helyreigazították.¹⁰ A gazdál-

1 Deák Ferenc (1803–1876) politikus, jogász, táblabíró, országgyűlési követ, igazságügy-miniszter, parlamenti képviselő, a haza bölcse. Zala megye archontológiája 1138–2000. Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg 2000. (a továbbiakban: Archontológia) 398. Az alábbiakban szóba kerülő személyek magyarázó jegyzeteit közkezen forgó irodalomból (az egyházi személyek életrajzi adatait többnyire a Magyar katolikus lexikonból, a zászlósurakét pedig internetes szócikkekből) vettük, és csak egyes családtagok esetében hivatkoztunk külön forrásra.

2 Tóth László: A Deák család armálisa. Turul 37. (1922–23) 33–35.

3 A tanulmány előzménye: Bekő Tamás: Az elhamvadt kutyabőr története. Zalai Hírlap, 2020.10.24. (249. sz.) 10.

4 Ma Žitkovci, Szlovénia

5 Ferenczi Zoltán: Deák élete. Bp. 1904. 1. köt. 1.

6 Alsólendvai gróf Bánffy Kristóf (1577–1644) főpohárnok és tárnokmester. Felesége 1646-ban bekövetkezett halála után a lendvai birtokot nőági leszármazás révén a Nádasdyak örökölték.

7 Molnár András: A fiatal Deák Ferenc. Bp. 2003. 11., HU-MNL-ZML-IV.1.e.-1791.[Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Nemességi ügyek, Nemességvizsgálatok, A Deák család nemességvizsgálata]

8 Eötvös Károly: Deák Ferenc és családja. 1. köt. Bp. 1905. 41–53.

9 Deák Péter zsitkóci birtokos, a haza bölcse úkapja.

10 Ferenczi Z.: i. m. 1, Molnár A.: i. m. 11., Turbuly Éva: A Deák család felemelkedése a megyei hivatalvállaló nemességbe. In: Zalai történelmi tanulmányok 1994., Zalai Gyűjtemény 35., Zalaegerszeg, 1994. 33–45.

1. kép - A hetven esztendőes Deák Ferenc 1873-ban. Ez idő tájt bízta a család eredeti címereslevelének őrzését unokaöccsére, Deák Mihályra (Fotó: MNL ZML)

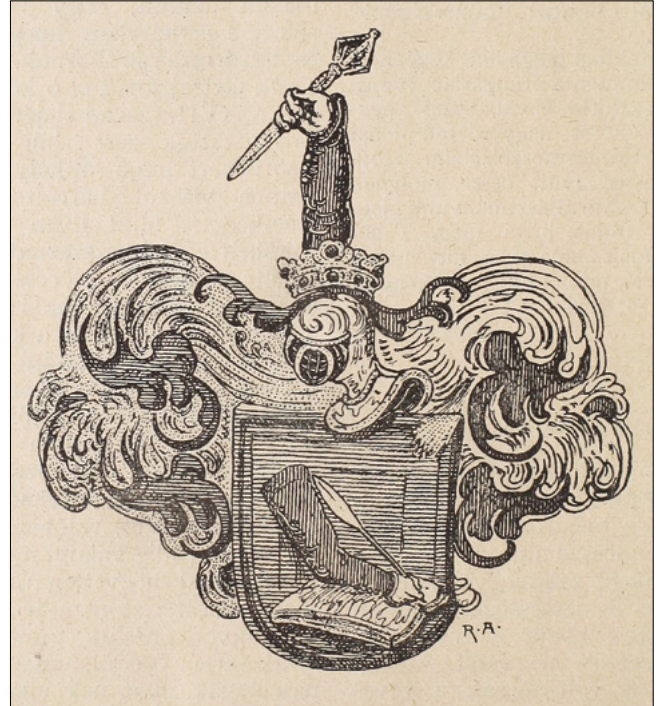
codó közemberként élő, ám írástudó és jómódú Deák fivérek nemesítésében a katonai vagy hivatali szolgálat helyett egyfajta pénzügyi tranzakció játszotta a főszerepet.

A nemességszerzés körülményei

Deák Mihály és Péter előéletéről és vagyoni helyzetéről keveset tudunk, ahogy az adományozás konkrét indokáról is hallgat az oklevél. Az armálisban foglaltak szerint Mihály hűségének és szolgálatainak jutalmaként emelték nemesi rangra őt és testvérét. A „kutyabőr” tehát az idősebb fivér érdeme volt, aki a nála jóval fiatalabb, feltehetően még gyermekkorú öccsének is eligazította a nemességét.¹¹

A jelenlegi kutatói álláspont szerint Deák Ferenc őseinek felemelkedésében kulcsszerep jutott Zsitkóc új földbirtokosá-

11 Hajba István 85 éves dobzonaki polgár 1769-ben felvett tanúvallomása szerint (aki gyerekkorában személyesen ismerte a nemességre jutó testvérpárt) Deák Mihály ispán volt a lendvai uradalomban, és ezért a szolgáltatáért nyert birtokot és nemességet magának és Péter öccsének, HU-MNL-ZML-IV.1.e.-1769.

2. kép - Az eredeti armális címerfestménye alapján készített grafika (Fotó: Turul 1922/23)

nak, a vagyonos és befolyásos gróf Nádasdy Ferenc¹² országbírónak. Mivel Nádasdynak ez idő tájt készpénzre volt szüksége, Deák Mihály és Péter 1665 decemberében „300 jó és elkendő ezüsttallérokat” kölcsönöztek földesuruknak, aki ennek fejében zálogjogon nekik adományozta a Zsitkóchoz tartozó Cseterten épített lakóházukat és a hozzá tartozó 17 hold földet.¹³ Az 1665. december 18-án Pottendorfban¹⁴ kelt, úgynevezett inskripció levél tanúsága szerint a gróf ideiglenesen felszabadította őket a cseterti birtok földesúri terhei alól és személyes befolyását latba vetve kijárta részükre a királyi udvarnál a nemesi kiváltságlevél elnyerését. Az uralkodó által szentesített nemesség- és címeradományozó oklevelet mindössze négy nappal a birtokadományozást követően, 1665. december 22-én állították ki Bécsben. A kihirdetésére csaknem egy évvel később, Zala vármegye 1666. november 18-án, Körmenden tartott közgyűlésén került sor. Mivel a jegyzőkönyv és a hozzá tartozó iratok időközben elkallódtak, a részleteket nem ismerjük, csak annyi bizonyos, hogy a kihirdetést Rabby István Zala megyei jegyző végezte. Deák Mihály és Péter nemesi kiváltságlevele a kancellária által vezetett és hasonló adományokat megőrkítő Királyi Könyvekbe nem került bejegyzésre, annak eredeti szövegét csak későbbi másolatokból ismerjük.

12 Nádasdy Ferenc (1625–1671) országbíró, főudvarmester, Zala és Somogy vármegyék főispánja, királyi helytartó. A bécsi udvar politikája ellen irányuló Wesselényi Ferenc-féle összeesküvés egyik vezető tagja. A mozgalom felszámolása után Bécsben halálra ítélték és lefejezték, teljes vagyonát pedig elkobozták.

13 „A tekintetes megye közönségének alázatos szolgálója...”. Dokumentumok Deák Ferenc életéből. Szerk. Kiss Gábor és Molnár András. Zalaegerszeg 1988. 14–15.

14 ausztriai település

Az armálislevél szerkezete és tartalma

A pergamenre íródott nemeslevél (*litterae armales*) külalakja, pontos mérete, díszítettsége és színvilága, továbbá a törzsszöveg írásképe és a függőpecsét állapota nem ismert. Tartalma a fennmaradt dokumentumok alapján azonban hitelesen rekonstruálható. Latin nyelvű szövegének szerkezeti felépítése a korszak okleveleire jellemző szokványos formulákra épül. Az I. Lipót uralkodói címsorával induló bevezető rész (*intitulatio*) Deák Mihály érdemeinek (hűségének és hű szolgálatainak) sablonszerű említésével folytatódik. Ez után (véltetően az eredeti okmányban arany betűkkel kiemelve) a címnyerők neve (Deák Mihály és Péter), majd a nemességre emelés jogi rendelkezése (*dispositio*) és az adományozott címer részletes leírása került. A továbbiakban a nemesi kiváltságok és a címerhasználat jogcímeit rögzítették, amely kiterjedt az adományozottakra és mindkét nembeli örökösökre, utódaikra. A befejező részben az okmánykiállításért felelős Szelepcsényi György kancellár megnevezése és tisztségei szerepelnek. Ezt követi a nemesség- és címeradományozás kiadásának helye és időpontja (*datatio*), továbbá a király különböző uralkodási éveit, valamint az egyházi és világi méltóságviselők sora (*series dignitatum*). Legvégül a szöveg alá az uralkodói aláírási szokás szerint baloldalon I. Lipót, jobbról pedig a kancellár és Orbán István kancelláriai titkár autográf aláírásai kerültek. Az előzőekben már említett néhány soros kihirdetési záradékot a nemeslevél felhajtásának (*plica*) jobb szélére írták, míg az alsó övben a királyi titkos függőpecsét erősítette meg a nemesség- és címeradományozás tényét.¹⁵

Érdeemes röviden kitérni az armálisban megnevezett országos főméltóságokra, egyházi főrendekre és zászlósurakra. A sor elején pohronci Szelepcsényi György (1595–1685) kalocsai és bácsi érsek, Magyarország kancellárja áll. Őt zombori gróf Lippay György (1600–1666) esztergomi érsek, majd erdődi báró Pálffy Tamás (1620–1679) egri, Petretics Péter (1604–1667) zágrábi, Bársony György (1626–1678) nagyváradi, sárvár-felsővidéki Széchenyi György (1605 k.–1695) győri, Tolnay Ferenc (?–1666) erdélyi, kissenyeyi báró Sennyey István (1627–1687) veszprémi, Szegedi Ferenc (1614–1675) váci, Makripodári Jácint (1610 k.–1672) csanádi, felbarthali Salix János (1610 k.–1668) pécsi, alszászi Szász János (?–1674) szerémi, Gorup Ferenc (1597 k.–1677) novi, Steinberg János András (hivatali ideje: 1663–1666) szkópiai, Bartók István (1610 k.–1666) tinnini, Benlich Máté (1609 k.–1674) boszniai és Szmoljanovich János (1631 k.–1678) zeng-modrusi megyéspüspök követi. Az arisztokrata főurak felsorolása Magyarország nádorával, hadadi és murányi gróf Wesselényi Ferenc (1605–1667) hadvezérrel kezdődik, majd a Deák testvérek jótévője, nádasdi és fogarasföldi gróf Nádasdy Ferenc (1623–1671) országbíró után gróf Zrínyi Péter (1621–1671) horvát bán,¹⁶ gimési és gácsai gróf Forgách Ádám (1601–1681) tárnokmester, erdődi gróf Pálffy Miklós (1619–1679) főkamárás, trakostyáni

15 Csízi István: Kora újkori nemesi címerek. In: Heraldika. A történelem segédtudományai II. Szerk. Kollega Tarsoly István – Kovács Eleonóra. Bp. 2018. 163–164.

16 Költő és hadvezér, Zrínyi Ilona apja, II. Rákóczi Ferenc nagyapja.

3. kép - A Deák-címer egy 19. század eleji ezüst cukortartó szelencén (Fotó: Zóka Gyula. In: „Zalának büszkesége”. Helyszínek, arcok, események Deák Ferenc életéből. Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg 2003. [a továbbiakban: Deak-album])

4. kép - Deák Péter pecsétlenyomata 1726-ból (Fotó: Bekó Tamás, MNL ZML)

gróf Draskovich Miklós (1630 k.–1687) főajtónállómester, gróf Illésházy György (?–1690) főétekfogómester, galántai gróf Esterházy Pál (1635–1713) főudvarmester következik, végül az ország bárói közé sorolt pozsonyi gróf (erdődi Pálffy Miklós főkamárás) zárja a sort.¹⁷ A nevek mögött számos össze-

17 Magyar katolikus lexikon. Főszerk. Diós István, szerk. Viczián János. Bp. 1993–2014. 17. köt., Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főméltóságai.

5. kép - Deák Péter pecsétlenyomata 1739-ből
(Fotó: Bekő Tamás, MNL ZML)

6. kép - Deák Gábor pecsétlenyomata 1760-ból
(Fotó: Bekő Tamás, MNL ZML)

függés és történelmi esemény rejlik. A felsoroltak közül többen (Lippay, Wesselényi, Nádasdy, Zrínyi) fő szervezői, majd részben áldozatai lettek a Wesselényi-féle összeesküvésnek, de külön története van annak is, miért hiányzik az udvari méltóságsorból a királyi főlovászmester.¹⁸

A Deák család címere és pecsétjei

Ami az adománylevélre festett címerképet illeti, a hivatalos, heraldikai szakszavakkal ellátott leírás szerint az uralkodó az alábbi címer használatát engedélyezte a Deák testvérek

Bp. 1988.

¹⁸ Zrínyi Miklós királyi főlovászmester 1664. november 18-án bekövetkezett tragikus vadászbalesete után 1666. január 16-tól lett ismét hivatalosan is betöltve a pozíció. *Fallenbüchl Z.*: i. m. 82.

számára: kerek talpú pajzson, kék mezőben balra forduló, vörös ruhás levágott kar kezében írotollat tartva nyitott könyvbe ír. A pajzs bal felső sarkából arany napsugarak lövellnek a könyv felé. A pántos katonai sisakon gyöngyökkel kirakott koronából cölöpösen kiemelkedő vörös ruhás kar, amely kezében aranyozott vasbuzogányt tart a magasba. A sisakot és a pajzsot jobb oldalon kék-arany, baloldalt pedig vörös-fehér takaró, illetve foszlány szegélyezi.¹⁹

A címerábrák szimbolikája a korban megszokott ismertetőjegyeket mutatja. A Deák família nemesi jelvényében látható tollszárral jegyző kéz olyan típusú címerkép, amely összefüggésben van a tulajdonos nevével, tehát klasszikus, de mégis az utókor számára félreértelmezett példája az úgynevezett beszélő vagy névcímernek.²⁰ Mivel az armális csak általánosságban emlékezett meg a Deák testvérekről, a családi legendárium (és egyes életírók) gondoskodtak róla, hogy a valódi, ám meglehetősen prózai érdemszerzés helyett az ősök királyi szolgálatairól és vitéz hőstetteiről költött mesék terjedjenek el a köztudatban. Noha a 16–17. században a címerképeket elsősorban az érdemszerzéssel összefüggésben határozták meg, a nyitott könyvbe író levágott kar allegorikus képe a Deák címerben nem szellemi tevékenységre, hanem a család vezetőire utal. Az eredetileg görög *diakonosz* (szolga, küldönc) szó a latin nyelvben *diaconus* (templomszolga) változatban kapott jelentést, majd egyházi szláv közvetítéssel, *diak* (*dijak*) formában, tanult, írástudó ember értelemben terjedt el Magyarországon. Később a deák foglalkozásnév (írnök, titkárs) és a latinos műveltséggel rendelkező tanuló szinonimája lett. Hasonlóképpen értelmelte félre az utókor a sisakdíszként ábrázolt fegyvert (buzogányt) tartó kéz rajzát is, amely az esetleges tényleges katonai érdemszerzéstől függetlenül a nemesi heraldika egyik kedvelt szimbóluma volt a török korban.

Az oklevél élére festett címer készítésének körülményeiről és a miniatör személyéről semmilyen információval nem rendelkezünk. A korabeli eljárás szerint a kancellária által megbízott címerfestők gondoskodtak az armálisbeli címer elkészítéséről, a kivitelezés azonban függött a mester művészi kvalitásától, és főleg attól, hogy az adományozott megnyit volt hajlandó áldozni a költségekre.²¹ Nem tudjuk azt sem, hogy a címerterv részletei a Deák testvérek saját elképzelésén, vagy épp ellenkezőleg, teljes mértékben a rajzoló fantáziáján és esztétikai érzékén múlott. Tóth László szerint a címer leírása tökéletesen egyezett a (heraldikailag) jobb felső sarokban elhelyezett képpel, az armális magyar fordításában pedig azt olvashatjuk, hogy a címer az okmány legfelső részén „a festő kezétől és művészetével, saját színeivel festve” látszódt.

¹⁹ Molnár A.: i. m. 12–13., Ugyanezt Pettkó Béla levéltáros az armális 1697-es átírata alapján így fogalmazta meg Széll Kálmánné Vörösmarty Ilonának írt levelében 1910 előtt: „Kék pajzsban vörös ruhába öltözött kar írotollat tart s egy könyvbe írni látszik, a jobb felső sarokból sugarak ragyognak a könyvre. A pajzson nyílt sisak, melynek díszé vörös ruhás kar, markában aranyozott vasbuzogányt tartva. Foszlányok jobbról kék-arany, balról ezüst-vörös.” HU-MNL-OL-R 22-1. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, A Deák család származására vonatkozó iratok.]

²⁰ Az érdemszerző foglalkozására és nevére utaló címerképeket nevezük beszélő címernek.

²¹ Armálisok. Nemesi címereslevelek a Zala Megyei Levéltár Gyűjteményéből 1477–1898. Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg 2004. 9–13.

7. kép - Idősebb Deák Ferenc pecsétlenyomata 1798-ból
(Fotó: Bekó Tamás, MNL ZML)

Deák Ferenc őseinek nemeslevele és címerének ábrázolása nem teljesen ismeretlen a szakirodalomban. A jelentősebb korábbi feldolgozások közül Siebmacher kézikönyvét, a már idézett Tóth-féle cikket és Áldásy Antal munkáját érdemes kiemelni.²²

Az armálissal ellentétben, amit általában egy zárható levelesládában őriztek, a családi címer része volt a mindennapoknak. A családtagok rendszerint találkoztak vele az iratokon, étkészleten vagy egyéb használati- és emléktárgyakon, ahogy ezt a következő néhány példa is illusztrálja. A 18–19. században címeres, „F D.” monogramos zöld cserépkályhák sugározták a meleget a sőjtöri Deák-kastélyban. Később, amikor a kályhákat elbontották, egy ilyen csempét beépítettek annak a szobának a falába, ahol állítólag a kis Ferenc született. Ez a kerámia még az 1940-es években is megvolt, majd nyomtalanul eltűnt.²³ 1866-ban Zala megye hölgyei dúsan faragott és

22 Wappenbuch des Adels von Ungarn... Nürnberg, 1885–1887. 1. köt. 126., 98. tábla, *Tóth L.*: i. m. 33–35., *Áldásy Antal*: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címereslevelei. 4. köt. 1657–1716. Bp. 1938. 71.

23 A címeres kályhacsempéről így írt Eötvös Károly a századfordulón: „A földszinten van egy szoba, mely egyenesen nyílik a nagy előszobából. Ez most a postahivatal helyisége. Ennek falán az éjszaki oldalon van egy családi címert még idősb Deák Ferencz életéből. Ő maga gondolta ki ezt. Két tojásdad alakú pajzs dől egymásra. A baloldali pajzs mezején van az írásra könyöklő kar, kezében íróttal. Ez a Deákok nemesi leveléből van kivéve. A jobboldali pajzs mezején van idősb Deák Ferencz monogramja, névjelzője. Gyakran levelezés közben neve aláírásaként is használta ezt. Lerajzoltam magamnak az egész címert. A névjelzőben a D és F betűk vannak. [...] A két pajzst a szokásos címer-foszlányok kötik össze. Fölöttük korona, melyen nyugszik a könyökben meghajlott kar, de már nem íróttal, hanem buzogányt tart a kezében. Bizony ez gyöngye kis dombormű. Zöld mázas gelencsér munka. Meglehet: egykor kályhadísz volt. A kályha összedűlt s úgy helyezték a falba az ágy fölé a címert. Valami Figuli nevű híres gelencsér volt a Deák-család szolgálatában Zala-Tárnokon és Sőjtörön ez előtt száz-húsz évvel. Meglehet: ő készítette.” *Eötvös K.*: i. m. 1. köt. 23., Ugyanerről ír *Ferenczi Z.*: i. m. 1. köt. 8.

8. kép - Deák József pecsétlenyomata 1794-ből
(Fotó: MNL OL)

díszített bőrkárpittal bevont karosszéket készítettek a haza bölcse számára, amelynek háttámlájára a Deák-címert is ráhímezték. A bútort Deák Ferenc haláláig használta, jelenleg a Budapest Történeti Múzeum őrzi.²⁴ 1914-es végakaratóban Deák Mária a család címérével ellátott aranyórától, ezüst cukortartótól, villákról és kávéskanalakról rendelkezett, melyek ősi felmenői hagyatékából maradtak rá.²⁵

Régi nemesi címerábrák zömében magán- és hivatalos levelek zárására, iratok hitelesítésére szolgáló viaszpecsétek képében őrződtek meg a legnagyobb mennyiségben. Ilyen típusú lenyomatokkal korlátozott számban a Deákokkal kapcsolatos levéltári forrásanyagok is rendelkeznek. Anélkül, hogy mélyebb szfragisztikai elemzéseket végeznénk, vizsgáljunk meg néhány jelentősebb, 18–19. századi Deák-pecsétet. A legkorábbi ismert heraldikai emlék Deák Péter²⁶ (zala) egerszegi járási alszolgabíró 1726-ból származó gyűrűspecsétje. A megviselt, kopott állagú pecsét fő címeralakja egy jobbra forduló ágaskodó oroszlán, amely a jobb mancsában görbe kardot tart. Felette pántos sisak, rajta páncélba öltöztetett, behajlított emberi kar szintén szablyát markol, mellette jobbról és balról „P D” (Petrus Deák) monogram látható. Deák Péter hivatali idejének negyedszázados periódusából

24 *Körmöczi Katalin*: „... A mi megmarad, fordítsa jó czélokra” Deák Ferenc hagyatéka Bp. 1992. 237., „Használd a jók benned vetett bizalmát...” Deák Ferenc tisztelete és emlékezete Zala megyében. Szerk. Kiss Gábor. Zalaegerszeg 2004. 13., 54.

25 Gigler Jenőné Deák Mária (1858–1917) családi krónikás, országházi felügyelő, a haza bölcse másod-unokahúga., HU-BFL-VII.12.e-1918-01453 Deák Mária végrendelete 1914., 1918., [Budapest Főváros Levéltára, Budapest Központi Királyi Járásbíróság iratai, Kihirdetett végrendeletek] *Bekó Tamás*: Deák Ferenc zalatárnoki nőrokonai. In: „Jól esik köztetek lenni...” Női sorsok, szerepek Deák Ferenc környezetében. Zalaegerszeg 2015. 215–220.

26 Deák Péter (1690 k.–1753 k.) egerszegi járási al- és főszolgabíró, zsitkói és zalatárnoki fölbirtokos, a haza bölcse dédapja. Archontológia 398.

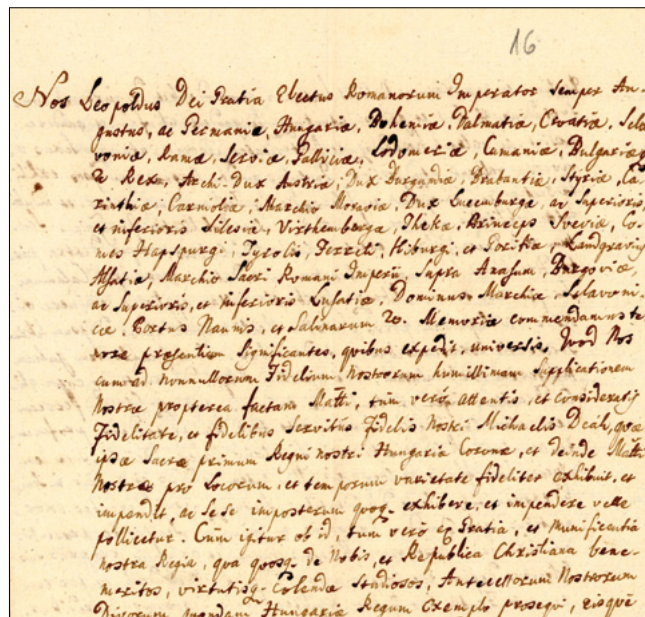
9. kép - Deák Antal pecsétlenyomata 1830 körül
(Fotó: Bekő Tamás, MNL ZML)

10. kép - Deák Ferenc pecsétlenyomata 1847-ből
(Fotó: Bekő Tamás, MNL ZML)

(1722–1747) további három különböző pecsétváltozatot ismerünk, de szokatlan módon egyik sem viseli magán a Deák-címer „beszélő” szimbólumait. Különösen érdekes a „P D” monogramos 1739-es pecsét rajzolata. A címer tárcsapajzsának felső harmadában stilizált dombocsksa, azon néhány kisebb fa vagy bokor (?) fedezhető fel, alatta ötágú csillag, míg a pajzs tetején a már ismert kardos motívum szerepel. Körülötte mindkét oldalon növényi ornamentikának tűnő sisaktakaró díszlik.²⁷

27 HU-MNL-ZML-IV.1.b. 1733. július 13. (1726. február 4., 1733. július 14.), 1739. szeptember 6. (1739. szeptember 7.) [Közgyűlési iratok] Az első dátum a közgyűlés ideje, a zárójeles pedig, mivel száma nincs, az irat dátuma.

11. kép - Részlet a Deák armális 1792-ben lejegyzett hitelesített másolatából (Fotó: MNL ZML)

Hibátlan állapotban maradt fenn Deák Gábor²⁸ zalatárnoki földbirtokos egyetlen ismert viaszpecsétje. A „G D” (Gabriel Deák) kezdőbetűkkel ellátott 1760-as címerlenyomat kitűnő példája annak, miként ötvöződik a heraldikai örökség és stílus az egyéni elképzeléssel. A hagyományörző utód átveszi apjától a szablyát markoló páncélos kar motívumát, fő címerképnek azonban nem a növény- és állatvilágból vesz heraldikai jelképet, hanem autentikus módon, a kerekaltalpu pajzson ábrázolt, íróttollas Deák-szimbólumot választja. A foszlányok itt is elnagyoltan, de ízléses keretbe foglalják a piros viaszba nyomott 18. századi címeremléket.²⁹

Ahogy fentebb is láthattuk, egyéni monogramos jelvényt tervezett Deák Gábor Söjtörön élő fia, a haza bölcse leendő apja. Idősebb Deák Ferenc³⁰ két egymáshoz kapcsolt ovális pajzsot használt, amelyek közül a heraldikailag jobboldaliba a tollszáras emblémát, a baloldaliba pedig saját nevének kezdőbetűit („F D” Franciscus Deák) helyezte. Ugyanitt a koronás sisak ékítményét már buzogánnyal ábrázolja és mindkét levágott kar jól láthatóan fémből készült kemény vértet visel. A sisaktakaró, mint díszítő elem az előzőekhez hasonló módon dekorálja a címet.³¹

József,³² a tárnoki birtokon gazdálkodó testvér egy ideig az apja címeréhez hasonló pecsétet használt, majd ezzel

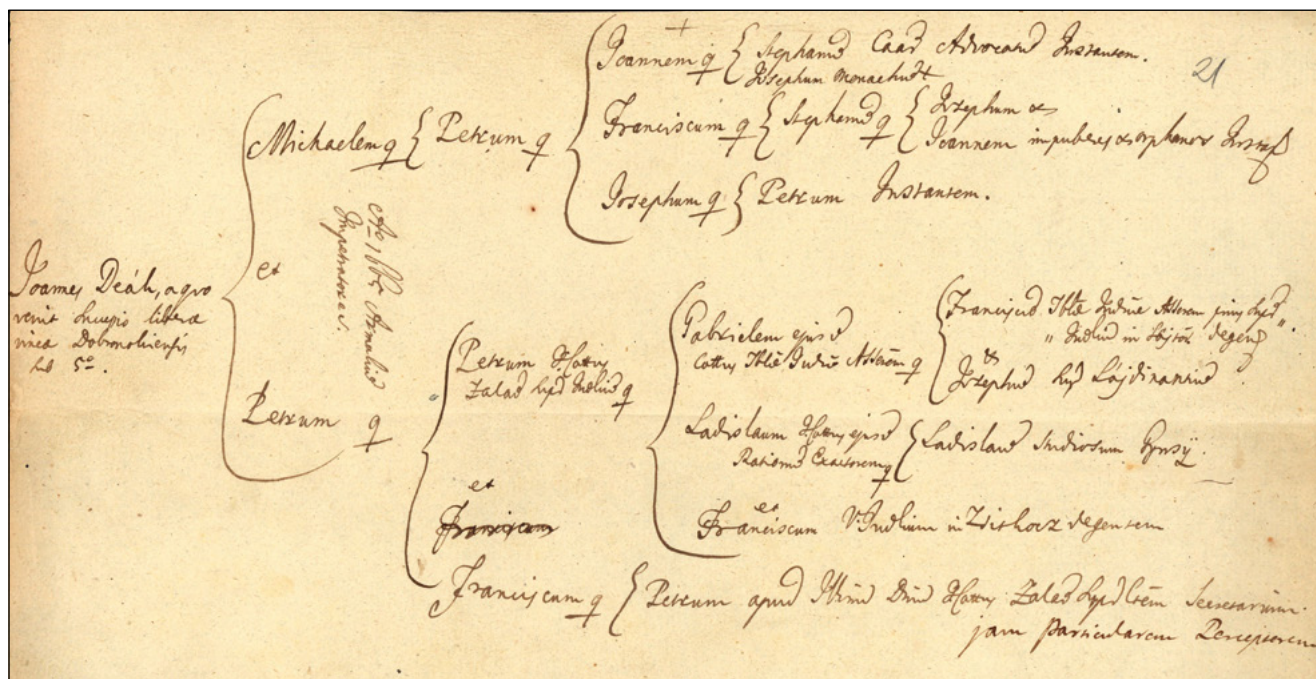
28 Deák Gábor (1730 k.–1788) táblabíró, hertelendi és vindornyalaki Hertelendy Anna férje, a haza bölcse nagyapja.

29 HU-MNL-ZML-XII.1.-51.-2565. [Kapornaki és Zalavári Konventek Hiteleshelyi Levéltára]

30 Ifjabb Deák Ferenc (1761–1808) táblabíró, söjtöri földbirtokos, alszolgabíró, a nemességszerző Deák Péter dédunokája, a haza bölcse apja. Archontológia 398.

31 HU-MNL-ZML-XIII.8.- 1798. [Deák család iratai]

32 Deák József (1764–1831) katonatiszt, táblabíró, zalatárnoki földbirtokos, a nemességszerző Deák Péter dédunokája, a haza bölcse nagybátyja., Bekő Tamás: Deák József hányatott gyermekkor. Zalai Hírlap, 2019.10.26. (449. sz.) 10.

12. kép - A Deák familia férfiági leszármazása a 17-18. században. A családfát a zsitkóci elszegényedett rokonság nemességének igazolására készítették 1792-ben. Az ábrán jól nyomon követhető az armális útja a címernyerő Deák Pétertől, fián Péteren és Gábor unokáján keresztül az idősebb dédunokáig, Ferencig. Tőle fiai, Antal, majd Ferenc (a haza bölcse) örökölte a nemeslevelet, akitől József nagybátyja utódaihoz, Deák Károly által pedig a Nemzeti Múzeumhoz került a címereslevél (Fotó: MNL ZML Deák-album 2003.)

párhuzamosan az 1800-as évek elejétől kezdve új vésetet is alkalmazott. Ez a pecsétnyomó volt az első, amelyik kifejezetten az 1665-ös címer alapján készült és az aransugaraktól eltekintve mindössze annyiban tért el attól, hogy a lúdtollas jelképet kerek talpú pajzs helyett csücsköstalpú pajzsra metszették.³³

Deák József pecsétmintája a legutolsó időkig használatban maradt. Ilyen típusú családi címerrel díszített tipáriumot alkalmaztak utódai és részben a kehidai Deák rokonok, Antal³⁴ és Ferenc is. Érdemes megemlíteni, hogy a jeles politikus testvérpárnak személyenként legalább öt-hat különböző méretű címeres magánpecsétje volt. A Deák család pecsétlenyomatainak részletes és teljesség igényére törekvő feldolgozása azonban egy következő kutatómunka feladata.³⁵

Az armális útja Zsitkóctól az Országos Levéltárig

A címernyerő Deák Mihály és Péter életének további időszakáról keveset tudunk. Annyi bizonyos, hogy a nemesítésüket követően halálukig éltek a kiváltságaikkal és használták előjogaikat. Erre első ízben egy 1672. április 22-én kelt adásvételi levélben találunk utalást, amelyben Deák Mihály kijelenti, hogy ő és Péter öccse Zsitkócon lakó nemes emberek. Az idősebb fivér négy évvel később, 1676. június 8-án már Zala

vármegyei esküdtként szerepel egy okiratban, ami arra utal, hogy Deák Mihály tanult ember volt, nemessége és vagyonsodása révén pedig megnyílt az út előtte a megyei hivatalviseléshez, még ha kezdetben csak a legalacsonyabb rangú tisztséget is sikerült betöltenie.³⁶

A rendelkezésünkre álló források szerint Mihálynak két fiúörököse volt, Ferenc és Péter, míg testvéröccsének három fia született, János,³⁷ Ferenc és Péter. Deák Mihály a 17. század végén már nem élt, így az armális őrzése Péter öccsére szállt. Ezt megelőzően az elhunyt idősebb fia, Ferenc 1697. december 10-én megjelent a vasvári társaskáptalan előtt, hogy a család címereslevelét bejegyeztesse a hiteleshelyen, és arról magának közhitelű másolatot kérjen: „...néhai vitézlő Deák Mihálynak az ő feleségétől, az elhunyt nemes Babos Anna úrasszonytól származó fia, vitézlő [Deák] Ferenc előttünk személyesen megjelenvén a mi jelenlétünkben bemutatta és számunkra jelenlővő tette a legszentségesebb fejedelem urunknak, I. Lipótnak [...] a mi legkegyelmesebb urunknak egy bizonyos nemesi levelét, amely Ausztriában, Bécsben, az Úr 1665. évének december hó 22. napján adatott ki...” – olvasható a latin nyelvű szöveg magyar fordításában. A vasvári káptalan a kérelemnek megfelelően az armalist szóról szóra, abból semmit el nem véve, hozzá nem téve, teljes egészében jegyzőkönyvezte, és saját átiratában, saját közhitelű pecsétjével adta ki a Deák család számára.³⁸

33 HU-MNL-OL-P 651-1.-1794 [Tarányi-Oszterhueber család iratai]

34 Deák Antal (1789–1842) táblabíró, alispán, országgyűlési követ, kehidai földbirtokos, a haza bölcse testvérbátyja. Archontológia 397.

35 A pecsétokról készült felvételeket lásd a mellékletben., *Nyulászíné dr. Straub Éva*: Magyarország címerkönyve. A heraldika alapjai. Bp. 2001., *Bertényi Iván*: Magyar címertan. Bp. 2003.

36 Molnár A.: i. m. 14.

37 Deák János Egerszegi járási esküdt, zsitkóci birtokos., Archontológia 398.

38 HU-MNL-VaML-XII.1.a.-1697-135. [MNL Vas Megyei Levéltára, Vasvár-Szombathelyi káptalan hiteleshelyi levéltára Protocollum]

13. kép - Deák Károly neszelei földbirtokos, az armális utolsó tulajdonosa (Fotó: Deák András, magántulajdon)

Az Esterházy-uradalom 1703. évi adóösszeírásában a nemességet szerzett Deák család tagjai közül Zsitkócon egyedül Ferenc (Mihály fia) nevét jegyezték fel. Később, egy 1729-ben kiadott nyilatkozata szerint nem született gyermeke, ezért minden vagyonát testvéröccsére, Péterre hagyományozta. Péter azonban feladva nemesi kiváltságait Zsitkócról Dobronakra költözött, és élete végéig adót fizetett, nehogy a mezőváros lakói kiközösítsék.³⁹ A család nemességét és oklevelét ezért a fiatalabb címernyerő testvér utódai örökítették tovább.

Az armálisszerző Deák Péter nevét a 18. század elejétől már nem említik a források, így valószínű, hogy még a kuruc idők előtt meghalt.⁴⁰ Fiai 1727-ben tűnnek fel először a nemesi nyilvántartásokban, és igazolják származásukat az 1665-ös armális bemutatásával.⁴¹

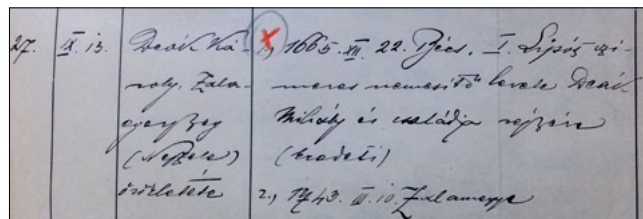
A címereslevélnek egy másik latin nyelvű hitelesített másolatát 1792. március 30-án Mihály dédunokájának, Deák István⁴² kőszegi ügyvédnek a kérésére jegyezték le Zalaegersze-

39 Molnár A.: i. m. 14.

40 Az előzőekben már említett Hajba István szerint a nemességszerző Deák testvéreket a dobronaki templom kriptájában helyezték örök nyugalomra. HU-MNL-ZML-IV.1.e.-1769.

41 HU-MNL-ZML-IV.1.e.-1-5-1. [Investigatio Nobilium de Anno 1727. 11. Marty.] Molnár A.: i. m. 14., Mivel Deák János leszármazott nélkül halt meg, Ferencnek pedig csak egy fia volt, akinek szintén nem születtek utódai, az eredeti armális kizárólag Deák Péter szolgabíró családjának a kezén maradt.

42 Deák István (1750 k. – 1798 k.) ügyvéd, a nemességszerző Deák Mihály dédunokája, Deák Gábor sógora. Deák István gyermektelenül hunyt el, így Mihály ágán a nemesség örökítése végleg megszakadt. Könyvében Eöt-

14. kép - A letétbe helyezés ténye a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltári Osztályának növedéki naplójában (Fotó: MNL OL)

gen.⁴³ Előtte néhány nappal a Deák család rangidős férfitagjai – Deák Ferenc,⁴⁴ ifjabb Deák Ferenc és Deák Péter⁴⁵ – írásba foglalták, hogy „...Deák István Atyánkfia, mint néhai Deák Mihálynak condescendense⁴⁶ a többi Atyafiainak is nevében az Armális Levélnek kezébe adása végett hozzánk folyamodott, mink tőle meg nem tagadván, vele közlöttük és kezébe által adtuk, mivel meg kellett ismernünk, hogy ő nekünk valószínűs vérszerint való Atyánkfia...⁴⁷”

Deák Péter főszolgabíró 1753 körül bekövetkezett halálakor elsőszülött fia, a Zalatárnokon élő Gábor lett az armális örököse és őrzője. Az oklevél tehát Zsitkócról Tárnokra került, és 1788-ig, Deák Gábor elhunytáig biztosan itt is volt. A 19. század elején a „kutyabőr” Söjtörre, majd a kis Deák Ferenc édesanyjának halála után Kehidára vándorolt. 1826-ban Deák József tárnoki birtokos egyik fia, a katonai pályára lépő, 16 esztendőes Mihály⁴⁸ folyamodott a vármegyéhez, hogy valószínűs és kétségtelen nemességének igazolásáról bizonyáglevellet kérjen. Deák Mihály a vármegyei levéltárban őrzött nemesi összeírások, valamint az armális hiteles másolata alapján bizonyította származását, továbbá azt is, hogy „édesatyja nemzeti Deák József, öregatyja Gábor, jobb⁴⁹ [sic!] atyja Péter, úgy a könyörgő is, mindenkor és szakadatlanul nemesi jussokkal és szabadságokkal éltek és máj napon azokkal élnek, hogy végre ezen könyörgő és az ő elei megyénkben folyást nemesi jószágokat bírtak és bírnak.”⁵⁰

Ezt követően az armális 1854-ig Kehidán, az 1870-es évek elejéig pedig Pesten, Deák Ferenc tulajdonában „pihent”. Mivel neki nem voltak egyenes ági leszármazói, az okmányt halála előtt néhány évvel József⁵¹ unokaöccsének fiára, Deák

vös Károly hosszasán ír róla és nemességkereső szándékáról. *Eötvös K.*: i. m. 1. köt. Bp. 1905. 44–53. p., *Bekő T.*: Deák Ferenc zalatárnoki nőrokonai i. m. 187–190.

43 A másolat teljes szövegét lásd alább.

44 Deák Ferenc (1750–1796 után) alszolgabíró, zsitkóci birtokos, a nemességszerző Deák Péter unokája.

45 Deák Péter (1755–1822) levéltárnok, járási főadószedő, a nemességszerző Deák Péter unokája. Archontológia 398.

46 Leszármazója

47 HU-MNL-ZML-IV.1.e.1792.

48 Deák Mihály (1810–1874) huszártiszt, a haza bölcse első unokatestvére., *Bekő Tamás*: Testvérem az ellenségem (? Zalai Hírlap, 2019. 08. 10. (185. sz.) 10.

49 A régi göcseji tájnyelvben a dédapa szinonimája.

50 HU-MNL-ZML-IV.1.a.-1826-2735. [Közgyűlési iratok, Közgyűlési jegyzőkönyvek]

51 Deák József (1802–1871) ügyvéd, jogtudós, királyi táblai tanácselnök, a haza bölcse első unokatestvére., *Bekő Tamás*: Egy jeles zalai fiskális. Zalai Hírlap, 2019.01.12. (10. sz.) 10.

Mihály⁵² hídmérnökre hagyományozta. A családi ereklye így rövidesen – Zsitkóc, Tárnok, Söjtör, Kehida és Pest után – ismét az ősi tárnoki Deák-kúriába került. A nyugalmazott főmérnök 1908 telén hunyt el, javain lánya, Bárczayné Deák Emma,⁵³ valamint három fia, Antal,⁵⁴ Iván⁵⁵ és Károly⁵⁶ osztottak. Még ugyanebben az esztendőben egyik pesti unokatestvérük, Deák Jenő⁵⁷ polgári iskolaigazgató is papírra vetette az oklevél magyar fordítását a következő megjegyzéssel: „Latin eredetije Deák Mihály fiainak birtokában, hitelesített másolata Deák Ferencz m. kir. posta- és távirtda főtisztánél.”⁵⁸

Az első világhéregés a Deák család sorsára nézve is döntő befolyással bírt. Mivel Antal, a legidősebb fivér elesett a fronton, Iván pedig már a háború kitörése előtt elköltözött Tárnokról, a nemesi kutyabőr az ifjú Károly birtokába jutott. Ő azonban úgy döntött, hogy annak további őrzését egy tudományos intézményre, a Magyar Nemzeti Múzeumra bízta. Erre az elhatározására még diákkori élményei sarkallták, hisz korábban neszelei nagynénjével, Königmayer Ilonával együtt több alkalommal is ajándékoztak eredeti Deák-relikviákat – míves faragványokat, magánleveleket és egyéb dokumentumokat – a Zalavármegyei Múzeum számára.⁵⁹

A család címeres nemesítő levele 1920. szeptember 13-án került Deák Károly örökletéteként a Nemzeti Múzeum Levéltári Osztályához, ami azt jelentette, hogy a letevő megtartotta a tulajdonjogot, de a letét fizikailag átment a letéteményes őrizetébe. Az értékes forrást elsőként dr. Tóth László múzeumi titkár mutatta be 1921 tavaszán a címertan hazai tudósai előtt, majd a következő évben szintén ő publikált róla a Turul hasábjain.⁶⁰ Később, a szűkebb szakmai köröknek szánt ismertetés után a széles nyilvánosság is megcsodálhatta Deák Ferenc őseinek eredeti címereslevelét. 1928-ban a Nemzeti Múzeum „Tíz év szerzeményei” címmel megrendezett kiállításán, 1932-ben pedig az Iparművészeti Múzeumban, a Magyar Genealógiai és Heraldikai Társaság

52 Deák Mihály (1838–1908) építésmérnök, földbirtokos, a haza bölcse másod-unokaöccse., *Ferenci Z.: i. m. 4., Bekő Tamás: Deák Mihály, a zalai hídember.* In: Száz történet Zalából. Epizódok és érdekességek Zala megye történetéből (a továbbiakban: Száz történet Zalából). Szerk. Simon Beáta. Zalaegerszeg 2019. 130–132.

53 Bárczay András Béláné Deák Emma (1886–1953) a haza bölcse harmad-unokahúga., *Bekő Tamás: Gorodoki huszársors.* In: Száz történet i. m. 223–225.

54 Deák Antal (1887–1916) gazdasz, földbirtokos, huszártiszt, a haza bölcse harmad-unokaöccse., *Bekő Tamás: Életben tartott halandóság.* Zalai Hírlap, 2015. nov. 21. (273. sz.) 10.

55 Deák Iván (1889–1933) gazdasz, földbirtokos, sofőr, a haza bölcse harmad-unokaöccse., *Bekő Tamás: Meseautóból halálautó.* In: Száz történet Zalából 241–243.

56 Tóth László tévesen Deák Károly (1896–1969) gazdasz végzettségű neszelei földbirtokost ügyvédnek titulálja.

57 Deák Jenő (1868–1937) tanár, iskolaigazgató, a haza bölcse harmad-unokaöccse., *Bekő Tamás: Deák Jenő, Karinty Frigyes zalai származású tanítója.* In: Száz történet Zalából 169–172.

58 A fordítás teljes szövegét lásd alább.

59 Deák Károly 1908-ban a haza bölcsének egy saját kézzel írt levelét, 1910-ben egy darab faragott tajtékszivarszipkáját, míg Königmayer Ilona ugyanebben az évben három eredeti Deák Ferenc levelet adományozott a zalaegerszegi múzeumnak. Magyar Paizs 1908. május 14. (20. sz.) 3., 1910. március 10. (10. sz.) 2., 1910. november 17. (46. sz.) 4.

60 Budapesti Hírlap 1921. március 22 (62. sz.) 5., *Tóth L.: i. m. 33–35.*

15. kép - Deák Ferenc heraldikailag és életrajzi adataiban is hibás halotti címere

(Fotó: Dr. Simán László, Deák Ferenc Emlékház Söjtör)

megalakulásának fél évszázados jubileumi tárlatán került vitrinbe a különleges dokumentum.⁶¹ Ezt megelőzően a múzeumi levéltárat még 1926-ban felköltöztették az Országos Levéltár budavári épületébe, ahol az iratanyag a Bécsi kapu felé eső raktárszárny III. emeleti raktárába került. Itt kapott végleges helyet az armálissal együtt a családi irattár is, amelynek gerincét az Eötvös Károly hagyatékából származó, 1913-ban, majd 1942-ben megvásárolt Deák anyag képezte.⁶² Tragikus módon épp ez a költöztetés eredményezte később az értékes források pusztulását.

1945. január 25-én – Budapest szovjet ostromakor – végzetes robbanás rázta meg az Országos Levéltár épületét. „Korán reggel egy, a pesti oldalról kilőtt foszforos lövedék talált be a Bécsi kapu tér felé eső harmadik emeleti

61 A Nemzeti Múzeum tárlatán Deák Ferenc őseinek címeres nemeslevele az V. terem I. szekrényében, a harmadik sor utolsó darabjaként került bemutatásra. A Magyar Nemzeti Múzeum Kiállításai V., Tíz év szerzeményei. Bp. 1928. 75., A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság (1883–1933) jubileumi kiállításának katalógusa. Bp. 1933. 38.

62 1913-ban a Nemzeti Múzeum 400 koronáért 1,82 ifm-nyi, 1942-ben pedig az Országos Levéltár 312 pengőért 100 db 18–19. századi, Deák családdal kapcsolatos iratot vásárolt Eötvös Károly gyűjteményéből, illetve hagyatékából. Ezúton köszönöm Avar Anton főlevéltárosnak az adatokat.

16. kép - A Deák család rekonstruált címere Bedő Sándor zalaegerszegi grafikusművész munkája
(Fotó: Dr. Simán László, Deák Ferenc Emlékház Söjtör)

raktárhelyiségünkbe. Az előttünk eddig ismeretlen kémiai összetételű lövedéknek a teremben való felrobbanása után percek alatt hatalmas tűz támadt, teljesen elhamvasztván minden ott tárolt iratot. A robbanás és a tűz folytán a teremben óriási hő fejlődött, mely vasállványainkat összegörbítette és üvegjárdáinkat elolvasztotta. Mentésre még csak gondolni sem tudtunk, mert a hőség folytán a termet megközelíteni se lehetett” – rögzítette a támadás körülményeit Jánossy Dénes szemtanú, az intézmény akkori főigazgatója.⁶³ A kár felbecsülhetetlen volt, a tűzvészben elpusztult a múzeumi levéltár 550 folyóméternyi törzssanyagával együtt a Deák család címeres nemeslevele és irathagyatéka is – pótolhatatlan veszteséget okozva ezzel a tudománynak.

Az armálist 255 esztendőn és 7 generáción keresztül őrizte sértetlenül a Deák család. Ilyen hosszú ideig csak ritka esetben és kevés helyen maradt fenn magántulajdonban eredeti nemesi címereslevél. A Nagy Háború vérzivataros éve, a dicstelen kommün és az országvesztő Trianon következményei után Deák Károly bölcsen és felelősségteljesen cselekedett, amikor a családi ereklye őrzését egy közgyűjteményre bízta. Erre az időre a nemeslevelek amúgy is elveszítették korábbi presztízsüket, jelentőségük viszont felértékelődött a tudomány számára. A Deák armális és vele együtt megannyi páratlan levéltári dokumentum elvesztése a 20. század egyik legfájóbb történelmi időszakának értelmetlen pusztítására emlékezteti az utókort.⁶⁴

63 Jánossy Dénes: Budapest ostroma és az Országos Levéltár. Levéltári Közlemények 24. (1946) 7.

64 Bakács István: A Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárának története az Országos Levéltár keretében. Levéltári Közlemények 43. (1972)69., 77.

A Deák-címereslevél latin nyelvű szövegének eredeti hitelesített másolata

Lejegyzésre került Zalaegerszezen, 1792. március 30-án⁶⁵

Nos Leopoldus Dei Gratia Electus Romanorum Imperator Semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, Ramae, Serviae, Galliciae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque etc. Rex, Archi-Dux Austriae, Dux Burgundiae, Brabantiae, Styriae, Carinthiae, Carniolae, Marchio Moraviae, Dux Luxemburgae, ac superioris et inferioris Silesiae, Virthembergae, Tekae, princeps Sueviae, Comes Hapsburgi, Tyrolis, Ferreti, Kiburgi, et Goriciae, Landgravius Alsatae, Marchio Sacri Romani Imperii, Supra Anasum, Burgoviae ac Superioris et Inferioris Lusatae, Dominus Marchiae, Sclavoniae, Portus Naonis, et Salinarum etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis, quod Nos cum ad nonnullorum Fidelium nostrorum humillimam supplicationem Nostrae propterea factam Maiestati, tum vero attentis et consideratis Fidelitate, et fidelibus servitiis fidelis Nostri Michaelis Deák, quae ipse Sacrae primum Regni nostri Hungariae Coronae, et deinde Maiestati Nostrae pro locorum et temporum varietate fideliter exhibuit et impendit, ac sese imposterum quoque exhibere, et impendere velle pollicetur, Cum igitur ob id, tum vero ex Gratia, et Munificentia nostra regia, qua quosque de Nobis, et Republica Christiana benemeritos, virtutisque colendae studiosos, Antecessorum Nostrorum Divorum quondam Hungariae Regum exemplo prosequi, eisque certa virtutum suarum monumenta, quae ad maiores quaeque praestanda eos incitare possent decernere consuevimus. Eundem itaque Michaellem Deák, ac per ipsum Fratrem natu minorem Petrum similiter Deák e statu et conditione ignobili, in qua hactenus perstitisse dicuntur, de Regiae Nostrae Potestatis plenitudine, et Gratia speciali eximentes, in Coetum, et numerum verorum, atque indubitatorum iam fati Regni nostri Hungariae, et Partium ei subiectarum Nobilium duximus cooptandum, annumerandos et adscribendos. Annuentes ex certa nostra scientia, Animoque deliberato concedentes, ut ipsi a modo imposterum futuris, et perpetuis semper temporibus omnibus illis Gratiis, honoribus, indultis, privilegiis, libertatibus, iuribus, praerogativis, et immunitatibus, quibus ceteri, veri, et indubitati antelati Regni Nostri Hungariae et Partium ei annexarum Nobiles hactenus quomodo libet de jure, vel consuetudine usi sunt, et gavisii, utunturque et gaudent uti, frui et gaudere possint, ac valeant haeredes et posteritates ipsorum utriusque sexus universae valeant atque possint.

In cujus quidem Nostrae erga ipsos exhibitae gratiae et clementiae, ac liberalitatis Testimonium, veraeque et indubitatae nobilitatis signum, haec Arma, seu nobilitatis

65 HU-MNL-ZML-IV.1.e.-1792., A címereslevél másolatát a korabeli helyesírásnak megfelelően, betűhíven adjuk közre. Ezúton mondok köszönetet dr. Bilkei Irén ny. főlevéltárosnak az oklevél szövegének másolása és értelmezése terén nyújtott segítségéért, Avar Antonnak pedig a hibák javításáért.

Insignia, scutum videlicet Militare erectum coelestini coloris, a cujus dextra parte Brachium humanum, rubra manica indutum, manu ipsa Calamum scriptorium tenens, libroque scribentis instar applicans, eminere visitur, a superiore porro sinistro Scuti angulo radiis ad ipsum librum scribentis coruscantibus et tendentibus. Scuto incumbentem galeam militarem craticulatam, sive apertam regio Diademate, ex eoque aliud brachium inferiori conforme eminens, pugnoque clavam ferream deauratam compressam sursum ostentans seu protendens, proferente ornatam. A summitate vero, sive cono galeae, laciniis, sive lemniscis, hinc flavis, et coeruleis, illinc autem candidis et rubris, in scuti extremitates sese diffundentibus, scutumque ipsum decenter exornantibus, quemadmodum haec omnia in principio, seu capite praesentium Literarum nostrarum Pictoris manu, et artificio propriis suis coloribus depicta esse conspiciuntur. Eidem Michaeli Deák, ac per eum annotato Fratri suo Petro similiter Deák, ipsorumque haeredibus, et posteritatibus utriusque sexus universis, gratiose danda duximus et conferenda. Decernentes, et ex certa nostra scientia, animoque deliberato concedentes, ut ipsi a modo imposterum futuris, et perpetuis semper temporibus eadem Arma, seu Nobilitatis Insignia more aliorum verorum, atque indubitatorum memorati Regni Nostri Hungariae, et Partium ei annexarum nobilium, sub iisdem iuribus, praerogativis, indultis, libertatibus, et immunitatibus, quibus ipsi vel natura, vel antiqua consuetudine usi sunt, et gavis, utunturque, et gaudent ubique in proeliis, certaminibus, pugnis, hastiludiis, torneamentis, duellis, monomachiis, aliisque omnibus, et singulis, ac quibusvis exercitiis, militaribus, et nobilitaribus, nec non sigillis, velis, cortinis, aulaeis, annulis, vexillis, clypeis, tentoriis, domibus et sepulchris, generaliter vero in quarumlibet rerum, et expeditionum generibus, sub merae, vetustae, ac syncerae Nobilitatis titulo, quo eos ab omnibus cujuscunque status, dignitatis, conditionis, et praeeminentiae homines existant, insignitos et ornatos dici, nominari, haberique, et reputari volumus et mandamus, ferre, gestare, illisque in aevum uti, frui, et gaudere possint, ac valeant, haeredes et posteritates ipsorum utriusque sexus universae valeant, atque possint, imo nobilitamus, damus et conferimus praesentium per vigorem.

In cujus rei memoriam, firmitatemque, perpetuam praesentes Literas nostras secreto sigillo nostro, quo ut rex Hungariae utimur impendenti communitas, eidem Michaeli Deák, ac per eum supranominato Fratri Petro similiter Deák, ipsorumque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis gratiose dandas duximus et concedendas.

Datum per manus fidelis nostri nobis syncere dilecti Reverendissimi in Christo Patris Domini Georgio Szelepchenyi Colocensis et Bachiensis Ecclesiarum Canonice unitarum Archi Episcopi, Episcopatus Nitriensis Administratoris, Locorumque ac Comitatum eorundem supremi, et perpetui Comitatis, Consiliari nostri Intimi, et per dictum Regnum nostrum Hungariae Aulae nostrae Cancellarii, in Civitate nostra Vienna Austriae die 22a, Mensis decembris Anno Domini 1665. Regnorum nostrorum Romani octavo, Hungariae, et reliquorum undecimo, Bohemiae vero Anno decimo.

17. kép - Nemes Deák Gedeon honvédtiszt családi címere, Zúzán Béla szobafestő- és mázoló mester 1932-ben készült alkotása. (Fotó: Deák Miklós, magántulajdon)

Reverendissimis, ac venerabilibus in Christo Patribus Dominis Georgio Lippai de Zombor Metropolitanae Strigoniensis, et altero Georgio Szelepchény dictarum Colocensis, et Bachiensis Ecclesiarum canonice unitarum Archi Episcopis, Thoma Pálffy ab Erdőd electi Agriensis, Petro Petretich Zagrabienis, praenotato Georgio Szelepchenyi Administratore Nitriensis Georgio Bársony electo Varadiensis, Georgio Szechényi electo Jaurinensis, Francisco Folnai electo Transylvaniensis, Stephano Sennyey de Kis Sennye electo Vesprimiensis, Francisco Szegedy electo Vaciensis, Hyacinto Macripodary electo Csanadiensis, Fratre Joanne Salix electo Quinqueecclesiensis, Joanne Szászy electo Szirmiensis, Francisco Gorup electo Noviensis, Joanne Andrea Stainbergh electo Scopiensis, Stephano Bartok electo Tinniniensis, Fratre Mattheo Benlich electo Bosnensis, Joanne Szmolianovich electo Szegniensis et Modrusiensis Ecclesiarum Episcopis, Ecclesias Dei feliciter gubernantibus Episcopatu Samandriensi⁶⁶ vacante. Item Spectabilibus, ac Magnificis Comite Francisco Veselényi de Hadad, dicti Regni nostri Hungariae Palatino, comite altero Francisco de Nádasd, Judice Curiae Nostrae Regiae, comite Petro a Zrinio, praefatorum Regnorum Nostrorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae Bano, comite Adamo Forgács de Ghymes Tavernicorum, officio Agazonum vacante,

⁶⁶ A szövegben tévesen Posoniensi szerepel.

comite Nicolao Pálffy, de dicta Erdőd Cubiculariorum, comite itidem Nicolao Draskovich de Trakostyán Janitorum, comite Georgio Illésházy, Dapiferorum, officio pincernarum vacante, comite Paulo Eszterházy de Galantha Curiae, nostrorum Regalium in Hungaria Magistris ac memorato comite Nicolao Pálffy de praelibata Erdőd, comite Posoniensis, ceterisque quam plurimis annotati Regni nostri Hungariae Comitatus tenentibus, et Honores.

Leopoldus m. p. (L. S.) Georgius Szelephény Electus Archi Episcopus Colocensis m. p. Stephanus Orban m. p. Anno Domini 1666. Die 18a, Mensis Novembris in oppido Körmönd in generali congregatione Universitatis Dominorum Magnatum, et Nobilium Comitatus Zaladiensis: Exhibita sunt praesentia Armorum Insignia Nobilitaria, eaque solemniter publicata, receptique sunt iidem Nobiles in Coetum, et numerum verorum Nobilium praescripti Comitatus, nullo contradictore apparente.

Magister Stephanus Rabbi juratus notarius comitatus Zaladiensis m. p.

Praesentem copiam cum suo vero et genuinooriginali collatam eidem in omnibus punctis clausulis conformem esse testamur. Sign. ZalaEgerzegh 30a Martii 1792. Sigismundus Vörös comitatus Zaladiensis judex nobilium.

Franciscus Nunkovits adjunctus juratus assessor m. p.

A Deák-címereslevél magyar nyelvű fordítása

Lemásolta Deák Jenő 1908. december 26-án⁶⁷

Mi Lipót Isten kegyelméből a rómaiaknak választott impérátora [császára] mindig szent, Németország, Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvát-Szlavónia és Ráma királya, Szerbia, Gallia [Galícia], Lodomeria, Kun-és Bulgária etc. királya, Ausztria Főhercege, Burgundia, Brabantia, Styria [Stájerország], Carinthia [Karintia], Carniola [Krajna], Marchi-Moravia [Morvaország], Luxemburg, Alsó-és Felső Szilézia, Wierthenberga [Württemberg] és Thák [?] hercege, Szevjja [Svábföld] fejedelme, Habsburg Tyrol, Kyburg, [Ferretum], Gorizia és Alsatia [Elzász] grófja, a Szent Római Birodalomnak helytartója etc. Tudatjuk, akik jeleztük, hogy a jelen dolgokat bírjuk mindazokkal, akiket illet. Minthogy mi, egyrészt néhány hívőnknek Méltóságunkhoz intézett alázatos kérelmére, másrészt pedig miután megfigyeltük és megvizsgáltuk Deák Mihálynak hűségét és hű szolgálatait, amelyeket ő maga elsősorban királyságunk a Magyar Szt. [Szent] Korona iránt és Mattius [felségünk] iránt a hely és idők változatosságához képest hűen teljesített és tanúsított és megígérte, hogy a következőkben is teljesíteni akarja, egyrészt tehát azért, majd pedig a mi királyi hálnak és bőkezűségünkkel mellyel mindazokat

⁶⁷ A 19. század végi 20. század eleji fordítás meglehetősen pontatlan, nyelvezete nehézkes. Kritikai észrevételeinket szögletes zárójelben jeleztük. A leirat eredeti példányát Deák Jenő leszármazottai őrzik Hollandiában. Másolata a szerző birtokában.

18. kép - Deák-címer a zalatárnoki volt iskola épületében kihelyezett emléktáblán. Béres János szobrászművész alkotása (Fotó: Bekó Tamás, 2020.)

akik irántunk és a Keresztény állam iránt érdemeket szereztek és az erény ápolására törekvők, a mi elődeinknek Magyarország hajdani dicső királyainak példáját követve el szoktunk határozni, hogy ezeknek vitéségükért emlékeket állítunk, amelyek őket nagyobb és kiválóbb dolgok véghezvitelére ösztönözhessek, tehát ugyanezen Deák Mihályt és ennek révén öccsét Pétert, hasonlóan Deákot nem nemes állásából és helyzetéből, amelyben eddig voltak, a mi királyi teljhatalmunkból és hálnkból kifolyólag már említett királyságunk Magyarország és alattvaló részeihez tartozó, igazi, kétségbevonhatatlan nemeseinek sorába és számába vezetjük felvételre és hozzászámálásra, a mi biztos tudásunkból és belső meggyőződésünkből kifolyólag beleegyezve, hogy ők mostantól kezdve a jövőre, örök időkben mindazon kegyekkel és megtiszteltetésekkel, kitüntetésekkel, szabadalmakkal, jogokkal és szabadságokkal, melyekkel Magyarország és alattvaló részeihez tartozó többi igazi régi-és kétségbevonhatatlan nemesei eddig bármi módon akár jogból, akár szokásból éltek és örvendtek, élnek és örvendenek, használhassák és élvezhessék és örökössei és mindkét nembeli utódai. Ezen irántunk tanúsított hálnak, kegyességünk jelül az igaz és kétségbe nem vonható nemességnek jelvényeit, ezeket a fegyvereket és nemességnek jelvényeit ti. egy égszínkéki kiemelkedő katonai pajzsot, melynek jobb részéből egy piros kesztyűs emberi kéz emelkedik ki, magában a kézben egy tollszár, mintha könyvbe írna, a pajzs felső bal oldaláról az író könyvére tartó csillogó sugarakkal. Azután a pajzsra ráboruló királyi diadém nélküli feltárt rácsos katonai sisakot, amelyről az alábbihoz hasonló másik kar emelkedik ki, úgy díszítve, hogy előre tartott, ökölben vasból való bearanyozva tömöttebbé tett buzogányt fitogtat és előre tart. A kúp nélküli sisaknak legfelső részéről szalag nélküli ruhák, innen sárga és kék, amonnan fehér és pirosak,

a pajzsnak legvégső részén előzőlenek és magát a pajzsot illoen díszítik, amint ezen jelen okmányunknak legfelső részén a festő kezétől és művészetével saját színeivel festve lát-szanak. Ennek a Deák Mihálynak és öccsének Péternek és az ő mindkét nembeli örökösének és utódainak kegyesen adományozzuk, biztos tudásunkból elhatározva és belső meggyőződésünkben kifolyólag megengedve, hogy ők mostantól kezdve jövőre, jövő-és örök időközön keresztül, ugyanazokat a fegyvereket és a nemességnek jelvényeit Magyarország és részei többi igaz és kétségbevonhatatlan nemeseinek szokása szerint, ugyanazon jogok, kiváltságok, szabadságok és engedmények alatt, amelyekkel ők akár természet, akár szokás szerint éltek és örültek, élnek és örvendenek, bárhol a csatában, ütközetben, küzdelemben, harcban, párbajban, egyedül-közetben, más és mindennemű gyakorlatokban, akár katonai, akár nemesi, azon kívül jelvényekkel, köpenyekkel, gyűrűkkel, zászlócskával, pajzsokkal, sátrakkal, házakkal és sírokkal, a dolgoknak bármely nemében, a tiszta ősrégi őszinte nemességének címe alatt, amellyel akarjuk, hogy mindenki, bármely rangú és rendű legyen is, őket ellátva és felfegyverezve lenni mondja, nevezze és tartsa és megbízzuk, hogy ők viseljék és vigyék és azokkal örökre éljenek és örvendezhessenek, úgy-szintén az ő mindkét nembeli örökösai és utódai. Sőt neme-sítjük és a jelenlevők tanúsága szerint adjuk. Ennek emlékére és örök erősségére lelógó [függő] titkos pecsétünkkel, amely-lyel mint Magyarország királya élni szoktunk, megerősített jelen okiratunkat Deák Mihálynak és ennek révén öccsének Péternek és mindkét nembeli örökösének és utódainak kegyesen adjuk és adományozzuk.

Kiadatott az általunk őszintén választott az Úrban tisztelendő Szelepchényi György kalocsai és báciai érsekének, a nyitrai püspökség adminisztrátorának, és ugyanezen püs-pökségek legfelső örök követének, a mi belső tanácsosunk-nak, Magyarországunk kancellárjának keze által Auszriának Vienna államában [Bécs városában] 1665. december 22.

napján. Római királyságunknak 8-ik, Magyar és a többi or-szágokének 11-ik, Csehországának 10-ik évében. [zombori] Lippai György Esztergom érseke, Szelepchényi György a már említett két egyházilag egyesített kalocsai és báciai érsek, Pálffy Tamás egri, Petretich Péter zágrábi, Szelepchényi György nyitrai adminisztrátor, Bársony György váradi, Széchenyi György győri, Felnay Ferenc erdélyi, kissennyei Sennyei Ist-ván veszprémi, Szegedy Ferenc váci, Makripodári [Jácint] csanádi, Salix János [pécsi], Szász János [szerémi], Gorup Fe-renc [novi], Stainberg János Endre [szkopjei], Bartók István tinnini, Benlich Mátyás [Máté] boszniai, Szmoljanovich Já-nos Fiume Modrus püspöke, Istennek egyházát szerencsésen kormányzó uralkodása alatt. Úgyszintén Wesselényi Ferenc gróf Magyarország nádora, Nádasdy Ferenc gróf országbíró, Zrínyi Péter gróf, Horvát-Szlavónia, Dalmácia bánja, For-gách Ádám gróf tárnokmester, az agasoni kötelességet nél-külöző Pálffy Miklós gróf főudvarnokmester [főkamarás], Draskovich Miklós főajtónálló, Illésházy György főasztal-nok [főétekfogómester], Eszterházi Pál gróf [főudvarmester], Magyarország e méltóságai idejében, Erdődy Pálffy György [Miklós] pozsonyi gróf idejében.

Lipót sk.
Szelepchényi György sk.
Orbán István sk.

1666. nov. 18-án Körmend városában a Zala megyei mágnás és nemes uraknak általános gyülekezetében [közgyűlésén] a jeles fegyverek és nemes jelvények ünnepélyesen nyilvánítat-tak, és a nemesek a régi igazi nemesek sorába felvétettek [el-lentmondás nélkül].

Rabbi István Zalamegyei nótárius

Lemásolta: 1908. dec. 26-án szent karácsony napján Deák Jenő, Deák György fiának, Jenőnek a fia, Székesfővárosi pol-gári iskolai helyettes igazgató.

NOVÁK ÁDÁM – PÁNYA ISTVÁN Pecsétnyomó a föld mélyéből

Seal matrix from the depths of the earth

A seal matrix found in the territory of the former village Jobbágy, in the southern part of Bács-Kiskun county, was incorporated in the collections of the Katona József Museum in Kecskemét. The sloppily made brass seal matrix complemented with a gibberish circumscription is definitely a forgery made in the Late Middle Ages or the early Modern Age, imitating a 13–14th century ecclesiastical seal.

A magyar középkor legfontosabb írott forrásainak, az okleveleknek fontos elemei voltak a pecsétek, melyek nyomói különféle anyagból – arany, ezüst, réz, bronz stb. – készültek. Sokszor előfordult, hogy a tulajdonos halálát követően a pecsétnyomót megsemmisítették, és sajnos a történelem viharai sem kímélték a hazai tipáriumokat. Emiatt a közelmúltig viszonylag kevés eredeti, középkori pecsétnyomóról volt tudomásunk.¹ Számuk azonban az elmúlt években jelentősen megnövekedett. Az ezredforduló óta eltelt két évtizedben számtalan civil segítő, fémkeresős múzeumbárát kapcsolódott be a múzeumok által vezetett régészeti kutatásokba. Az intézmények holdudvarában tevékenykedő önkéntesek több ezer régészeti leletet gyűjtöttek és juttattak el a hazai közgyűjteményekbe. A tárgyak között szép számmal akadnak egyházi és világi pecsétnyomók.² A múzeumbárátok tevékenységének köszönhetően a Kecskeméti Katona József Múzeum is gyarapíthatta a régészeti gyűjteményét számtalan éremmel, fegyverrel, illetve egyéb használati tárgy mellett egy különleges, nem mindennapi pecsételővel is.

Az előkerülés helye: Jobbágyi

Bács-Kiskun megye déli felén, Sükösd és Nemesnádudvar között, a Duna egykori árterében található a Jobbágyi-dűlő,

1 A legnagyobb vonatkozó gyűjteménnyel hazánkban a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) rendelkezik (V szekció), illetve a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Tára (Pecsétnyomó gyűjtemény). Emellett a legtöbb vidéki múzeum rendelkezik egy-két darabbal, de főleg újkori példányok kerültek a közgyűjteményekbe.

2 K. Németh András: Középkori pecsétnyomók és idézőbillogek Tolna és Somogy megyékből. In: Wosinsky Mór Megyei Múzeum Évkönyve 39. Szekszárd 2017. 135–261.; Rosta Szabolcs: Pétermonostora pusztulása. In: Rosta Szabolcs – V. Székely György: „Carmen miserabile” – A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére. Kecskemét 2014. 193–230.; Rábai Krisztina – Cs. Andrási Réka – Pap Evelin: Középkori pecsétnyomó Bátmonostor-Pusztafaluról. In: Cumania 29. (várható megjelenés 2020 vége).

mely nevében a középkori Jobbágy (az iratokban *Jobag(h)*, *Jobaghzentmiklos*, *Jobagi*, *Jobagy*, *Jobbag*, *Jobbágyi*, *Yobad*) falu emlékét őrizte meg. A terület egykor a Duna felvonulási területe volt, felszínét a folyó évente többször is elöntötte. A mocsárvilágból néhány ívelt magaslat, úgynevezett görönd emelkedett ki, s ezek egyikén létezett a középkori falu. A folyószabályozások, illetve csatornázások eredményeként a táj arculata gyökeresen megváltozott, az egykori vízi világ helyét manapság végláthatatlan szántók foglalják el. A település belterületét a művelés erősen megbolygatta, s számtalan régészeti lelet került a felszínre. Múzeumbárátoknak köszönhetően ezek közül jelentős mennyiségű fémanyag jutott el a Kecskeméti Katona József Múzeum gyűjteményébe 2012–2014 között, egyebek mellett számos 12–16. századi aprópénz, egy 14. századi bronz korpusz töredéke, 15. századi zseton, egy I. Mátyás korából származó aranyforint, illetve a tanulmány témáját adó rézből készült, rossz kivitelű hamis pecsételő.³ Később, 2016–2017-ben számos további tárgy, többek között egy nemesi pecsétgyűrű került elő, azonban ezek már a bajai Türr István Múzeum gyűjteményét gyarapították.⁴

A terepbejárások eredményei, illetve az írott forrásokból származó szórványos adatok alapján nagyvonalakban felvázolható a település története. Jobbágy falu a tatárjárás előtti időszakban bizonyosan lakott volt. A 13. század végi–14. század eleji leletanyag alapján feltételezhető, hogy a falut nem érte végzetes pusztulás a tatárjárás idején és gyorsan újratelepült. A fémanyag – köztük az érmék – legnagyobb része, illetve a fennmaradt okleveles anyag a 14. század második felétől a 16. század első feléig tartó időszakból valók. A két forrás alapján a település Luxemburgi Zsigmond uralkodásától II. Lajos időszakáig élhette a fénykorát.

3 Kecskeméti Katona József Múzeum (a továbbiakban: KKJM) Régészeti Gyűjtemény 2012.3.4. ltsz.

4 KKJM Régészeti Adattár 2015.5159.

A fennmaradt középkori írott forrásokból úgy tűnik, hogy a település birtokosai kismesek voltak. A falu belső birtokviszonyairól, szerkezetéről nincs adat. Az itt élő nemesek közül többen királyi emberként, illetve tanúként vettek részt Bodrog vármegyei vitás ügyek vizsgálatában.⁵ A település belterületén egy díszes ezüst pecsétgyűrű is előkerült, melyen egy pajzsban kardot tartó kar látható. A gyűrűn nincs monogram, így nem lehet meghatározni egyértelműen, hogy kié is lehetett a gyűrű, azonban erős a gyanúnk, hogy az iratokban emlegetett jobbágyi nemesek valamely családtagja használhatta egykor (1. kép).

A török kori adóösszeírások alapján látható, hogy az 1560-as évekig még magyarok lakták, azonban az 1570-es adóösszeírásban már csupán délszláv lakók szerepelnek.⁶ A magyar lakosság Duna-Tisza közének déli felén a 16. század első harmadában eltűnt, s helyükbe balkáni eredetű rác-vlach keverék népesség költözött.⁷ A 17. századból nem maradt fenn említés, illetve a terepbejárások során sem került elő lelet ebből az időszakból. Vélhetően a falu a „hosszú háború” idején néptelenedett el s később sem települt újra. Területe a 18. század elejétől az újraéledő kalocsai érsekséghez került s beolvadt Sükösd északi határába.

A pecsétnyomó

Az egykori Jobbágyi falu területén középkori szórvány anyagban fellelt pecsétnyomó egy régészeti-történeti érdekesség, bár elemzésünk végén kiderül: különösebb történeti adalékot nem szolgáltat a lelet.

A fellelt pecsétnyomó mandorla alakú kb. 52x32 mm nagyságú (ld. 2. kép). A kivitele kifejezetten silány, egyetlen vastagságú réz lapba vészték a mintát, a lapka az aljától kiindulva a tetejéig vékonyodik. Alakja és vésete alapján első gondolatként megfogalmazódhat bennünk, hogy egy főpapi pecsételővel van dolgunk, hiszen a 13. század második felétől a 14. század első feléig a főpapi pecsétek pontifikális elrendezésűek voltak, szemben álló, vagy ülő alakként ábrázolták az egyházi vezetőt kezében pásztorbotot tartva, fején püspöki süveget, vagy mitrát viselt.⁸ Nagyvonalakban ez a pecsételő is követi ezt az elrendezést, ám a központi figura nem

egy talpazaton áll, hanem lebeg, pásztorbotja meglehetősen görbe, ruházata durván kidolgozott, mindkét kezén ujjainak száma hat, arca elnagyolt kivitelű. Alaposabb vizsgálat után kiderül az is, hogy sem latin, sem cirill betűkké nem állnak össze a vésetek a köriratban, tehát csupán körirat imitációról, halandzsáról van szó.

Mindezek arra engednek következtetni, hogy egy nagyon gyenge minőségű hamisítvánnyal van dolgunk, mely feltehetően egy 13–14. századi egyházi pecsétet kívánt utánozni. Készítésének idejét egyértelműen meghatározni az anyagából, a kivitelből, és a leletkörnyezetből sem tudjuk. Egy pecsét hamisítása nyilvánvalóan oklevélhamisítási céllal történt.⁹ Egy közép, vagy koraujkori peres eljárás során (pl. birtokper) a bírák előtt bemutatott évszázados oklevél perdöntő lehetett. A saját korukból viszonyítva minél régebbi irat hamisítványa arányosan csökkentette a lebukás veszélyét. A siker természetesen nagyban múlt azon, hogy milyen bizonyítási szinten vetették be a hamis oklevelet. Az bizonyosan kijelenthető ugyanis, hogy a nádori vagy az országbírói ítélőszéken sokkal tapasztaltabb, és tanultabb ügyvivők dolgoztak, mint egy megyei gyűlésen.¹⁰ A kérdés az, vajon egy egykor valóban létező hiteles pecsét alapján készült a hamisítvány, vagy teljesen kitalált? A kérdésre egyértelműen talán soha nem fogunk tudni válaszolni, de játszunk el a gondolattal, hogy egy egykori eredeti pecsét lehetett a minta.

A gyatra kivitelezés mellett legzavaróbb a központi alak mellett álló kisebb alak, gyermek jelenléte, ami egyáltalán nem megszokott és analógia nélküli. A főpapi pecsétek közül nem ismerünk olyan példányt, melyen több alak látható, a fülkés elrendezés megjelenéséig legalábbis semmiképp. Felmertül annak lehetősége, hogy egy szerzetesrendi konvent, vagy apát pecsétje lehetett az eredeti. Ez esetben azonban nehéz dolgunk van. Bár Kumorovitz Lajos Bernát röviden elemezte az apáti pecsétábrák kialakulását, minden szerzetesrendre kiterjedő útmutatást nem ad a témában.¹¹ Tudjuk, hogy a 13. század elején jelennek meg az apátok pecsétjével megerősített általában birtokjogi oklevelek, melyek általában pontifikális típusúak, de kisebbek a püspökök pecsétjeinél. A ciszterci apátok pecsétábráit központilag a nagykáptalan szabályozta: ábrázolásul a pásztorbotos papi alakot állapította meg, azonban gyermek, vagy más alak nélkül.¹²

Szent Ágoston ikonográfiája alapján gondolhatnánk, hogy a pásztorbotos alak mellett szereplő gyermek arra utal: ágostonrendi apát pecsétjét imitálták. Szemben számos egyházi vonatkozású katalógussal – mint a főpapok pecsétjeit, vagy a káptalanok, konventek hiteleshelyi pecsétjeit gyűjtő

5 1329: *Almás Tibor*: Anjou–kori Oklevéltár. XIII. 1329. Bp.–Szeged 2003. 311. sz.; 1342: *Piti Ferenc*: Anjou–kori Oklevéltár. XXVI. 1342. Bp.–Szeged 2007. 257. sz.; 1369: *Nagy Imre – Nagy Iván – Véghely Dezső*: A zichi és vásonekei gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo III. Pest 1874. 373–374. 6 1548: *Vass Előd*: A kalocsai náhije 1548. évi török adóösszeírása. In: *Cumania 6*. Kecskemét 1979. 42.; *Vass Előd*: Kalocsa környékének török kori adóösszeírása. Kalocsa 1980. 113.; 1570: *Káldy-Nagy Gyula*: A szegedi szandzsák települései, lakosai és török birtokosai 1570-ben. In: *Dél-Alföldi évszázadok 24*. Szeged 2008. 106.

7 *Pánya István*: Fejér megye solti székének történeti földrajza. Alba Regia 45. Székesfehérvár 2017. 135–180.; *Pánya István*: 2019 Possibilities and methods for the reconstruction of the settlement structure of medieval Bodrog county. *Banatica 29*. Resita/Resicabánya, 2019. 321–352.; *Wicker Erika*: Rácok és vlahok a hódoltság kori Észak-Bácskában. *Kecskemét*, 2008. 8 *Bodor Imre – Fügedi Erik – Takács Imre*: A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának Pecsétmásolat-gyűjteménye alapján. Szerk. Bodor Imre. Bp. 1984. 8–20.

9 *Szentpétery Imre*: Magyar oklevéltan. Bp. 1993. 244–259.; *Rábai Krisztina*: Oklevélhamisítások az Anjou-korban. In: *Középkortörténeti tanulmányok 7*: VII. Medieviztikai PhD-konferencia. Szeged 2012. 31–43.

10 *Bónis György*: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp. 1971. 13–14.

11 Kumorovitz Lajos Bernát: A magyar pecsétábrák története a középkorban. Bővített kiadás. Bp. 1993. 58.

12 A ciszterci rend magyarországi pecsétábráiról Kumorovitz fentebb említett munkáján kívül lásd még: *Bárány Attila – Györkös Attila – Novák Ádám*: A ciszterci rend a középkori Magyarországon. A pilisi monostor. In: *Pilisi Gótika – II. András francia kapcsolatai: Kiállítási katalógus*. Szerk. Bárány Attila – Benkő Elek – Kárpáti Zoltán. Szentendre 2017. 87–98.

katalógusok¹³ – a magyar pecsétkorpusz szerzetesrendi anyagát eddig senki nem gyűjtötte teljeskörűen össze. Ezért nehéz dolga van a kutatónak, ha analógiát keres ehhez a pecsételőhöz. A 15. századból néhány okleveles emlékünk maradt csupán arra vonatkozóan, hogy az ágostonos apátok oklevéladói tevékenységet végeztek, és így pecsétet is használtak. Sajnos a legtöbb pecsét elpusztult, így biztosan annyit tudunk megállapítani, hogy mandorla alakú pecsétjeik lehettek, pecsétképük alapján pedig elmondható, hogy egy golgotai jelenetet ábrázoltak rajta: középen Krisztus a kereszten, annak lábánál pedig két térdelő, imádkozó alak.¹⁴ Az ágostonos kötődés ez alapján tehát kizárható, hacsak nem egy kitalált pecsétről van szó. Felmerülhet még, hogy az alsópapság egy tagjának, esperesnek, vagy plébánosnak a pecsétje adhatta a mintát. Bár a 14. századtól rendszeresen tűnnek fel eme réteg által kiadott oklevél, mégsem tudjuk egyértelműen egyikhez sem kötni.

A kérdést tehát nagy vonalakban körbejárva arra juthatunk, hogy egy feltehetően a középkorban vagy a koraujkorban élt hazánkfia részben a főpapi pecsétek analógiájára, de egy kitalált pecsétkép alapján készített egy silány minőségű hamis pecsétnyomót, amit feltehetően oklevélhamisításához használhattak, minden jel szerint nem egy, királyi plénum elé felterjesztett (birtok)perben. Rövid ismertetőnk egyúttal azzal a céllal is készült, hogy felhívja a kutatás figyelmét az egyre gyakrabban előkerülő hasonló leletekre, és diskurzust indítson a nehezen azonosítható hasonló pecsétnyomókról.

13 Takács Imre: A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei. Művészettörténeti tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézete és a Budapesti Történeti Múzeum másolatgyűjteménye alapján. Bp. 1992.

14 HU-MNL-OL-DL 101777. [Diplomatikai Levéltár]; DL 56795.; DL 82959.; DL 73471.

1. kép - Középkori ezüst pecsétgyűrű
(fotó: Türr István Múzeum, Baja)

2. kép - A pecsételő (jobbra), illetve pecsétképe (balra) (Fotó: Kiss Béla, KKJM)

NÉMETH GYÖRGY Kiss Ernő búcsúlevele

Farewell letter of Ernő Kiss Ernő

The previously unknown farewell letter of Ernő Kiss, martyr of Arad, surfaced at an auction of the Central Second-hand Bookstore (Központi Antikvárium) in 2019. Using the pre-emption right of the state, the precious document could be transferred to the Hungarian National Archives with the support of the Ministry of Human Resources.

Kiss Ernő 171 évvel ezelőtt íródott, korábban ismeretlen búcsúlevele a Központi Antikvárium árverésén bukkant fel 2019-ben.¹ Az állami elővásárlási joggal élve, a fenntartó Emberi Erőforrások Minisztériumának támogatásával kerülhetett a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárába (MNL OL) e becses dokumentum.

Az Aradon kivégzett honvédtisztek emlékezete mindig kiemelt szerepet játszott 1848–1849 kultuszán belül. A hozzájuk köthető tárgyi emlékeket már a kivégzésüket követő évtizedekben elkezdték összegyűjteni, a börtönben kelt irataik publikálása is megindult a 19. század végén. Fontos mérföldkövet jelentett Katona Tamás munkássága, aki 1979-től kezdődően több kiadást megélt, *Az aradi vértanúk* című művében tudományos igényességgel gyűjtötte össze és publikálta a velük kapcsolatos iratokat.² Meglepő lehet, de többségük életét eddig még nem dolgozták fel monográfia formájában. Örömteli változást jelent ez ügyben a Line Design Kiadó néhány éve indult könyvsorozata amelynek egy-egy kötete nem csak a közismert tizenhárom törzstisztet mutatja be, hanem a megtorlás kevésbé ismert alakjait is.³

A 13 vértanútól fogságuk idejéből körülbelül ötven darab levél ismert, ebből húsz tekinthető búcsúlevélnek. Ezek tartalmi elemeik mellett keletkezési idejük alapján is könnyen elkülöníthetők: azokról van szó, amelyek a Haynau által jóváhagyott ítéletek 1849. október 5-i, reggeli kihirdetése után íródtak. A címzettek általában a legközelebbi hozzátartozók: feleség, szülő, gyermek, testvér, sógor, egyéb rokon, illetve olyan személyek, aki velük kapcsolatban álltak, és a későbbiek során bármiben a segítségükre lehettek. A húsz

1. kép - Kiss Ernő arcképe

Jelzet: HU-MNL-OL-R 52-II.-1-8 [1526 utáni gyűjtemény, 1848/49-es és emigrációs iratok gyűjteménye, Történelmi események és személyek képes ábrázolásai]

darab ismert búcsúlevél nyolc vértanúhoz köthető, de a korabeli visszaemlékezések szerint a másik öt tábornok (Aulich Lajos, Desseffy Arisztid, Láhner György, Knezich Károly, Török Ignác) is írt legalább egy levelet valakinek a kivégzés előtti utolsó napon.⁴

A Kiss család és címere

Kiss Ernő gazdag, örmény eredetű családból származott. A család anyagi jólétének alapjait hadiszállítóként a dédapa,

1 A Központi Antikvárium 2019. június 6-i, 150. könyvárverésének 118. tétele volt. A cikk első változata: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, A hét dokumentuma. 2019.10.04. https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/kiss_erno_bucsulevele

2 Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979.; Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983.; Corvina Kiadó, Budapest, 2003.

3 <http://linedesign.hu/sorozat/aradi>

4 *Hermann Róbert*: „Mit a sors reám mért – néhány óra múlva túrni fogom.” Nagysándor József tábornok búcsúlevele. *Hadtörténelmi Közlemények* 128. (2015) 2. sz. 543.

Kiss Gergely tette le, aki 1760-ban kapott Mária Teréziától nemesi rangot. A nemesi előnevet adó eleméri és ittebei uradalmakat fia, Izsák előbb bérelte, majd 1782-ben királyi adományként meg is kapta.⁵

A levélpapíron is látható családi címer hasított pajzsának jobb, ezüst mezejében a hasításhoz illesztett, fejét jobbra fordító, kiterjesztett szárnyú fekete fél sas látható, a bal, kék mező ezüst pólyával osztott, fent három arany csillag, lent ágaskodó, jobbra lépő arany oroszlán. A színeket a 18. század óta grafikus szimbólumok jelölik a pecséteken, a vízszintes vonalazás a kék színt jelöli, a jelölés nélküli mezők és címerábrák ezüst mázúak, az arany mázat pontok szimbolizálják. A címer lenyomatának mérete a levélen nagyon kicsi, viszont a bal mező vízszintes vonalai, nagyítóval megvizsgálva, egyértelműen látszanak a pólya felett, tehát a mező kék színű. A levélpapíron a címerpajzsot hétágú korona fedi.⁶

2. kép - A Kiss Ernő címeres levélpapírja

Jelzet: HU-MNL-OL-R 33-57. [1526 utáni gyűjtemény, 1848/49-es és emigrációs iratok gyűjteménye, Az 1848/49-i forradalomban résztvettek elítélésére vonatkozó iratok]

Kiss Ernőnek eddig két, október 5-i keltezésű leveléről tudunk. Mindkettőt a leányainak, Rózának (Bobor Györgyné) és Augusztának (Dániel Jánosné) írta.⁷ A mártír tábornok 1799. június 13-án született Temesváron Kiss Ágost és Bogdanovics Anna gyermekeként. Édesapját korán elvesztette, édesanyja pedig ismét férjhez ment, ezúttal Ernst von Leeuwen báróhoz, ebből a frigyből született a húga, Juliana, jelen levél címzettje.

A búcsúlevél maga három beírt oldalból, címzésből és egy plusz borítékból áll, német nyelven íródott a Kiss család címerével nyomott levélpapírra. Sok tartalmi hasonlóságot mutat Kiss Ernő ugyanezen a napon kelt két másik levelével. Kiderül belőle, hogy kudarcot vallott hozzátartozóinak azon fáradozása, hogy perében kedvező ítélet szülessék. A sorsába beletörődő tábornok nagyon erősen, már-már túlzóan hangsúlyozza az uralkodóház iránti hűségét. Saját életét már nem tudta megmenteni, de talán abban még bízhatott, hogy így a családja később kedvezőbb elbírálás alá fog esni. Tetteiben

5 Hegedüs János – Vendrei (Aschermann) Ferenc: Kiss Ernő altábornagy, „a bánági nábob”. Szerk. Hermann Róbert. Bp. 2018. 11-14.

6 A címerleírást kollégám, Kurecskó Mihály főlevéltáros készítette, segítségét ezúton is köszönöm.

7 Katona Tamás: Az aradi vértanúk. Bp. 1979. 209.

elmondása szerint az vezérelte, hogy az Ausztriával való békekés megoldást elősegítse. Mikor ez nem sikerült, kérte a honvédseregből való elbocsájtását. Az eset 1849 januárjában történt, Kossuth azonban elutasította a kérést, és nem is maradt fenn ezzel kapcsolatos dokumentum. Talán ez a legfontosabb új információ az egész levélben, amelynek szövege magyar fordításban így hangzik:

Angyali jóságú Nővér!

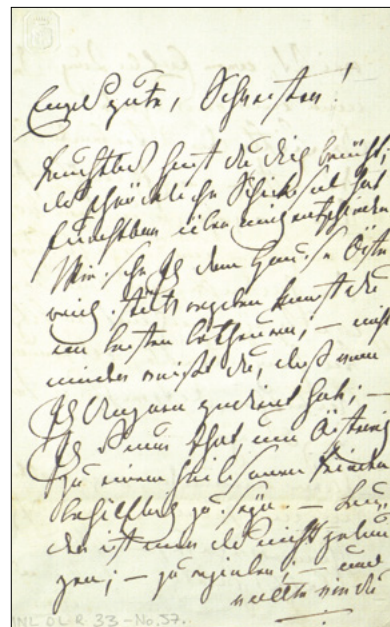
Hiába fáradoztál, a borzasztó sors szörnyű módon határozott felettem. Te tudod a legjobban igazolni, mennyire híve voltam az ausztriai háznak. Nem kevésbé tudod, hogy amikor Magyarországot szolgáltam, azért tettem, hogy Ausztriát egy üdvös békéhez segítsem. Sajnos, nem sikerült ezt elérnem, és mint tudod, elbocsátásomat akartam, amit megtagadtak tőlem. Haldokló bátyád kérése az, ha már többé nem leszek, hogy menj el Uralkodónkhoz, és mondd el neki, hogy utolsó utamat az a gondolat és az a tudat erősítette, hogy Ausztria hű alattvalójaként haltam meg. Ne haragudj senkire, bocsáss meg ellenségeimnek, miként én is megbocsátok nekik! Istenhez az lesz utolsó imám, hogy erősítsen meg téged, hogy elviseld ezt a szerencsétlenséget. Vigasztalódj, és keress megerősödést ártatlanságom gondolatában! Megáldalak téged, férjedet, gyermekeidet, imádkozzatok érettem, és keress megerősödést ártatlanságom tudatában.

Szerencsétlen, haldokló bátyád, Ernő

Arad, 1849. október 5.

Címzés:

Hőn szeretett nővéremnek, Julianak Danielnénál leadandó

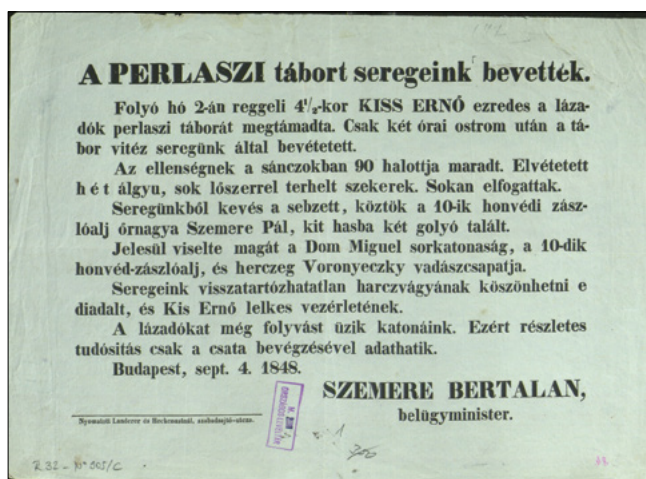
3. kép – Kiss Ernő búcsúlevelének első oldala félttestvérehez, Julianna von Leeuwenhez, Arad, 1849. október. 5.

Jelzet: HU-MNL-OL-R 33-57. [1526 utáni gyűjtemény, 1848/49-es és emigrációs iratok gyűjteménye, Az 1848/49-i forradalomban résztvettek elítélésére vonatkozó iratok]

A borítékon olvasható feljegyzés:

Hón szeretett felejthetetlen bátyámnak, Ernőnek a fogságából életének utolsó perceiben írott levele – egy hajfűrtjével és a sírjáról származó kövel együtt.⁸

Kiss Ernő, valószínűleg mostoha apja hatására – aki egészen a császári-királyi tábornoki rangig emelkedett – lépett katonai pályára. Kizárólag lovasezredekben szolgált, 1845-ben nevezték ki a 2. (Hannover) huszárezred ezredesévé. Ebben a rangban és beosztásban érte 1848 tavaszán a forradalom kitörése. Állomáshelye a Temesvár melletti Újpecsen volt, amelynek közelében feküdtek saját birtokai is. Hamarosan tevőlegesen is bekapcsolódott a szerb felkelők elleni harcokba. A nevéhez fűződik a szabadságharc első jelentősebb sikere, a perlaszi tábor 1848. szeptember 2-i bevételé.

4. kép - Hirdetmény a perlaszi ütközetről

Jelzet: HU-MNL-OL-R 32-905. [1526 utáni gyűjtemény, 1848/49-es és emigrációs iratok gyűjteménye, Az 1848/49-i forradalomra, szabadságharcra és emigrációra vonatkozó nyomtatványok]

Ez a győzelem hozta meg Kiss Ernő számára az országos ismertséget. Kossuth szeptemberben fel is rendelte a Bánságból, mivel a Jelačić horvát bán elől a főváros irányába visszavonuló magyar sereg parancsnokává akarta kinevezni. Móga János a Velencei-tó partján végül vállalta, hogy megütközzön a horvátokkal, így Kiss Ernő csak szemlélőként vett részt a pákozdi csatában.

A honvédseregbe ezredesként került át, a magyar kormány mellett végig kitartó, egykori császári-királyi tiszteket figyelembe véve ez kiemelkedően magas rang volt. Ha tábornoktársaival összehasonlítjuk, akkor különösen látványos a különbség: Perczel Mórnak nem volt korábban tiszti rangja, Görgei Artúr és Klapka György főhadnagyok voltak csak, Leiningen-Westerburg Károly, Damjanich János, Knezich Károly, Poeltenberg Ernő és Nagysándor József pedig csupán

századosok. Kiss Ernőhöz ilyen tekintetben kizárólag a szintén ezredesként az 5. (Radetzky) huszárezredet vezető Mészáros Lázár hadügyminiszter mérhető. Mindkettőjüknek fontos szerep jutott a szerveződő honvéd tábornoki karban, a legmagasabb, altábornagyi rangot elnyerő hat főtiszt között találjuk őket. Kiss Ernő szerepe azért érdekes, mert ő volt a honvédsereg elsőként előléptetett vezérőrnagya és altábornagya is.

Hadvezéri képességei azonban behatároltak voltak, néhány huszárszázad vezetésével még elboldogult ugyan, de bonyolultabb, több fegyvernemet és nagyobb tömegeket érintő hadműveletek megtervezése és kivitelezése már meghaladta a tudását. Ez mutatkozott meg 1848–49 fordulóján, amikor a pancsovai szerb tábor megtámadásakor vereséget szenvedett. Beosztott tisztjei kezdeményezték az eltávolítását, de a helyzetet érzékelve maga adta be a lemondását. Ezt követően már nem vezényelt csapatokat, a szabadságharc alatt a kormány mellett végig adminisztratív beosztásokban volt. Többször helyettesítette a távollévő hadügyminisztert, neve még 1849 nyarán is felmerült, mint lehetséges fővezér, de maga utasította el a lehetőséget.⁹

Kiss Ernő Világosnál esett fogságba, az ő pere kezdődött és zárult is a legkorábban. 1849. szeptember 21-én a hadbíró-ság egyhangúlag lópor és golyó általi halálra ítélte tiszti rangjának és kitüntetéseinek, valamint minden ingó és ingatlan vagyonának elvesztése mellett. Mivel császár-királyi reguláris csapatok ellen sohasem harcolt, ennek köszönhető, hogy nem a kötél által kivégzett kilenc tábornok közé került.

Kiss Ernő a vizsgálati fogság alatt jelen búcsúlevelével címzettjének, Juliana von Leeuwennek a férjével, Alois Fedrigonival napi szinten tartotta a kapcsolatot, sőt szeptember elején egy sétája során még Juliana-val is tudott néhány percet beszélni.

Október 6-án reggel fél hatkor a golyó általi halálra ítélt négy főtiszt gyóntatója kíséretében hagyta el az aradi várat. Kiss Ernőt Marchot Eduárd káplár kísérte. Bekanyarodtak a sáncok közé, ahol minden elítélttel szemben három katona sorakozott fel. A sortűz eldőrdülte után csak Kiss Ernő maradt féltérde ereszkedve, a többiek arcra buktak. Közvetlen közelről adták meg neki a kegyelemlövést. Az ekkor még a cellájában tartózkodó Leiningen-Westerburg Károly így örökölte meg ezt a szintén a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött búcsúlevelében: „Éppen most szenvedtek ki közülünk, még visszhangzanak a lövések szívemben.”¹⁰

Kiss Ernő holttestét másnap éjszaka ásta ki hűsleges tisztiszolgája, Kovács Mihály, és egy ismerős segítségével bevitte Aradra. Ott lemosdatták, felöltöztették és egy egyszerű koporsóba téve vitték ki a temetőbe, ahol a temetőszolgát lefizetve álnéven eltemették. Hat héttel később Katalinfalvára (ma Ravni Topolovac, Szerbia), egy rokon család sírboltjába vitték át, itt tizenhat évet töltött, utána került végső nyughelyére az eleméri templom sírboltjába.¹¹

8 A levél fordítása a Központi Antikvárium árverési katalógusából származik. <http://www.kozpontiantikvarium.hu/aukcio/150/tetelek/118>, A fordítást dr. Kulcsár Krisztina stilizálta.

9 Hermann Róbert: Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei. Bp. 2007. 293.

10 HU-MNL-OL-R 128-4. [Leiningen-Westerburg Károly és felesége] Közli Katona T.: Az aradi vértanúk i. m. 222.

11 Katona T.: Az aradi vértanúk i. m. 317-318.

SCHMIDT ANIKÓ

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának 2019. évi iratanyag-gyarapodása

The collection activities of the Department for Private Archives and Collections of the National Archives of Hungary in 2019

The collection grew by 29 units of documents (total size: 8,28 running meters) through purchase and donation. The documents are spanning from the 17th to the 21st century and contain a great variety of historical sources: family and personal legacies, diaries, patents of arms, guild rules, criminal files, farewell letter by a martyr of Arad, a manuscript map and plans.

2019-ben a Magánlevéltárak és Gyűjtemények Főosztálya 29 irategységgel (összterjedelmük 8,28 ifm) gyarapodott vásárlás és ajándékozás útján. Közülük néhány jelentősebb iratanyag kiemelésével szeretném bemutatni a tavalyi év gyűjtőkori munkáját.

Iratvásárlások

Az iratgyarapításnál az egyik fő szempont, hogy az újonnan bekerülő iratok illeszkedjenek a már meglévő gyűjteményünkbe és/vagy kiegészítsék azokat. Ez a szempont maradéktalanul megvalósult az Esterházy család tatai ágának *Transylvanica* fondjából bizonytalan időpontban, talán több száz évvel ezelőtt kikerült három iratának megvásárlásakor. Amíg az iratok magántulajdonban voltak, intézményünk kezdeményezésére a Miniszterelnökség védetté nyilvánította azokat, közgyűjteménybe kerülésükkel azonban jövőbeli megőrzése és kutathatósága biztosítottá vált.¹ A dokumentumok elsősorban a 17. századi Erdély történetének kutatói számára kínálnak újdonságot. A *Capsa 2. Fasc. 11. No. 15. Transylvan.* jelölést viselő

¹ Amennyiben a Magyar Nemzeti Levéltár látókörébe került, marandó történelmi érték képviselő iratanyag megszerzésére sem ajánlkozás, sem vásárlás, sem pedig letét útján nem nyílik lehetőség, úgy a levéltár kezdeményezheti az iratok védetté nyilvánítását Miniszterelnökség Műtárgyfelügyeleti Hatósági Főosztályán, *A köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről* szóló 1995. évi LXVI. törvény 33. § (1), (3), (4) és (5) bekezdése, valamint *A kulturális javak védetté nyilvánításának részletes szabályairól* szóló 57/2013. (VIII. 7.) EMMI rendelet 2 § (1) bekezdése alapján.

Az eljárás során a hatóság védett levéltári anyaggá nyilváníthatja a nem levéltárban, muzeális intézményben és könyvtárban őrzött, 50 évnél régebben keletkezett marandó értékű magániratokat, és határozatban kötelezheti a tulajdonost arra, hogy a nevezett iratanyagot biztonsági másolat elkészítése céljából – meghatározott időtartamra – a Magyar Nemzeti Levéltárnak átadja. A levéltári anyag oda- és visszaszállításáról – a tulajdonossal történt megállapodás szerint – a Magyar Nemzeti Levéltár gondoskodik.

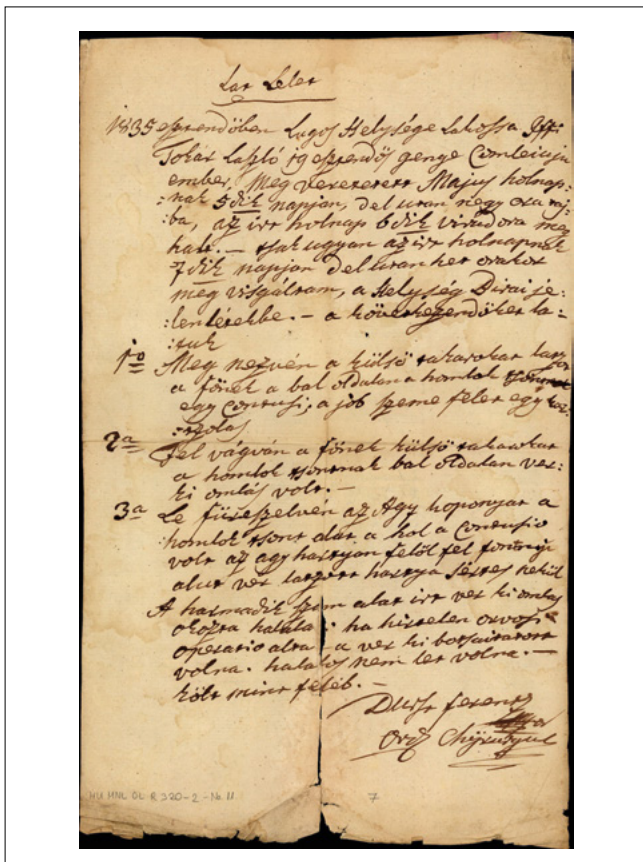
irat az erdélyi három nemzet képviselői által latin és magyar nyelven kiadott hozzájárulás Bethlen István és a budai vezér között kötött megállapodáshoz, amely 1636. december 1-jén kelt, és a HU-MNL-OL- P 204-I.-2.-11.-15. jelzeten került elhelyezésre. A *Capsa 2. Fasc. 10. No. 9. Transylvan.* jelölést viselő irat Bethlen Gábor erdélyi fejedelem megerősítő latin és magyar nyelvű levele a kolozsvári országgyűlés határozataira vonatkozóan, amely 1618. október 21-én kelt, és a HU-MNL-OL- P 204-I.-2.-10.-9. jelzeten került elhelyezésre. A harmadik Bölöni Gáspár és Zólyomi János – Báthory Gábor erdélyi fejedelem kancelláriájának jegyzői – igazolása, hogy Török Kátát az enyingi Török Istvántól vett „erdélyi jószágai” beiktatták. Ez az irat a *Capsa 1. Fasc. 3.* jelölést viseli, 1612. június 20-án kelt, és a HU-MNL-OL-P 204-I.-1.-3.-9. jelzeten került elhelyezésre. Látható, hogy mivel az iratok eredetileg is az Esterházy család tatai levéltárának a részét képezték, ezért az eredeti struktúrát megtartva tudtuk visszahelyezni régi helyére.

2019-ben a Rákóczi-szabadságharc történetét is sikerült értékes forrással gazdagítanunk. Gróf Pekry Lőrinc, Rákóczi Ferenc küldöttjének 1704. március 27-én kelt latin nyelvű levelében a magyarbródiakat (Morvaország) fenyegetéssel és behízelgéssel igyekszik a szabadságharcban Rákóczi oldalra állítani. A levél szerint Pekry Lőrinc kuruc tábornagy (1656?–1709) Magyarbród területét lovas és gyalogos sereggel már elérte, és mivel a keresztényekkel keresztény erkölcs szerint akar bánni, a lakosság hódoljon be, hogy ne kelljen a végsőkéig elmennie, ellenkező esetben ártatlanok halálát és a környező falvak felégetését okozza majd a szembeszegülés. Ezért – intette őket –, mielőbb nyilatkozzanak, különösen a Kaunitz gróf birtokában lévők, akinek mindenképpen szolgálatot kíván tenni. A magyarbródiak döntését még aznap este várta. Az érdekes kordokumentumot a HU-MNL-OL-R 319-2483 jelzeten helyeztük el.

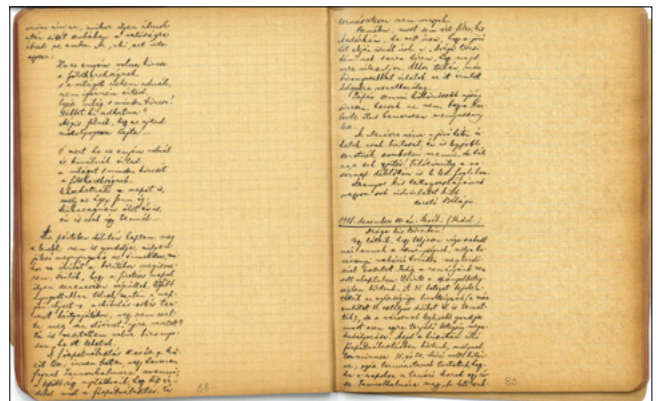
Természetesen ebben az évben is gyarapodott címeres levél-gyűjteményünk. I. (Habsburg) Lipót (1641–1705) német-római császár és magyar király 1697. április 14-én kelt

1. kép - Zimányi András címereslevele 1697-ből

2. kép - Az 1835. évi kocsmai verekedés iratának egy oldala

3. kép - Tomor Árkád leveleinek egy oldala

4. kép - A Besztercei Kerület térképe

címereslevelét Zimányi Andrásnak és családjának a HU-MNL-OL-R 64-1.-1102. jelzeten vettük állományba.

A felekezeti vizályok elsimítására kínál érdekes példát Pálffy Miklós (1710–1773) országbíró levele Zichy Ferenc győri püspöknek, miszerint a Magyar Királyi Helytartótanács döntése alapján a karakószörcsöki evangélikus iskola-épületet a katolikusok és a protestánsok közösen használhatják. A levél 1769. május 28-án kelt és a HU-MNL-OL-R 302-4.-8.-63. jelzeten helyeztük el.

A hercegi Esterházy család felvidéki uradalmainak igazgatását végző biccsei kerületi praefektorátus alá tartozó biccsei, és sztrecsényi provisorátushoz 1821-ben érkezett beadványok iktatókönyvét szintén vásárlás útján sikerült megszerezni. A *Prothocollum Exhibitorum Anni 1821 Dominiorum Districtus Bittsensis* címet viselő kötet – mely tulajdonképpen az ügyek rövid kivonata, összefoglalása – jelentőségét az adja, hogy a benne szereplő esetekről eddig ez az egyetlen ismert forrásunk. Az anyag a HU-MNL-OL-R 322-33. jelzeten került elhelyezésre.

Egy bűntényt örökít meg a nyírlugosi bírák magyar nyelvű bizonyoságlevele és a hozzá kapcsolódó iratok egy 1835-ben történt halálos kocsmai verekedés ügyében. A bizonyoságlevél rögzíti, hogy egy csapszékben bizonyos Nagy György gyilkos halálos sebet ejtett ifj. Tokár Lászlón, aki később meghalt. A gyilkost elfogták és a bírák elé vezették. Hozzá tartozik egy magyar nyelvű, aláírt „lát lelet” a holttestről, valamint a gyilkos magyar nyelvű vallomása, miszerint a nyírabonyi születésű egy izraelita árendás juhászbojtárjaként Lugoson tartózkodó Nagy György Szent György napján szokás szerint a leányokat és asszonyokat öntözte, majd a tőlük kapott bortól megittasodva délután a csapszékbe ment. Az áldozat felesége, Dankó Mária „ottan ivott és danult” a juhászbojtárral. A konfliktus abból adódott, hogy a férj a feleségéért jött, hogy hazavigye, ám a nő nem engedelmeskedett. A későbbi áldozat erre fejbe csapta a feleségét úgy, hogy Mária fésűje a földre esett. Utána a haragos férj a juhászhoz fordult, és megkérdezte: haragszik-e a történetek miatt. A juhászbojtár akkor nem reagált, ám miután a férj kifelé indult a kocsmából, a juhász pedig utánaeredt és botjával fejbe verte, amibe Tokár László kilenc óra múlva belehalt. A vizsgálat megállapította, hogy az áldozat vélhetően túlélte volna a támadást, ha időben orvost hívnak hozzá. A felek és a jelenlévők ittassága jelentősen megnehezítette az esemény részleteinek felderítését. Az irategyüttes érdekessége, hogy egyelőre ez az egyetlen forrásunk a nevezett ügyről. Az anyagot a HU-MNL-OL-R 320-2.-11. jelzeten helyeztük el.

Rendkívül dekoratív és informatív dokumentumunk V. Ferdinánd magyar király által az aradi puskműves céh részére kiadott működési engedélye és alapszabálya. A bársony kötésű, pergamen lapokra írt, réztokos függő viaszpecsétellátott irat 1840-ben keletkezett és a HU-MNL-OL-R 276-465. jelzeten vettük állományba.

2019 legkiemelkedőbb iratvásárlása kétségkívül Kiss Ernő aradi vértanú 1849. október 5-én írt búcsúlevele féltestvérehez, Julianna von Leuwenhez, aki hiába próbált közbenjárni bátyja érdekében férje, Alois Fedrigoni von Etschtal udvari kapcsolatait felhasználva Bécsben.²

Rendkívül érdekes tétel még Tomor Árkád bencés szerzetes tanár és győri szerelme, Erzsi titkos levélváltásainak korabeli átíratra, mely 1918 és 1919 között íródott, és a HU-MNL-OL-R 385-96. jelzeten került elhelyezésre. A levelezésben csak Béla néven szereplő Tomor Árkád Béla (1887–?) 1912 és 1919 között tanított a pápai bencés főgimnáziumban. A tehetséges poétaként és több irodalomtörténeti vonatkozású publikáció írójaként is számon tartott tanár 1917. október 6-án lett az Irodalomtörténeti Társaság rendes tagja. Győri szerelmével, Erzsivel folytatott titkos levelezését korabeli átírat őrizte meg, amelyből azonban csupán a harmadik, negyedik és ötödik köteteket ismerjük. A füzetekből ugyanakkor kiderül, hogy biztosan volt egy hatodik kötet is. Az átírat a tiltott viszony mellett bemutatja az első világháború utáni Pápa és Győr mindennapjait: a spanyolnátha okozta veszteségeket, az őszirózsás forradalmat, a Tanácsköztársaság és az azt követő időszak feszültségeit. A most közölt részletben Tomor Árkád többek között arról ír, hogy 1918 decemberében, amikor a szerzetesrend feloszlásáról és az iskolák államosításáról szóltak a hírek, a bencés szerzetesársakban is felerősödtek a kételyek saját rendjükkel és a papi nőtlenséggel kapcsolatban. Erzsébet válaszában a rossz közbiztonságra és a feszült hangulatra panaszkodik, valamint reménykedve latolgatja a papok nőszülési engedélyének esélyét. A töredékes forrásanyagból 1919. december 2-áig követhető nyomon a pár története. Az utolsó fennmaradt levelekből úgy tűnik, Erzsi belefáradt a várakozásba, táncba és mulatságokba vágyott. Levelezőtársa nehéz szívvel, de áldását adja minderre, eközben azonban megvallja szerelme elvesztésétől való félelmét is. Tomor Árkád leveleiben többször utal rá, hogy nem akar már szerzetes lenni. Vélhetően az Erzsébettel való kapcsolata is közrejátszott abban, hogy az 1919 szeptemberében Kőszegre távozott tanár 1920 telén valóban elhagyta a rendet. A pár további sorsát egyelőre nem ismerjük.

Jelentőségét tekintve ugyancsak kiemelkedő Rudnay Lajos 20. században keletkezett hagyatékának levéltárba kerülése, amely kiegészítette a már intézményünk őrzésében lévő Rudnay család iratanyagát. Rudnay Lajos (1883–1944) 1937–1939 között rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter volt, aki Kairóban, Szófiában és Bécsben is teljesített rendkívüli szolgálatot. Az iratanyagában diplomáciai tevékenységével kapcsolatos iratok, előadások szövegei, történelmi témájú írások, feljegyzések, levelezés található. A hagyaték része IV. Károly lemondó nyilatkozatának két példánya is, melyből az egyik az uralkodó saját kézírása. Az iratanyagot a HU-MNL-OL-P 1706-VI. jelzeten vettük állományba.

Kézírtas térképek és tervek viszonylag ritkán kerülnek levéltárunk látóterébe. 2019-ben azonban mindkét irattípussal volt szerencsénk gazdagítani a gyűjteményünket. A *Besztercei kerület. Carte von dem District Bistritz in dem Fürstenthum Siebenbürgen* címet viselő, az erdélyi Beszterce vidékének keleti tájolású, színes kézírtas térképe igazi kuriózum: a 300x470 mm nagyságú lapot a 18. század egyik neves térképésze, Stephan Lutsch von Luchsenstein ezredes készítette 1752-ben, feltehetően az Erdélyi Kormányzók megbízásából.

Egy fényképalbumot, 20 tervrajzot és három térképet tartalmaz a Juhos család zugazsényi kastélyának és uradalmának

2 Erre ld. Németh György: Kiss Ernő búcsúlevele cikkét jelen füzetben.

19–20. századi iratanyaga, melyet a HU-MNL-OL-T 116 fondban vettünk állományba. A kastély 1902-ben leégett, a tervrajzok minden bizonytalanságot az újjáépítéséhez készülték.

Iratajándékozások

Az egyik legizgalmasabb iratajándékozásunk egy Gyöngyös városára vonatkozó irategyüttes, mely tartalmaz egy 1352. évi Gyöngyös és Solymos (ma Gyöngyössolymos) közötti határjáró oklevél 1722. évi hiteles másolatát, valamint Gyöngyös városához kapcsolódó különböző, 19. századi dokumentumokat birtokügyletek, folyószabályozás, városépítő ügyek, kártalanítás és országutak tárgyában. Az irategyüttest a HU-MNL-OL-R 314-60.-18. jelzeten helyeztük el.

Személyi fondtöredékeink 2019-ben többek között Horánszky Lajos hagyatékával gyarapodtak. Az 1911-ben keletkezett iratanyag egy Szalai Béla és Vajda Imre között zajló rágalmaszasi és adósságügyet örökít meg. A három levélből és egy ceruzás tartalmi kivonatból kiderül, hogy Vajda Imre, a Magyar Bank és Kereskedelmi Részvénytársaság volt vezérigazgató-helyettese rágalmaszasi pert indított a bank akkori vezérigazgató-helyettese, Szalai Béla ellen. Az iratok alapján a peres felek egykor jó barátságban voltak és végül Vajda Imre elállt a pertől. Az anyagot a HU-MNL-OL-P 2256-196 jelzeten vettük állományba.

Folytatódott az Országos Levéltár – Nagy Háború Blog – Europeana által a Kulturális Örökségvédelmi Napok rendezvénysorozat keretein belül szervezett „Háborúk, forradalmak, traumák: Az első világháború története (1914–1918)” gyűjtőkori nap felhívására érkezett iratok elhelyezése. Közülük az egyik legkiemelkedőbb Gödöllei Andorné Bertalan Erzsébet hagyatéka, mely különböző, világháborúhoz kapcsolódó fényképeket, iratokat, leveleket, képeslapokat, okmányokat tartalmaz. Jól elkülöníthető egymástól a férj, Gödöllei Andor életútjára vonatkozó dokumentumok (igazolványok, bizonyítványok, halálával kapcsolatos iratok), Gödöllei Andor első világháborúra vonatkozó iratai, így például évrendezett levelezés, fényképek, 11 füzetből álló napló, kézirásos versmásolatok, líra, és a feleség, Gödöllei Andorné Bertalan Erzsébet iratai (vasúti igazolvány, pedagógusi aranyoklevél és az ezzel kapcsolatos ügyintézés). Az anyag legértékesebb része a férj frontról feleségéhez írt levelei, melyben egészen haláláig rendszeres tudósítja az otthoniakat a hadieseményekről, lelki állapotáról, a fronton töltött mindennapjairól. Az irategyüttest a HU-MNL-OL-P 2367 fondban helyeztük el. Ugyancsak ehhez a gyűjtéshez kapcsolódóan kaptunk ajándékba Csáky Gyula 1915-ben keletkezett első világháborús naplóját, melyet a HU-MNL-OL-R 385-90 jelzeten vettünk állományba, és Sasvári (Schreiber) Ernő hagyatékát, amely Sasvári Ernő első világháborús fényképeit tartalmazza. A hagyatékozó izraelita vallású kereskedő volt, Hatvanban lerakatot tartott fenn és mezőgazdasági gépeket árult. A szülei pápai illetőségűek voltak. Az első világháborúban a 86-os gyalogezred

hadapródjelölt őrmestere volt. A fényképeket a HU-MNL-OL-P 2256-193-1. jelzeten helyeztük el.

A Szent-Ivány család iratanyaga több tétellel is bővült a családtagok nagyvonalú ajándékozásának köszönhetően. A Szent-Ivány Ferenc országbíró által aláírt, Máramaros vármegyei gyűjtogatásról szóló peres iratot, Szent-Ivány Miklós özvegye, Jánoky Rozália alsó-varsányi birtokügyeivel kapcsolatos iratokat, Szent-Ivány Géza és Szent-Ivány Gábor hagyatékát a HU-MNL-OL-P 1873-12.-2-5. jelzeten, Szent-Ivány Tibor és családja iratait pedig a HU-MNL-OL-P 1873-12.-6. jelzeten vettük állományba. Az előbbi irategyüttes 18–20. századi évkörű, utóbbi 1900–1949 között keletkezett. Szent-Ivány Tibor és családja iratai elsősorban katonai szolgálattal, hagyatékkal, birtokokkal kapcsolatos dokumentumok, levelezés. Az iratanyag egyik legkiemelkedőbb része ifj. Szent-Ivány Tibor későbbi feleségéhez, Kováts Sárahoz írt levelei, mely dokumentálja kettejük történetét megismerkedésüktől egészen házasságukig.

Szintén több tétellel gyarapodott a Szirmay családra vonatkozó iratanyagunk: az 1834–1946 időkorű Szirmay Géza huszárszázados hagyatékát a HU-MNL-OL-P 1842.-63., a famíliára vonatkozó, 1694–1830 időkorű vegyes iratokat a HU-MNL-OL-P 1845.-13. jelzeten helyeztük el.

Ugyancsak kiemelkedő iratajándékozásunk Horthy Miklós és felesége magánlevelezése, melyben eddig ismeretlen levelek találhatók, valamint fényképek, újságkivágások és Theissner államminiszter utasítása Horthy Miklós és felesége németországi látogatásakor követendő protokollról. Az 1918–1942 évkörű iratokat a P 2257-247-5. jelzeten helyeztük el.

Ugrin József (1910–1993), a Katolikus Agrárifjúsági Leányegyletek Országos Testülete (KALOT) főtitkárának, országgyűlési képviselőnek a KALOT-ra vonatkozó, 20. századi iratanyagát ugyancsak ajándékba kaptuk. A jegyzőkönyvekből, levelezésből, különféle írásokból, népfőiskolákkal, rendezvényekkel kapcsolatos dokumentumokból álló hagyatékot a HU-MNL-OL-P 2369 fondban vettük állományba.

Az *Ősi és Elfogadott Skót Rítus Szabadkőműves Páholy* és az *UNITAS Perfekciós Páholy* 1894–2010 évkörű iratanyaga, mely levelezésből, belső kiadványokból, fényképekből, a páholy működésére vonatkozó különféle iratokból áll, ugyancsak ajándékként került intézményünkbe és a HU-MNL-OL-P 2368 fondban helyeztük el.

2019-ben a 17–21. századra vonatkozóan a lehető legváltozatosabb iratanyagokkal (családi és személyi hagyatékok, naplók, címerlevelek, céhszabályzat, bünygyi anyag, aradi vértanú által írt búcsúlevél, kéziratos térkép és tervrajzok) bővült a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának iratállománya. Külön köszönet illeti meg adományozóinkat, akik nagyvonalúan eltekintettek a tulajdonukban lévő, maradandó történelmi értékkel bíró dokumentumaik értékesítésétől és anyagi ellenszolgáltatás nélkül lehetővé tették intézményünk számára, hogy megőrizhesse azokat az utókor számára.

E számunk szerzői

AVAR ANTON főlevéltáros, PhD-hallgató (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp.)

BEKŐ TAMÁS levéltáros asszisztens (Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, Zalaegerszeg)

FEDELES TAMÁS PhD, habil. egyetemi tanár (Pécsi Tudományegyetem)

NÉMETH GYÖRGY főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp.)

NOVÁK ÁDÁM PhD, muzeológus (Déri Múzeum Debrecen)

PÁNYA ISTVÁN térinformatikus, osztályvezető, PhD-hallgató (Kecskeméti Katona József Múzeum, Szegedi Tudományegyetem)

SCHMIDT ANIKÓ PhD, főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp.)

TARJÁN ESZTER PhD (Bp.)

TÁJÉKOZTATÓ

2020-ban változatlan áron (4×750, összesen 3000 Ft) juthat hozzá a Turul évi négy számához. A részletekről honlapunkon (<http://turulfolyoirat.hu>) a *Terjesztés* fülre kattintva olvashat.

Honlapunkon megtalálhatóak az 1883-tól megjelent éves számok és a 2010 utáni füzetek letölthető pdf formátumban. A Turul teljes archívumát az Arcanum Digitális Tudománytár (ADTPLUS) -hoz hozzáféréssel rendelkező intézmények (könyvtárak, kutatóintézetek) hálózatán keresztül tudja használni, vagy egyéni előfizetéssel.

TISZTELT SZERZŐINK, LEENDŐ SZERZŐINK!

A Turul 2020-tól megváltoztatta közlési szabályzatát. A szakirodalmi hivatkozásoknál a Magyar Történelmi Társulat által fenntartott másik folyóirat, a Századok közlési szabályzatát alkalmazzuk. Kérjük, tanulmánya benyújtása előtt feltétlenül tájékozódjon a lap közléssel kapcsolatos elvárásairól, és a szabályzatban foglaltakat követve készítse el munkáját. A részletekről honlapunkon (<http://turulfolyoirat.hu>) *Szerzőinknek* fülre kattintva olvashat. Ugyanitt található a levéltári hivatkozások új szabályzata is.